

De stand van de joodse studies in Nederland, 1990-2008

De stand van de joodse studies in Nederland, 1990-2008

Rapport in opdracht van het Nederlands
Genootschap voor Joodse Studiën

Samengesteld door Bart Wallet

Een uitgave van het Nederlands Genootschap voor Joodse Studiën
Amsterdam, 2008

Aangeboden aan dr. S.J. Noorda bij de officiële opening van de Week van de
Joodse Wetenschap op maandag 2 juni 2008

Colofon

Redactie

Sweeping Maytree

Opmaak binnenwerk en coördinatie

Julie-Marthe Cohen

Ontwerp omslag

Jet van Zwieten

Summary

Tibbon Translation

Productie

Multicopy Amsterdam

Het Rapport werd mogelijk gemaakt dankzij de financiële steun van

Stichting Levi Lassen

Dr. Henriette Boas Stichting

ISBN/EAN: 978-90-813195-1-5

© 2008 Nederlands Genootschap voor Joodse Studiën en Bart Wallet,
Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij het NGJS en de auteur.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden veelelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische veelelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich te wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro). Voor het overnemen van een gedeelte van deze uitgave ten behoeve van commerciële doeleinden dient men zich te wenden tot de uitgever.

Inhoudsopgave

Voorwoord	
van het Bestuur van het Nederlands Genootschap voor Joodse Studiën	7
Inleiding	9
1. De studie van het jodendom in Nederland: het recente verleden.	11
Door prof. dr. Albert van der Heide	
2. Onderwijs	21
2.1 Kleine letteren	21
2.2 Theologie en religiestudies	27
2.3 Geschiedenis	38
2.4 Wijsbegeerte	40
3. Onderzoek	41
4. Interviews	57
4.1 Prof. dr. Irene E. Zwiep	57
4.2 Prof. dr. Pieter W. van der Horst	61
4.3 Prof. dr. Hans Blom	67
4.4 Prof. dr. Reinier Munk	74
4.5 Drs. Odette Vlessing en dr. Adri Offenbergh	77
5. Nationale en internationale trends	85
6. Aanbevelingen	91
Bijlagen	93
Summary	96
Colofon Week van de Joodse Wetenschap	99

Voorwoord

Het bestuur van het Nederlands Genootschap voor Joodse Studiën is verheugd over het verschijnen van het Rapport *De stand van de Joodse studies in Nederland, 1990-2008*. Daarin wordt het terrein van instellingen die in universitair verband betrokken zijn bij de studie van het jodendom, zo volledig mogelijk in kaart gebracht. Het Rapport is binnen Joodse studies in zijn soort uniek, zowel in Europa als in de Verenigde Staten.

Aanleiding voor het vervaardigen van het Rapport was de zorgelijke ontwikkeling van het vakgebied gedurende het laatste decennium. Hierbij ging het vooral om de opheffing van leerstoelen en veranderingen in het curriculum. Reeds in 2000 organiseerde het Genootschap een forumdiscussie over de toekomst van de Joodse studies in Nederland, waarmee het voor het eerst publiekelijk stem gaf aan een bezinning op het vakgebied.

Dankzij het in 2002 door vakgenoten in Nederland georganiseerde Zevende (vierjaarlijkse) Congres van de *European Association for Jewish Studies*, dat plaatsvond in Amsterdam, groeide de behoefte aan een inventarisatie van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek op het gebied van de Joodse studies in Nederland zoals zich dat vanaf 1990 had ontwikkeld. In 2007 gaf het Genootschap onder voorzitterschap van (prof.) dr. A. Houtman aan drs. Bart Wallet hiertoe de opdracht.

Uit de nu verschenen inventarisatie van gegevens en interviews met sleutelfiguren op het gebied van onderwijs en onderzoek, blijken positieve en negatieve zaken naar voren te komen. Deze zijn samengevat in de aanbevelingen die door de samensteller werden geformuleerd in samenspraak met bestuur en leden van het Genootschap. Het bestuur richt zich bij dezen tot de ministeriële en universitaire bestuurders en academische vakgenoten met het verzoek deze aanbevelingen te overwegen en de mogelijkheden tot realisatie in de komende twee jaar af te tasten. Het is dan ook voor het Genootschap symbolisch dat dit Rapport wordt aangeboden aan dr. S.J. Noorda, voorzitter van de Vereniging van Universiteiten, bij de officiële opening van de Week van de Joodse Wetenschap. Tijdens deze Week, georganiseerd op initiatief van het Genootschap, openen tal van universitaire en aanverwante instellingen met grote inzet en enthousiasme hun deuren voor academie en samenleving. Daarmee wordt feitelijk al uiting gegeven aan de behoefte de landelijke samenwerking tussen de verschillende universiteiten en aanverwante instellingen te verstevigen, zoals in de aanbevelingen van het Rapport geformuleerd is.

Graag bedankt het bestuur allen die aan dit Rapport hebben meegewerkt. Bijzondere erkentelijkheid verdient de samensteller drs. Bart Wallet, in wie het bestuur een uitstekende onafhankelijke en betrokken onderzoeker vond. Speciale dank gaat ook uit naar Stichting Levi Lassen en de Dr. Henriette Boas Stichting voor hun onmisbare financiële bijdragen aan het Rapport.

Amsterdam, 2 juni 2008

Het bestuur van het Nederlands Genootschap voor Joodse Studiën
Julie-Marthe Cohen, voorzitter
F.J. Hoogewoud en H.B. van der Linden, secretarissen
C.M.L. Verdegaal, penningmeester

Inleiding

‘Joodse studies’ als geheel vormen een relatief jong verschijnsel in de Nederlandse academische wereld, hoewel bepaalde onderdelen ervan zo oud zijn als het vroegste begin van het universitaire onderwijs. Niettemin is het met name sinds de jaren zestig van de vorige eeuw dat het vakgebied zich zienderogen heeft uitgebreid en zich in toenemende mate onder de overkoepelende term ‘Joodse studies’ is gaan profileren. Daartoe hebben de onderzoekers op dit terrein zich ook verenigd in het Nederlands Genootschap voor Joodse Studiën.

Nu het vakgebied zich heeft gestabiliseerd, is het juiste moment gekomen om een tussenbalans op te maken. Hoe staat het vakgebied ervoor? Waar wordt welk onderwijs gegeven, hoeveel studenten volgen dat en hoeveel docenten geven dat? Waar liggen de sterke en zwakke punten van het onderzoek in Joodse studies in Nederland? Deze vragen drongen zich des te sterker op omdat een groeiend aantal onderzoekers zich zorgen maakte over de recente ontwikkelingen, die een teruggang in onderwijs- en onderzoeksmogelijkheden leken te suggereren.

In dit rapport worden kwantitatieve en kwalitatieve gegevens bijeengebracht. In hun geschakeerdheid geven zij een indruk van de stand van de Joodse studies in Nederland sinds 1990. Als beginjaar is voor 1990 gekozen omdat in de jaren tachtig enkele overzichtsartikelen zijn verschenen die de toenmalige stand van het vakgebied belichtten. Daarnaast is voor een verklaring van de huidige ontwikkelingen het laatste decennium van de twintigste eeuw voldoende om een en ander in perspectief te plaatsen. ‘Joodse studies’ zijn als zodanig niet aan de Nederlandse universiteiten vertegenwoordigd. Het is nergens een specifieke vakgroep of discipline. Het fungeert daarom als paraplu voor een veelheid aan onderwijs en onderzoek naar jodendom, joodse geschiedenis, talen en culturen in verschillende disciplines. In sommige gevallen zijn hele vakgroepen tot ‘Joodse studies’ te rekenen, elders betreft het een leerstoel of slechts een of meer vakken binnen een groter geheel. Daar school een moeilijkheid in voor dit rapport, omdat structurele programma’s en vakken in de regel wel gevonden konden worden, maar een inventarisatie van incidentele vakken op dit terrein sinds 1990 onmogelijk was.

Door de ongelijksoortige grootheden van vakgroepen en ‘vakken’, diverse reorganisatieronden waaronder de invoering van de BaMa-structuur en wisselende administraties was het een onbegonnen taak om vergelijkbaar cijfermateriaal boven tafel te krijgen. Daarom is besloten tot een

beschrijvend rapport, waarbij cijfers als indicatie gebruikt worden om trends uit af te leiden.

Als afbakening van 'Joodse studies' is ervoor gekozen om het onderwijs in en onderzoek naar Bijbels Hebreeuws en Oud-Israël voor zover dat binnen het kader van Godgeleerdheid en/of Religiestudies plaatsvindt, niet mee te nemen in dit rapport. Onderzoekers uit deze richtingen functioneren grotendeels in andere nationale en internationale verbanden, hoewel er hier en daar sprake is van samenwerking met onderzoekers uit de Joodse studies. Het rapport opent met een historisch overzichtsartikel van Albert van der Heide, die als geen ander de recente ontwikkelingen kent. Daarna wordt een tweedeling gemaakt tussen onderwijs en onderzoek. Het hoofdstuk waarin de stand van het onderwijs wordt belicht, valt uiteen in diverse disciplines, te weten: Kleine letteren, Theologie en Religiestudies, Geschiedenis en Filosofie. Bij Kleine letteren is er sprake van een drietal vakgroepen die in hun geheel tot het domein van de Joodse studies worden gerekend, terwijl het binnen de andere disciplines om programma's of vakken gaat. Het onderzoekhoofdstuk is kwalitatief van aard en geeft een dwarsdoorsnede van het huidige onderzoek in Nederland, waarbij aandacht is voor sterke en zwakke kanten.

In een vijftal interviews, per deeldiscipline, geven vooraanstaande onderzoekers hun visie op de aard van het vakgebied, de recente ontwikkelingen en hun ideeën voor de toekomst. In die zin bieden deze interviews een interpretatie van de twee eerdere hoofdstukken. Om een en ander in een iets breder kader te plaatsen, worden in het vijfde hoofdstuk een aantal grote relevante trends geschetst. Het rapport eindigt met concrete aanbevelingen ter versterking van het vakgebied.

1. De studie van het jodendom in Nederland: het recente verleden

Prof. dr. Albert van der Heide

Hoe heeft het zover kunnen komen met de studie van het jodendom in Nederland? Op deze manier gesteld klinkt de vraag nogal radeloos. Toch is er maar weinig verbeeldingskracht voor nodig om er iets heel anders in te horen: We hebben in de loop der jaren toch maar iets moois neergezet. Tussen deze twee uitersten hebben we een flinke ruimte om een inventarisatie van de studie van het jodendom in Nederland neer te zetten. Een overzicht van de ontwikkelingen van de laatste decennia is daarvoor een passend begin.

In het najaar van 1982 schreef ik een lang stuk met de titel ‘De studie van het Jodendom in Nederland: verleden, heden, toekomst’¹ en het is mijn bedoeling – zoals de titel hierboven ook al aangeeft – dat dit stuk daarop aansluit, zonder overigens in precies dezelfde trant te willen spreken, want dit verleden is inderdaad nogal recent en het zicht erop vertoont nog weinig perspectieven.

Ik beschreef in het genoemde artikel achtereenvolgens de christelijke Hebraïstiek in Nederland vanaf de zeventiende eeuw en de christelijke academische studie van het jodendom in de negentiende eeuw, gevolgd door een korte signalering van toen recente studies. Het tweede deel ging over de studie van het jodendom door Nederlandse joden – van Menasseh ben Israël tot J.L. Palache – en een derde deel bestreek het toenmalige heden, genomen vanaf het eind van de Tweede Wereldoorlog. De titel beloofde ook nog het een en ander over de toekomst en dat zal straks nog ter sprake komen. Hoe zag het heden van 1980 eruit? Ik probeerde drie min of meer verschillende maatschappelijke contexten aan te geven waarin studie van het jodendom viel te ontwaren: de joodse gemeenschap, kerk en theologie, en ‘het algemeen culturele vlak’.

Voor zover studie van het jodendom binnen de joodse gemeenschap niet viel onder de strikt traditionele Thorastudie (*Talmoed Thora*), was het opvallend dat de joodse belangstelling voor het eigen erf voornamelijk van geschiedkundige aard was: geschiedenis van de joden in Nederland en veel lokale geschiedschrijving (overigens lang niet alleen door joden). Een academisch vak Jodendom bestond niet en de zionistische gedachte dat het

¹ *Studia Rosenthaliana* 17 (1983) 41–57, 177–209.

‘echte’ jodendom niet in de ballingschap maar alleen in Israël kon bestaan, dempte in hoge mate de ambitie van joodse studenten en intellectuelen om er hier iets van de maken. Uitzonderingen hierop waren de wetenschappelijke activiteiten van dr. Jaap Meijer en dr. Leo (Lajb) Fuks – die er ook weer niet helemaal alleen voor stonden maar wel zich het duidelijkst onderscheidden, ook wanneer we nu nog op die tijd terugzien. Beiden waren voornamelijk bezig met geschiedenis (zij het dat Fuks als bibliothecaris van de Rosenthaliana vooral veel voor het joodse boek in Nederland heeft gedaan) en hun voorbeeld geeft trouwens ook wel aan hoe willekeurig het is hun werk te (onder)scheiden van dat van niet-joden.² Maar die problematiek hoeft in deze context niet weer te worden doorgenomen.

In groot contrast hiermee stond alles wat er in christelijke kringen met betrekking tot het jodendom gebeurde. Het optreden van door en door christelijke theologen als K.H. Miskotte, W.C. van Unnik en M.A. Beek (inderdaad: Leiden, Utrecht, Amsterdam), gedragen door een reeks van factoren die hier niet weer allemaal de revue hoeven te passeren, was tekenend voor het ontstaan van een omvangrijke christelijke belangstelling voor ‘de joodse wortels van het christendom’. We kunnen dat de Leerhuisbeweging noemen (*Bet ha-Midrash*), die overigens grotendeels een lekenbeweging was waar de academische theologie verdeeld op reageerde. Toch groeide de belangstelling voor het rabbijnse jodendom ook binnen de Godgeleerdheid. Een professoraat Talmudica aan de toenmalige Katholieke Theologische Hogeschool van Amsterdam (Yehuda Ashkenasy), de invulling van de leerstoel Nieuwe Testament door Van Unnik (en opvolgers) in Utrecht en de instelling van een bijzondere leerstoel Judaïstiek aan de Vrije Universiteit in 1982 (Cees den Heyer en opvolgers) zijn er voorbeelden van. De belangstelling ging hoofdzakelijk uit naar het jodendom van de klassieke periode, de tijd waarin het christendom en de geschriften van het Nieuwe Testament ontstonden. Godsdiensthistorische belangstelling voor latere fasen van de joodse godsdienst was er nauwelijks, maar wel veel aandacht ging uit naar het theologische vraagstuk van de verhouding tussen ‘Kerk en Synagoge’. En op dat vlak viel er na eeuwen verguizing en het dieptepunt van de Duitse bezetting inderdaad veel te behandelen.

Minder gemakkelijk was het om te berichten over wat op het algemene culturele vlak gebeurde, buiten de invloedssfeer van de kleine joodse gemeenschap in Nederland en buiten de toen nog tamelijk stevig in de schoenen staande theologische faculteiten. Voor de politieke situatie in het

² Als uitzondering op de uitzonderingen verdient zeker dr. Jozeph Melkman (Michman) vermelding, die, gevestigd in Israël, zich gedurende lange jaren onderscheidde als geschiedschrijver van het Nederlandse jodendom.

Nabije Oosten en de lotgevallen van de kleine staat Israël was veel belangstelling, maar dat is iets wat maar zeer gedeeltelijk met Joodse studies te maken heeft. Leon Uris' *Exodus* en de boeken van Elie Wiesel werden massaal verkocht, maar de Hebreeuwse literatuur van Israël was hier nauwelijks bekend, omdat ze niet werd vertaald.³ Ook toen wist 'men' wel dat Kabbala en numerologie van joodse afkomst waren, maar amateurisme had vrij spel.

De belangrijkste factor voor de ontwikkeling van de studie van het jodendom in Nederland, die zich in de jaren zestig begon af te tekenen, is de opkomst en de groei van de Hebraïstiek. Academisch gesproken werd in Nederland van oudsher alleen maar belangstelling getoond voor het Hebreeuws van de Bijbel. Deze vaststelling valt zeker te nuanceren, maar alleen onder de voorwaarde dat aandacht voor de nuances deze waarheid zelf niet versluiert. Maar daar kwam halverwege de jaren zestig verandering in. De christelijke zoektocht naar de joodse herkomst van de Kerk bracht eerst de rabbijnse literatuur in de collegezalen, opdat de 'speelse vroomheid' van de midrasjiem aan de teksten zelf geproefd kon worden. Tegelijkertijd werd ook het Israëlische Hebreeuws ontdekt als een waardig, en nuttig, voorwerp van studie en volgde langzamerhand de exploratie van de uitgebreide en gevarieerde middeleeuwse literatuur. Deze toegang tot de bronnen verdiepte en nuanceerde de kennis van de joodse cultuur en godsdienst en kon enig tegenwicht bieden tegen de vaak wel wat dweperige inzichten van de onlangs bekeerde liefhebbers van 'het joodse denken'. Het is gepast om hier de namen te noemen van de hoogleraren die bij deze overgang betrokken waren: Taeke Jansma (die in Leiden echter spoedig naar het Syrisch verhuisde), Maas Boertien (die het Juda Palache Instituut oprichtte) en Martin J. Mulder (die van het Hebreeuws aan de VU naar de oudtestamentische wetenschap in Leiden vertrok). Het is ook niet overbodig om hierbij te vermelden dat deze drie hebraïci allen afgestudeerde theologen waren en (met uitzondering van Jansma) hun carrière als dominee waren begonnen. Dat gold ook voor Adam van der Woude, die als hoogleraar Oude Testament in Groningen – en als invloedrijk lid van de KNAW – de pas ontdekte Qumranliteratuur introduceerde.

Hoewel de bewering dat studie van het jodendom feitelijk samenvalt met de studie van de Hebreeuwse bronnen mij nu wel wat ondoordacht voorkomt,⁴

³ Een pionier op dit gebied was de onlangs overleden Maartje van Tijn, die ter gelegenheid van de (gedeelde) Nobelprijs voor S.J. Agnon samen met J. Melkman werk van hem vertaalde (*Nelly Sachs en Samuel Joseph Agnon. Gedichten / Toneel en Proza*, Den Haag/Antwerpen 1971. Pantheon der Winnaars van de Nobelprijs voor Literatuur) en vanaf 1980 met werk van Amos Oz en Abraham B. Yehoshua kwam.

⁴ A. van der Heide, 'De studie van het Jodendom in Nederland ...', 203.

is de uitvulling van de kennis van het Hebreeuws naar alle stadia van de ontwikkeling van de taal, zowel in het onderwijs als in het onderzoek, toch een noodzakelijke voorwaarde geweest voor de ontwikkelingen die daarop plaatsvonden.

Nog één keer terug naar het artikel van 1983. Hoewel in de titel vermeld, moest ik om verklaarbare redenen afzien van een beschrijving van de toekomst. Maar ik had wel de ambitie om deze te beïnvloeden en daar kijk ik nu met gemengde gevoelens op terug. Niet dat het zo slecht is de toekomst te willen beïnvloeden – we mogen wel toegeven dat deze publicatie dat ook wil – maar ik zie in dat de feiten zich niet zo veel van mijn adviezen hebben aangetrokken.

We hebben al kunnen zien dat in een tamelijk recent verleden vormen van theologisch gestuurde ‘Judaïstiek’ de meest prominente vertegenwoordigers van de studie van het jodendom in Nederland waren. Daar was zeer goede kwaliteit bij, maar de nadelen waren ook groot. Aan de ene kant werd uit enthousiasme en ‘Entdeckerfreude’ een eenzijdig en meestal zeer positief beeld van het klassieke rabbijnse jodendom geponeerd, dat – van de weeromstuit – een overmatige scepsis bij collega’s met andere voorkeuren opriep.⁵ Dergelijke tegenstellingen, gebaseerd op eenzijdigheden en gebrek aan nuance, zijn niet goed voor het vak en het nemen van wat meer afstand tot de noden en behoeften van de christelijke theologie leek een goede oplossing.

Gegeven het zojuist gereleveerde grote belang van de kennis van de Hebreeuwse bronnen, zou een verlegging van het zwaartepunt van de Joodse studies van de Theologie naar het neutralere terrein van de Letteren het meest voor de hand liggen. De verhoudingen tussen deze twee faculteiten hebben zich echter de laatste jaren enigszins gewijzigd. Wel schenken de meeste theologische opleidingen inmiddels een redelijke aandacht aan het jodendom, maar door de samenvoeging van Theologie en Letteren zijn op enkele plaatsen faculteiten voor Geesteswetenschappen ontstaan, waar de genoemde tegenstellingen zijn weggevallen. Van belang hierbij is dat ook her en der ‘Religiestudies’ hun plaats hebben ingenomen naast de klassieke Godgeleerdheid, waardoor het jodendom meer en, vooral, gelijkmatiger aandacht krijgt temidden van de andere wereldgodsdiensten. Een voorbeeld hiervan is de recente instelling van een ordinariaat voor Jodendom (in de

⁵ Te noemen zijn Jürgen C.H. Lebram, die overigens uitstekend werk publiceerde over de ‘intertestamentaire periode’ en over de studie van het Hebreeuws in de zeventiende eeuw, en de invloedrijke oudtestamenticus Adam van der Woude, die in de kerkelijke pers zich zeer afzette tegen een in zijn ogen leeghoofdige toe-eigening van oud-rabbijns gedachtegoed door theologen.

moderne tijd) aan de Faculteit der Godsdienstwetenschappen (let op de naam) in Leiden ten behoeve van de opleiding Wereldgodsdiensten. Ook op andere wijzen en plaatsen heeft de Judaïstiek zich binnen de theologische context gunstig kunnen ontwikkelen, zoals bij de theologische faculteiten van Utrecht/Tilburg is gebeurd. In Groningen heeft het Qumran Instituut, dat al in 1961 door Adam van der Woude was opgericht, een leidende rol in het onderzoek van de Dode Zee-rollen gespeeld.⁶ Van dit alles zal in het vervolg van deze publicatie gedetailleerd en met de actuele nomenclatuur verslag worden gedaan.

Ten slotte moet vermeld worden dat de activiteiten van de buitenuniversitaire Leerhuis-beweging in de loop van de jaren wat geluwd zijn. Wel is op dit vlak de Folkertsma-stichting voor Talmudica (gevestigd in Hilversum) nog steeds actief, maar de publieke belangstelling voor het jodendom is evenwichtiger en nuchterder geworden. Het is nu ook de islam en spiritualiteit in het algemeen die de religieuze mens bezighouden.

Als we ons nu wenden tot datgene wat er bij de Letteren is gebeurd, kunnen we vaststellen dat de aandacht voor de volle breedte van het Hebreeuws gebleven is. Ook wordt in het onderwijs, veel meer dan in het verleden, recht gedaan aan de culturele componenten van het jodendom. Niet voor niets is dan ook de standaardbenaming van de letterenvakken in het begin van de jaren tachtig van '[Hebreeuwse] Taal- en Letterkunde' veranderd in 'Talen en Culturen [van het Nabije Oosten]'. Echte vooruitgang wordt echter niet met slechts administratieve maatregelen bereikt en we moeten dan ook constateren dat het onderwijsaanbod na de toenamegolf van de jaren zeventig en tachtig weer is afgenomen. Leerstoelen Hebreeuws zijn opgeheven en het aantal plaatsen voor stafleden wordt gedurig ingekrompen; zeker na de laatste hervormingsmaatregelen in het kader van de Ba-Ma-structuur heeft de studieduurverkorting flinke gaten geslagen.⁷

In de marge kunnen worden genoemd de activiteiten van de Vereniging tot bevordering van kennis van Hebreeuws, opgericht in 1990 en uitgeefster van het blad *Alef Beet*, als ook de Stichting Jiddisj, die sinds 2000 het blad *Grine Medine* uitgeeft. Meer gedetailleerde gegevens zijn verderop in dit rapport te vinden.

⁶ Van der Woude introduceerde ook in 1970 de *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic and Roman Period*.

⁷ Zo is zowel in Utrecht als aan de VU de leerstoel voor Hebreeuws opgeheven en wordt het aan de theologie overgelaten te bepalen hoeveel en welk Hebreeuws er wordt onderwezen. In Nijmegen is een vergelijkbare situatie ontstaan. Zie voor de leerstoelen Bijlage 1.

Misschien kan het wel voordelig uitpakken dat de opzet van de masteropleidingen een rationalisatie van het onderwijsaanbod op het gevorderde niveau vereiste. De ontwikkelingen aan de Universiteit van Amsterdam kunnen daarop wijzen. Theologie werd daar opgenomen in de Faculteit der Geesteswetenschappen, die ook het Juda Palache Instituut herbergt (ik laat officiële benamingen hier even buiten beschouwing). De klassieke spagaat tussen Semitische talen enerzijds en Theologie/Godsdienstwetenschappen anderzijds die het Jodendom als academisch vak zich van oudsher moest laten welgevalen, zou onder het dak van één faculteit kunnen worden opgeheven en dan kan in de praktijk het instituut voor Joodse studies ontstaan waar zo vaak naar is uitgezien. Hoe dit ook zij, het blijft van het grootste belang dat nu algemeen wordt ingezien dat een breed aanbod van onderwijs in de ‘joodse’ talen een voorwaarde voor kwaliteit is.

Structuren en organisatievormen zijn één ding, het zijn de mensen die het moeten doen: docenten die iets willen opbouwen en studenten die willen leren. Voorbeelden van vruchtbare initiatieven zijn de twee colloquia die onder auspiciën van de KNAW binnen ons vakgebied zijn gehouden. In februari 2002 vond het KNAW-colloquium *Sepharad in Ashkenaz* plaats⁸ en in november 2006 het colloquium *Integrating Traditions: A New Interpretation of Salomon Maimon's Philosophy in the Framework of German and Jewish Enlightenment*, georganiseerd door Reinier Munk (UL en VU) en Gideon Freudenthal (Universiteit Tel Aviv). Beide colloquia werden gekenmerkt door een gecombineerde deelname van buitenlandse en ‘eigen’ specialisten.

Ter afsluiting van de wederwaardigheden aan de universiteiten kan hier iets gezegd worden over de bijzondere leerstoelen voor het Jodendom die in de loop van de laatste decennia zijn ingesteld – in zekere zin toch een graadmeter voor de mate van belangstelling die het vak geniet (zie ook Bijlage 1).

De theologische faculteit van de VU was de eerste die, zoals reeds vermeld, voor ‘Judaïstiek’ een bijzondere leerstoel instelde. Sinds 1984 is deze bekleed door Albert van der Heide en ingaande 2001 werd deze omgezet in een gewoon hoogleraarschap in deeltijd. Kort daarop werd in Nijmegen Herman Loonstein aangesteld namens het Genootschap voor Joodse Wetenschap. Hij werd enige jaren geleden opgevolgd door Henri Rosenberg. In 1987 werd aan de Universiteit van Amsterdam de bijzondere leerstoel ‘Hedendaags Jodendom, zijn geschiedenis en zijn cultuur’ gevestigd, welke

⁸ Resianne Fontaine, Andrea Schatz, Irene Zwiep (eds.), *Sepharad in Ashkenaz. Medieval Knowledge and Eighteenth-Century Enlightened Jewish Discourse* (Amsterdam 2007).

achtereenvolgens werd bekleed door Rena Fuks-Mansfeld, Wout J. van Bakkum en Evelien Gans. Hier ligt vooral de nadruk op geschiedenis. Aan de Vrije Universiteit was gedurende enige jaren L.D. (Daan) Meijers bijzonder hoogleraar Antropologie van het Jodendom. Eveneens aan de VU bezet Reinier W. Munk sinds 2000 de Goudeketeleerstoel voor Moderne joodse filosofie.

In Leiden was aan de theologische faculteit (thans Faculteit der Godsdienstwetenschappen) Judith Frishman enige termijnen bijzonder hoogleraar namens het Haagsch Genootschap voor de Geschiedenis van de relatie tussen Jodendom en Christendom in de nieuwere tijd. In 2002 werd door het Leids Universitair Fonds aan dezelfde faculteit een bijzonder hoogleraarschap voor Jodendom in de moderne tijd ingesteld, ter voorbereiding van de vestiging van een ordinariaat dat werd bekleed door Reinier W. Munk.

Voor de Jiddische taal en cultuur werd Shlomo Z. Berger tot bijzonder hoogleraar aan de UvA benoemd. In Kampen ging de leerstoel Judaïstiek van Simon Schoon op A. (Dineke) Houtman over.

Ook zijn er nog andere ontwikkelingen te noemen, die voor een deel meer op het specifiek joodse erf van de Joodse studies vallen.

Het Joods Historisch Museum bleef groeien in zijn rol van stimulator van de joodse cultuur in Nederland en bleef een factor van betekenis, niet alleen in museaal opzicht, maar zeker ook door de organisatie van lezingen, cursussen en studiedagen/colloquia en informatieverschaffing in het algemeen.

In samenwerking met de twee Amsterdamse universiteiten kwam het museum in 1996 tot het initiatief van de stichting van het Menasseh ben Israëli Instituut voor joodse sociaal-wetenschappelijke en cultuurhistorische studies (MbII).⁹ Het MbII initieerde onderzoeksprojecten, colloquia en stimuleert en ondersteunt publicaties, zoals de onlangs gereedgekomen biografie van Nederlandse joden.¹⁰ Met name opvallend is de plaats die de studie van het Jiddisj binnen de projecten van het MbII inneemt.

In dezelfde omgeving functioneerde ook al jaren (sinds 1979) de KNAW-commissie voor de Geschiedenis van de Joden in Nederland, die op betekenisvolle wijze in het jaar 1990 de woorden 'en de Cultuur' aan haar naam toevoegde.¹¹ De commissie manifesteert zich nog steeds vooral in de

⁹ In 1998 publiceerde het MbII zijn eerste tamelijk omvangrijke Beleidsplan 1999–2002.

¹⁰ Salvador Bloemgarten e.a. (red.), *Joden in Nederland in de twintigste eeuw. Een biografisch woordenboek* (Utrecht 2007).

¹¹ "De Commissie voor de Geschiedenis van de Joden in Nederland verbreedt haar werkzaamheden en omvat in de toekomst niet alleen de geschiedenis, doch ook de Joodse Studiën in Nederland. De naam van de Commissie dient dan gewijzigd te

organisatie van jaarlijkse studiedagen en van de congressen die om de twee jaar afwisselend in Amsterdam en Jeruzalem worden gehouden in samenwerking met het Institute for Research on Dutch Jewry aldaar. Het laatste congres werd onlangs (november 2007) gehouden in Amsterdam en Enschede onder de titel *Borders and Boundaries in and around Dutch Jewish History*. De commissie kent ook al vele jaren de Hartog Beem-prijs toe aan scripties over joodse onderwerpen.¹²

Gesignaleerd kan worden dat ook het CIDI (Centrum voor Informatie en Documentatie over Israël) op bescheiden wijze het academische veld betreden heeft met het aanbod van collegereeksen over de politiek van het Nabije Oosten en met de toekenning van een jaarlijkse scriptieprijs over hetzelfde onderwerp.

Van betekenis is ook de oprichting in 1999 van het Joods Educatief Centrum Crescas, een instituut voor educatie aan volwassen joden, dat nadrukkelijk onafhankelijk is van de joodse kerkgenootschappen en ontstaan is uit de wens om ook niet religieus georiënteerde joden te laten kennismaken met de rijkdommen van de joodse cultuur.

Nog recenter is de start van een progressieve rabbijnenopleiding in het Levisson Instituut, dat door samenwerking met universitaire afdelingen en de inzet van geschoolde docenten voldoet aan internationale academische maatstaven.

Iets geheel anders, wat overigens net zo tekenend is voor de gestage groei en inbedding van joodse wetenschap in de samenleving als het voorafgaande, is het einde van de ballingschap van de meest waardevolle onderdelen van de Ets Haim bibliotheek van de Portugees-Israëlietische Gemeente. Nadat deze in 1978 in bruikleen waren gegeven aan de Jewish National and University Library in Jeruzalem, dreigden zij als Nederlands erfgoed teloor te gaan. Maar een door Monumentenzorg gesteunde restauratie van de Portugeese Synagoge en de bijgebouwen waarin de eeuwenoude bibliotheek is gehuisvest, bespoedigde hun terugkeer, zodat onder leiding van bibliothecaris Abraham Rosenberg in de jaren daarop de restauratie van de boeken en de catalogisering voltooid konden worden.

Hoewel met de wetenschapsbeoefening slechts oppervlakkig verbonden, is toch de toename van vertalingen van Israëliisch-Hebreeuwse literatuur in dit verband vermeldenswaard. Het aantal competente vertalers, die merendeels

worden in: De Commissie voor de Geschiedenis en de Cultuur van de Joden in Nederland" (Verslag vergadering 8 mei 1990).

¹² Een vergelijkbaar initiatief is de Dr. Henriette Boas Prijs, in het najaar van 2004 door de Dr. Henriette Boas Stichting ingesteld ter onderscheiding van opmerkelijke journalistieke of populair-wetenschappelijke prestaties op het gebied van de Nederlands-joodse cultuur en religie, die eind 2007 voor het eerst werd toegekend en wel aan de historicus Salvador Bloemgarten.

een academische studie Hebreeuws hebben afgelegd, is niet bijzonder groot, maar hun productiviteit is aanzienlijk en echt aanwezig op de Nederlandse boekenmarkt.¹³

Tot slot sta ik nog even stil bij het gezelschap dat het initiatief tot deze publicatie heeft genomen. De – natuurlijk – ingewikkelde voorgeschiedenis van wat sinds 1999 het Nederlands Genootschap voor Joodse Studiën/*Dutch Association for Jewish Studies* heet, heb ik al eens kort uit de doeken gedaan.¹⁴ Deze dubbele naam vertoont een niet toevallige overeenkomst met die van de *European Association for Jewish Studies* (EAJS), waarmee ons genootschap nauwe banden onderhoudt. De EAJS organiseert eens in de vier jaar een internationaal congres en in 1998 werd in Toledo besloten dat Nederland het volgende, zevende congres zou organiseren. De voorbereidingen daartoe zijn door een breed samengestelde groep van onze collega's alhier gedaan en het congres, dat van 21–25 juli 2002 in het hoofdgebouw van de Vrije Universiteit werd gehouden – na plechtig in de grote Portugese Synagoge te zijn geopend –, werd alom als een groot succes beschouwd. Iedere dag van het congres werd begonnen met een dubbele plenaire lezing over de geschiedenis van de Joodse studies in de verschillende landen van Europa. Geredigeerd en in een bundel samengevat bieden deze opstellen een zeer uitgebreid overzicht van de beoefening van ons vak in Europa.¹⁵

¹³ De belangrijkste zijn Shulamit Bamberger (m.n. David Grossman), Hilde Pach (m.n. Amos Oz), Ruben Verhasselt (m.n. A.B. Yehoshua) en Kees Meiling. Zie bij Hanna en Lodewijk Blok, Bart Wallet (samenst.), *Bibliografie over het Jodendom en Israël voor het Nederlandse taalgebied, 1992-2006* (Leuven 2007) 175-274.

¹⁴ R. Fontaine, e.a. (red.), *De toekomst...*, 21–22, waar ook het een en ander staat over de EAJS; zie verder mijn historische schets in de Appendix, eerder verschenen in het programmaboek van het achtste congres van de EAJS in Moskou (23–27 juli 2006).

¹⁵ Albert van der Heide en Irene E. Zwiép (red.), *Jewish Studies and the European Academic World* (Parijs/Leuven 2005).

Bibliografie

P.W. van Boxel, e.a. (red.), 'De studie van het Jodendom in Nederland', *Ter Herkenning* 16.2 (1988) 135–156.

Resianne Fontaine, Emile Schrijver en Irene Zwiép (red.), *De toekomst van de joodse studies in Nederland*. Teksten voorgedragen tijdens een forumdiscussie georganiseerd door het Menasseh ben Israel Instituut voor joodse sociaal-wetenschappelijk en cultuurhistorische studies en het Nederlands Genootschap voor Joodse Studiën op 28 januari 2000 (Amsterdam 2000).

A. van der Heide, 'De studie van het Jodendom in Nederland: verleden, heden, toekomst', *Studia Rosenthaliana* 17 (1983) 41–57, 177–209.

Albert van der Heide en Irene E. Zwiép (red.), *Jewish Studies and the European Academic World*. Plenary Lectures read at the VIIth Congress of the *European Association for Jewish Studies* (EAJS) Amsterdam, July 2002 (Parijs/Leuven 2005).

Irene E. Zwiép, 'Tussen Godgeleerdheid en Letteren. Joodse studies aan de Universiteit van Amsterdam', in: P.J. Knechtmans en P.T. van Rooden (red.), *Theologen in ondertal. Godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam* (Zoetermeer 2003) 109–122.

Irene E. Zwiép, 'Hebrew and Jewish Studies in the Netherlands: A Brief Encounter?', in: Albert van der Heide en Irene E. Zwiép (red.), *Jewish Studies and the European Academic World*, 97–106.

2. Onderwijs

2.1 Kleine letteren

Universiteit Leiden (UL)

De traditie van de studie van het Hebreeuws en het jodendom gaat in Leiden terug tot 1575. Dit gebeurde zowel binnen de Faculteit Godgeleerdheid als bij Letteren. Bij de eerste faculteit was het ingebed in het programma voor hervormde theologen, bij Letteren werd Hebreeuws bestudeerd als onderdeel van de Oriëntalistiek. In 1877 komt er een aparte leerstoel Hebreeuws bij Letteren, die in meest directe zin de voorloper van de huidige vakgroep Hebreeuwse en Aramese Talen en Culturen vormt.

Het profiel van de Leidse vakgroep is sterk gefocust op taalkunde. Zowel de klassieke varianten van Hebreeuws, Aramees en Syrisch, als het modern Hebreeuws en de Noordwest-Semitische epigrafie vormen de specialisatie van de huidige staf. Die telde op de peildatum 1 september 2006 3,8 fte vaste staf, terwijl daarnaast een promovendus en twee postdocs bij de vakgroep waren ondergebracht. De hoogleraar, Holger Gzella, heeft Hebreeuws, Aramees en Syrisch in zijn pakket. Karel Jongeling richt zich op Vergelijkende semitistiek en Epigrafie. De staf voor Hebreeuws wordt verder gevormd door Martin Baasten, Uzi Hagai en Hannah Neudecker. Het onderwijs in het Aramees berust bij Margaretha Folmer. Van de 3,8 fte vaste formatie is 1,8 fte bestemd voor onderzoek. In het afgelopen decennium is het volume van de staf steevast gedaald. In 1990 was er nog een aparte leerstoel Aramees, die inmiddels formeel is samengevoegd met die van de hoogleraar Hebreeuws. In 2002 werkten zeven personen binnen de vakgroep, met in totaal een omvang van 4,3 fte.

Ondertussen is het aantal studenten stabiel gebleven. Er zijn gemiddeld tussen de één en zes hoofdvakstudenten per jaar, met een enkele keer een uitschieter naar boven. Daarnaast weet de vakgroep ieder jaar 15 bijvakkers Hebreeuws te trekken. Het onderwijs in het modern Hebreeuws wordt deels door een native speaker gegeven. Sinds de invoering van de BaMa-structuur heeft de vakgroep zich prima weten te handhaven en zijn er jaarlijks vijf eerstejaars hoofdvakkers. Gemiddeld studeren er ieder jaar één à twee studenten af; recent, in 2007, lag dat cijfer op vier.

In Leiden wordt een bachelor Hebreeuwse en Aramese Talen en Culturen aangeboden en een tweetal masters: de doorstroommaster Hebreeuwse en Aramese Talen en Culturen (eenjarig) en de twejarige onderzoeksmaster *Middle Eastern Studies (Hebrew-Aramaic Track)*. De studenten van de doorstroommaster zijn verplicht om ook een vak te volgen bij de vakgroep

Hebreeuws van de Universiteit van Amsterdam. De studenten van de onderzoeksmaster moeten een semester doorbrengen aan een buitenlandse universiteit, in Israël of elders. Er zijn voldoende beurzen hiervoor beschikbaar. Stages kunnen de studenten doen bij het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden of de Bibliotheca Rosenthaliana in Amsterdam. De bibliotheek- en ICT-faciliteiten worden als bevredigend beoordeeld. Hoewel de staf het afgelopen decennium is gekrompen en het aanbod aan colleges minder divers is geworden, weet de Leidse vakgroep een constante en stabiele groep van studenten aan zich te binden.

Rijksuniversiteit Groningen (RUG)

Binnen de vakgroep Talen en Culturen van het Midden-Oosten, die sinds 1927 bestaat, hebben vanaf 1986 ook de Joodse studies een plaats gekregen. Studenten kunnen kiezen uit een tweetal studiepaden: Hebreeuwse taal en cultuur of Arabische taal en cultuur. Er wordt zowel een bachelor- als een masterprogramma aangeboden. Binnen het studiepad Hebreeuws wordt zowel de taal in al haar fasen als de joodse cultuur in haar vele verschijningsvormen bestudeerd en gepresenteerd. Beide studiepaden kunnen zelfstandig of in combinatie gevolgd worden.

Het volume van de gehele vakgroep is in het afgelopen decennium met 73,6% gedaald:

1990:	12,1 fte
1995:	8,6 fte
2000:	7,0 fte
2006:	3,2 fte

Van de huidige 3,2 fte is 60% onderwijsgerelateerd, 30% gefocust op het onderzoek en 10% wordt administratief en bestuurlijk binnen de universiteit ingezet. Qua leeftijdsopbouw is de huidige staf evenwichtig samengesteld. De terugval in personeelsformatie over een lange termijn betreft alle disciplines van Semitische taalstudies in Groningen, maar sinds kort is er een stijgende lijn: in 2008 van 3,2 naar 4,3 fte met nadruk op Hebreeuws/jodendom in de moderne periode (2,0 fte) en Arabisch/islam in de moderne periode (2,0 fte) en 0,3 fte voor Geschiedenis van het moderne Midden-Oosten.

Terwijl het volume van de vakgroep sterk is gedaald, geeft de ontwikkeling van de studentenpopulatie een heel ander beeld. Die is tussen 1990 en 2006 sterk gegroeid, van zeven naar 25 hoofdvakkers en van in totaal 25 naar 64 studenten.

	1990	1995	2000
Prop. hoofdvak	4	8	20
Prop. bijvak	10	10	30
Doctoraal hoofdvak	3	8	5
Doctoraal bijvak	8	5	9
Totaal	25	31	64

Vanwege de invoering van de BaMa-structuur zijn de cijfers over 2006 anders geordend. Die laten echter voor wat betreft de hoofdvakkers een voortzetting zien van de groeiende trend.

	2006
Oude stijl	11
BA hoofdvak	28
BA bijvak	10
MA hoofdvak	5
Totaal	54

De groei van het aantal studenten heeft wel gevolgen gehad voor het slagingspercentage. Lag dat voor de periode 1990–2000 op ca. 60%, voor de tijdspanne 2000–2006 wordt dat geschat op ca. 40%.

Gezien de verspreiding van personeel over (1) de Afdeling Talen en Culturen van het Midden-Oosten, Faculteit der Letteren, (2) de Vakgroep Oude Testament (Faculteit der Godgeleerdheid en Religiewetenschappen) en (3) het Qumran Instituut (Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap) is een totaalbeeld lastig te schetsen. Wel bestaat de tendens binnen de Afdeling TCMO om enkele moderne cultuur- en literatuurcolleges aan te bieden die dicht bij een studieroute Israëlstudies staan: Inleiding jodendom, Diaspora en Israël, Hebreeuwse cultuurkunde, Van schrift naar script: de Israëlische filmgeschiedenis.

Het zwaartepunt van het Groningse curriculum ligt op taal en cultuur. Het onderwijs in modern Hebreeuws wordt daarbij deels door native speakers gegeven. Studenten hebben daarnaast de mogelijkheid om in hun vrije ruimte als onderdeel van het onderwijsprogramma colleges of cursussen in Israël te volgen. Daarvoor zijn echter te weinig beurzen. Ook de stagemogelijkheden voor de studenten worden als matig gekwalificeerd. Wel positief beoordeeld worden de bibliotheek en de ICT-toepassingen. Concluderend valt op dat er in Groningen een sterke disbalans is tussen personeelsvolume en studentenaantallen.

Universiteit van Amsterdam (UvA)

De vakgroep Hebreeuws aan de Universiteit van Amsterdam is een goed voorbeeld van de emancipatie van de Joodse studies uit hetzij de Theologie, hetzij de Oriëntalistiek. In 1967 werd prof. dr. Maas Boertien benoemd op de leerstoel Hebreeuws, die niet langer binnen de Faculteit der Godgeleerdheid maar binnen Letteren een plaats kreeg. De vakgroep die ontstond, tooide zich met de naam Juda Palache Instituut en wist een sterk profiel in rabbijnse, middeleeuwse en modern-Hebreeuwse literatuurstudie op te bouwen.

Tot 2002 maakte de vakgroep samen met Arabisch deel uit van de opleiding Semitische talen en culturen. De studentenaantallen van voor die datum zijn niet uitgesplitst naar respectievelijk Hebreeuws en Arabisch. Hierdoor zijn geen cijfers te geven over het aantal studenten van de opleiding Hebreeuws, behalve de gegevens die in het KNAW-rapport *Vensters op de wereld* worden verstrekt. Daarin wordt de instroom van studenten Hebreeuws in 1995 en 2000 op respectievelijk drie en twee studenten vastgesteld. De cijfers sinds 2002 laten een opmerkelijke groei zien.

Aantal studenten	
2002	9
2003	13
2004	7
2005	8
2006	10
2007	11

Bij de interpretatie van deze gegevens is het van belang erop te wijzen dat in de jaren 2002 en 2003 ook een aantal studenten vanwege de invoering van de BaMa-structuur zich opnieuw heeft ingeschreven. De jaren 2004 en 2005 vertonen daardoor geen terugval. Wel is het zo dat vanaf die periode het aantal studenten nog verder is gestegen.

De indicatieve formatie is sinds 1990 onveranderd gebleven. In totaal heeft de vakgroep recht op 3,2 fte. Dat is indicatief als volgt verdeeld:

1,0 fte hoogleraar

1,4 fte gepromoveerd universitair docent

0,8 fte niet-gepromoveerd universitair docent

Deze indicatieve formatie geldt eveneens voor vakgroepen als Arabisch en Duits. De reële invulling van de formatie verschilt enigszins van het plaatje van de faculteit:

1,0 fte hoogleraar

2,0 fte gepromoveerde universitaire docenten

Deze posities worden momenteel ingevuld door respectievelijk prof. dr. Irene E. Zwiép, prof. dr. Shlomo Berger en dr. Resianne Smidt van Gelder-Fontaine. Omdat de hoogleraar momenteel voorzitter is van de sectie Taal & Letterkunde van de faculteit en Berger in de faculteitsraad zitting heeft, is er op dit moment sprake van een tijdelijke 0,7 fte extra formatieplaats. Die wordt onder meer ingevuld door dr. Yaniv Hagbi, drs. Leo Mock, drs. Judith Junger en drs. Yael Dahari.

Een handbibliotheek staat de vakgroep ter beschikking in het P.C. Hoofthuis, waarbij de nadruk op naslagwerken en het moderne Israël ligt. Daarnaast wordt uiteraard gebruikgemaakt van de unieke collectie van de Bibliotheca Rosenthaliana, onderdeel van Bijzondere Collecties van de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek.

In dit verband is het goed om ook te wijzen op de beide rabbijnenopleidingen die Nederland rijk is. Zowel het orthodoxe Nederlands-Israëlietisch Seminarium als het progressieve Levisson Instituut zijn via samenwerkingsverbanden met de Universiteit van Amsterdam verbonden. Docenten van de UvA, maar ook van de Universiteit Leiden, participeren binnen de onderwijsprogramma's. De studenten van het Levisson Instituut volgen ook colleges in Leiden en Amsterdam.

Radboud Universiteit Nijmegen (RU)

Een eigen plaats voor Joodse studies kwam er aan de toenmalige Katholieke Universiteit Nijmegen in 1977, door dr. Wim Delsman (1 fte) werd benoemd speciaal voor het Hebreeuws, Aramees, Israël en het jodendom bij de toenmalige vakgroep Oost- en Noordwest-Semitische talen van de afdeling Talen en Culturen van het Midden-Oosten van de Faculteit der Letteren. Deze vakgroep was geen lang leven beschoren. In het kader van de toenmalige TVC-operatie [= Taakverdeling en concentratie] werd de studierichting (Oost- en Noordwest-)Semitische talen en culturen opgeheven en gekozen voor het uitsluitend laten voortbestaan van de vakgroep Arabisch binnen de studierichting Arabische, Nieuw-Perzische en Turkse talen en culturen. De hoogleraar Oost- en Noordwest-Semitische talen, die primair assyrioloog en sumeroloog was, moest vervroegd met pensioen en Delsman nam als universitair docent al zijn taken over en kwam eveneens bij de arabisten terecht.

Vandaaruit gaf Delsman Hebreeuws en Aramees aan de theologen en de vakken Inleiding in het jodendom, Joodse geschiedenis en Modern Hebreeuws als bijvak voor de hoofdvakstudenten Arabisch en andere liefhebbers. De colleges voor de theologen werden echter door de Faculteit der Letteren geschrapt, omdat de docent als te duur werd gekwalificeerd. Omdat de Faculteit der Godgeleerdheid Delsman ook voor zijn colleges niet wilde financieren, kwam er daarmee een einde aan dit deel van zijn takenpakket.

Omdat er binnen de vakgroep Arabisch slechts een gering aantal studenten interesse had voor Hebreeuwse en Joodse studies werd in 2002 besloten dat deze colleges niet meer werden aangeboden en dat na Delsmans pensionering in 2009 de functie geheel opgeven zal worden. Binnen de vakgroep richt hij zijn tijd nu op onderzoek, bestuur en beheer en incidenteel onderwijs.

Wel ontstond er een nieuwe opening bij de theologen. Voor 0,4 fte werd Delsman gedetacheerd bij de leerstoelgroep Oude Testament, ten bate van colleges in de bronteksten van het jodendom en de Semitische talen. Concluderend blijkt dat de altijd al kwetsbare positie van Joodse studies aan de Radbouduniversiteit binnen het domein van de Kleine letteren zodanig onder druk is komen te staan, dat deze niet gecontinueerd zal worden.

Vrije Universiteit Amsterdam (VU)

Aan de VU is de vakgroep Semitische talen en culturen per 1 september 2002 opgeheven. Het onderdeel Akkadisch is overgegaan naar Oudheidkunde, terwijl het Bijbels Hebreeuws binnen Godgeleerdheid wordt voortgezet.

2.2 Theologie en religiestudies

Universiteit Utrecht (UU)

De studie van het Hebreeuws heeft uiteraard sinds de oprichting van de Utrechtse Universiteit een vaste plaats in het curriculum voor de theologen gehad. Nog altijd wordt er binnen Godgeleerdheid aandacht besteed aan de studie van de Hebreeuwse taal. Sinds de jaren zestig is daarbij de studie van het jodendom gekomen. Verrassend wellicht niet vanuit de vakgroep Oude Testament – waaronder Hebreeuws viel –, maar binnen de boezem van de vakgroep Nieuwe Testament. De internationaal vermaarde hoogleraar W.C. van Unnik heeft de weg gebaand voor zijn opvolgers om binnen deze vakgroep structureel aandacht aan het jodendom te besteden. Dit resulteerde erin dat er vanaf 1980 een aparte universitair docent voor Rabbinica functioneert. Daarnaast was van 1962 tot 1979 een aparte fulltime hoogleraar Vroeg jodendom opgenomen in de vakgroep Nieuwe Testament, J.W. Doeve.

Naast Van Unnik werd in 1971 Pieter W. van der Horst aangesteld als wetenschappelijk medewerker. Van der Horst werd in 1978 hoofdmedewerker en nam in 1990 van Tjitze Baarda de leerstoel Nieuwe Testament en Vroeg jodendom over. Een aanzienlijk deel van zijn onderwijs en onderzoek besteedde Van der Horst aan de Joodse studies. Met ingang van 1 januari 2007 is de afzonderlijke Faculteit Godgeleerdheid verder gegaan als departement binnen de Faculteit der Geesteswetenschappen. Joodse studies ressorteren onder de disciplinegroep Bijbel, waarin de oude vakgroepen Oude en Nieuwe Testament zijn opgenomen.

Het volume van de staf voor Joodse studies is niet eenvoudig in te schatten, omdat verschillende nieuwtestamentici hun onderwijs- en onderzoeksopdracht voornamelijk binnen de Joodse studies invulden zonder dat dit expliciet in hun omschrijving stond. Zo waren in de peiljaren 1990, 1995 en 2000 drie personen, te weten de hoogleraar en twee universitair docenten, allen bezig met zowel Joodse studies als Nieuwe Testament. In die situatie is nadien een stevige verandering gekomen: in 2006 is er nog slechts sprake van één universitair docent – dr. Eric Ottenheijm – met 0,6 fte, waarvan een deel tevens besteed moet worden aan Nieuwe Testament en Bijbel in het algemeen. Van die 0,6 fte is 0,4 fte bedoeld voor onderwijs en 0,2 fte voor onderzoek.

Tot dusver heeft de aandacht voor Joodse studies zich vooral vertaald in een of meerdere vakken in het doctoraal- en het huidige bachelorprogramma. Daarnaast konden studenten voor de invoering van de BaMa-structuur afstuderen met een minor of major Judaica. Het zwaartepunt ligt op het

vroege jodendom, de periode tot en met de afsluiting van de beide Talmoedien.

Momenteel wordt binnen de master Wortels en ontwikkeling van het christendom het vak Nieuwe Testament in Context één keer per twee jaar ingevuld vanuit de Judaica, dit jaar rond lezing van rabbijnse bronteksten, te weten Misjna en Tosefta (*Rosj Ha-Sjana*). Daarnaast zal er vanaf volgend academisch jaar een jaarlijks college *Jewish Ethical Texts* worden gegeven, bedoeld voor diverse masters, gericht op inleidende lezing en studie van ethisch-religieuze bronnen (overwegend in vertaling; o.m. *Derech Erets*, *Mesillat Jesjariem*, *Sjemirat Lesjon*). Er zijn ook plannen voor het invoeren van een minor Joodse Studies in de bacheloropleiding vanuit de gehele breedte van de faculteit. Welke gevolgen dat kan hebben, is op dit moment nog niet te overzien.

De Utrechtse theologiestudenten volgen geen cursussen of studieonderdelen in Israël, hoewel daar wel op wordt gewezen. Wel zijn er verschillende studenten die verwante vakken volgen bij prof. dr. Judith Frishman van de Faculteit Katholieke Theologie, locatie Utrecht.

Voor de Utrechtse situatie zijn er slechts cijfers beschikbaar voor de periode 2000–2006. Er werden in deze periode de vakken Judaica, Nieuwe Testament in relatie tot het vroege jodendom en Aramees aangeboden in respectievelijk de propedeuse en de bachelor. In 2000 bood het doctoraalprogramma Rabbinica, Methode joodse studies en Aramees. In 2006 waren de studenten nog niet doorgestroomd naar de master nieuwe stijl. Als het aantal studenten voor de twee prominentste vakken, Judaica en Nieuwe Testament in relatie tot het vroege jodendom, wordt bekeken, dan valt een stijging op van 55 studenten in 2000 naar 75 in 2006. Het slagingspercentage ligt tussen de 80 en 90%.

Het aantal studenten (oude stijl) dat ervoor koos om af te studeren binnen de Judaica was in de jaren 2003, 2005 en 2006 telkens één student, terwijl er in 2007 drie waren. De ICT-voorzieningen op het vakgebied worden positief beoordeeld, maar het oordeel voor de bibliotheek valt negatief uit. Er zijn te weinig standaardwerken en tekstedities aanwezig en er wordt te weinig budget vrijgemaakt voor aanschaf van boeken op het terrein van de Joodse studies.

De Utrechtse situatie vertoont enerzijds continuïteit en zelfs stijging in de belangstelling van studenten voor Joodse studies, terwijl anderzijds de positie van het vakgebied binnen Godgeleerdheid aanmerkelijk is verslechterd. Judaica is als afstudeerrichting geschrapt en door personele wijzigingen is het aantal mensen dat met Joodse studies bezig is fors teruggelopen.

Universiteit van Amsterdam (UvA)

Aan de Universiteit van Amsterdam, en haar voorloper het Athenaeum Illustre, heeft Hebreeuws vanouds een eigen plaats gehad binnen de theologie. Uniek was dat aan deze universiteit voor het eerst een joodse hoogleraar Oude Testament werd benoemd, Juda Palache. Deze werd opgevolgd door M.A. Beek, die van zijn voorganger een grote belangstelling voor de Joodse studies overnam. Na diens emeritering werd besloten tot verdubbeling van diens leerstoel: één binnen de theologiefaculteit voor Oude Testament, een binnen de letterenfaculteit voor Hebreeuws en Joodse studies.

Met het besluit van de – toen nog – hervormde synode om de kerkelijke opleiding weg te halen uit Amsterdam, besloot de UvA om haar opleiding Klassieke theologie op te heffen en door te gaan als Religiestudies. Die leerstoelgroep valt thans onder de afdeling Kunst, religie en cultuur. Binnen Religiestudies is momenteel 2,0 fte beschikbaar voor Joodse studies. Daarbij is sprake van een gestage neergang. In 1995 was er nog 3,4 fte, terwijl dat al in 2000 terug was gelopen tot 2,8 fte. Momenteel vullen prof. dr. Atalya Brenner en prof. dr. Jan Willem van Henten beide posities in. Brenner vertrekt per 1 juli 2008 en het is onduidelijk of en zo ja hoe zij wordt opgevolgd.

Binnen de oude stijl was er sprake van een aparte afstudeerrichting Jodendom van de Tweede-Tempelperiode. In de beide peiljaren 1995 en 2000 waren er enkelen die met deze afstudeerrichting hun bul behaalden. Minstens even ingrijpend als de overgang van theologie naar religiestudies, was de invoering van de BaMa-structuur. In de bachelor wordt thans een verplichte module Jodendom (10 ECTS) aangeboden, die diachroon is van opzet en de nadruk legt op de moderne tijd. In 2006 trok dit college maar liefst zeventig studenten. Gemiddeld schrijven zich tussen de 25 en veertig studenten in. Het slagingspercentage is 80%. Daarnaast wordt er een vak Joodse filosofie aangeboden, dat wordt gegeven door dr. Victor Kal van de filosofieafdeling. Samen met de vakgroep Hebreeuws wordt een master *Jewish Cultures* aangeboden, waarbij de docenten van Religiestudies twee halve modules invullen. In 2006 waren twee studenten voor dit masterprogramma ingeschreven.

De leerstoelgroep Westerse esoterie besteedt zowel op BA- als MA-niveau in haar onderwijs aandacht aan radicaal zionisme en kabbalistiek. Met name dr. Kocku von Stuckrad is hierbij betrokken.

Er zijn stagemogelijkheden, maar de studenten maken daar weinig gebruik van. Er zijn voldoende beursmogelijkheden voor studenten die een deel van het programma of een zomercursus in Israël willen volgen.

Ondanks de blijvende belangstelling van studenten voor Joodse studies, blijkt het aantal fte's structureel terug te lopen. Daarnaast wordt gevreesd dat de master *Jewish Cultures* opgeheven wordt, om zodoende meer fondsen vrij te krijgen voor extra aandacht voor de studie van de islam.

Vrije Universiteit Amsterdam (VU)

Sinds de jaren zeventig wordt aan de Faculteit Godgeleerdheid, naast de gebruikelijke 'randvakken' als Bijbels Hebreeuws, ook Jodendom gedoceerd. Dit gebeurde aanvankelijk door middel van een bijzondere leerstoel, waarvan de faculteit op gegeven moment echter zozeer het belang inzag dat het een gewone leerstoel in deeltijd werd. Tot voor kort werd deze leerstoel bekleed door Albert van der Heide en momenteel wordt naar een opvolger voor hem gezocht.

Naast de 0,2 fte aanstelling van de hoogleraar, is er vanuit de vakgroep Bijbelwetenschappen nog een 0,2 fte die voor het onderwijs in de Joodse studies wordt ingevuld. Sinds 1990 is de situatie stabiel: 0,4 fte voor 'Joodse studies' waarvan 80% voor onderwijs en 20% voor onderzoek is gereserveerd.

In diezelfde periode heeft het aantal studenten zich bijna verviervoudigd. Het slagingspercentage ligt op 80%.

Aantal studenten	
1990	12
1995	17
2000	30
2006	40

In concreto betreft het een tweetal vakken: Inleiding jodendom en Jodendom in de Hellenistische tijd, beide 6 ECTS. Beide vakken zijn op inleidend niveau, waarbij het zwaartepunt ligt op een introductie tot het traditionele jodendom, zijn geschiedenis en religie en in de rabbinica. Aanvankelijk maakte het vak alleen deel uit van het curriculum voor studenten Godgeleerdheid, maar sinds de verbreding van de faculteit wordt het ook gevolgd door studenten Religie & Levensbeschouwing – waaronder studenten van de opleiding Islamitische theologie.

De stand van de bibliotheek en ICT-voorzieningen worden als voldoende beoordeeld.

Universiteit Leiden (RUL)

Aan de Faculteit der Godsdienstwetenschappen worden diverse vakken die betrekking hebben op het jodendom en op het Hebreeuws aangeboden. Het vak Inleiding in het Jodendom (6 ECTS) maakt onderdeel uit van het verplichte curriculum voor de studenten Wereldgodsdiensten en Islamitische theologie. Ook bij Hebreeuws en Arabisch staat Inleiding in het Jodendom op het rooster. Daarnaast wordt het door andere studenten als keuzevak gevolgd. Gemiddeld zeventig studenten volgen dit vak. De bachelorstudenten in het programma Godegeleerdheid en het voorsorteerprogramma Geestelijke Verzorging volgen een vak Jodendom ter waarde van 3 ECTS.

In de tweede en derde bachelorjaren geeft Johannes Tromp Hellenistisch jodendom, Martin Baasten Middeleeuws jodendom en Reinier Munk Modern jodendom. In beide jaren volgen gemiddeld vijf studenten deze vakken. Een enkeling besluit om de master Judaism in the Modern Period te volgen. Voor het komend jaar, 2008–2009, hebben zich inmiddels vier studenten aangemeld. Daarnaast is er ook elk jaar een aantal studenten dat de master *Judaism in the Hellenistic Period* volgt. Zo'n masterprogramma houdt 40 ECTS in, voor de helft bestaande uit twee seminars en voor de andere helft uit een scriptie.

Recent heeft de Universiteit Leiden besloten tot de instelling van een afzonderlijke gewone leerstoel voor de studie van het jodendom, als onderdeel van de studie van wereldgodsdiensten. Met ingang van 1 september 2008 zal Judith Frishman deze leerstoel gaan bekleden.

Universiteit van Tilburg (UvT)

De situatie aan de Universiteit van Tilburg heeft een wat gecompliceerde geschiedenis. De huidige Faculteit Katholieke Theologie bestaat in haar huidige vorm pas sinds 2007. Het is ontstaan uit een fusie tussen de theologiefaculteit in Tilburg en de Katholieke Theologische Universiteit die in Utrecht was gevestigd – die op haar beurt al voortkwam uit een eerdere fusie tussen 'Amsterdam' en 'Utrecht'. Met name in Utrecht heeft Joodse studies zich een vaste plek weten te veroveren, mede door het baanbrekende werk van Yehuda Aschkenasy – de eerste hoogleraar Talmoedica aan de KTU.

Nadat Aschkenasy met pensioen ging in 1989 is zijn leerstoel opgeheven. Inhoudelijk werd de leeropdracht tussen 1989 en 1997 voortgezet door Channa Safrai, die aangesteld was als universitair docent. In 1998 werd de leerstoel opnieuw ingesteld onder de naam Geschiedenis en cultuur van het rabbijnse jodendom. Judith Frishman bezet vanaf dat moment de leerstoel en

verzorgt colleges over het jodendom vanaf de nabijbelse periode tot op heden. Naast deze leerstoel is Marcel Poorthuis sinds 1998 aangesteld als coördinator van de Werkgroep Relatie Jodendom-Christendom. Zowel Frishman als Poorthuis maken deel uit van de leerstoelgroep Kerkgeschiedenis, sinds kort Bijbel en Kerkgeschiedenis.

Bezien we de ontwikkeling van het aantal fte's van de toenmalige KTU naar de huidige FKT dan is er sprake van een verdubbeling. Aschkenasy had een aanstelling van 0,8 fte, terwijl de huidige twee specialisten samen 1,6 fte voor hun rekening nemen.

De studie van het jodendom is onderdeel van de curricula van de BA Theologie, de MA Wereldreligies in dialoog en confrontatie en de research-MA. De BA en MA Theologie worden aangeboden op twee locaties: Utrecht en Tilburg. De MA Wereldreligies is overigens geen onderdeel van de FKT maar van het Departement theologie en religiestudies (UvT) en wordt aangeboden in Utrecht. De colleges van de research-MA zijn verdeeld over de twee locaties.

Binnen de BA volgen alle eerstejaarsstudenten de reeks Bijbelwetenschappen van christelijk en joods perspectief. Verder is er voor de voltijdstudenten een collegecyclus Bijbel en Judaica, waarin de grenzen van identiteit in de vroeg-christelijke en rabbijnse periode worden besproken en bestudeerd. Hiernaast is er een cyclus Interreligieuze dialoog, waarbinnen ook aandacht aan het jodendom wordt besteed. De inleidende colleges worden in Utrecht en in Tilburg gevolgd door resp. 22 en 13 studenten. De cycli voor gevorderden weten jaarlijks tussen de vier en acht studenten te trekken.

In het najaar van 2007 zijn de BA- en MA-programma's herzien in verband met de goedkeuring door Rome. De inleidende reeks blijft bestaan, maar de derdejaarscolleges Bijbel en Judaica komen te vervallen. In plaats daarvan zullen alle post-propedeutische studenten, zowel deeltijds als voltijds, twee collegecycli volgen: Inleiding jodendom en Rabbijnse tekstlezingen. De reeks Interreligieuze dialoog wordt onderdeel van de minor De Religieuze Mens. In al deze reeksen is prof. dr. Frishman verantwoordelijk voor het onderwijs op het gebied van het jodendom.

Jaarlijks schrijven zich negen à tien studenten in voor de MA Wereldreligies in dialoog en confrontatie. Alle studenten volgen de door Poorthuis en Frishman aangeboden basismodule Wederzijds uitgedaagd: jodendom en christendom sinds WOII. Als keuzevak wordt daarnaast door Frishman Jodendom en moderniteit: tussen assimilatie en zelfdeterminatie aangeboden. Deze reeks kan ook gevolgd worden door studenten in de research-MA. Gemiddeld acht studenten van zowel de FKT als de Universiteit Utrecht nemen jaarlijks hieraan deel.

De research-MA was tot voor kort een gezamenlijk programma van het Departement van theologie van de UU en de FKT. Vanaf najaar 2008 zullen de twee universiteiten een einde maken aan dit unieke samenwerkingsproject en ieder een eigen onderzoeks-MA aanbieden.

Tot 2007 werd overigens naast de reeks Jodendom en moderniteit eens in de twee à drie jaar een collegecyclus Midrasj aangeboden in het kader van de research-MA. Hiervan maakten circa drie studenten per keer gebruik. Dit jaar werd deze reeks echter aangeboden door de overkoepelende onderzoeksschool voor theologen NOSTER, en werkten Frishman, Houtman (PThU) en dr. Ronit Nikolsky (RUG) daarin samen. Vier studenten participeerden in deze colleges. In het voorjaar van 2008 zal Frishman wederom deelnemen aan een NOSTER-reeks samen met dr. H.L. Murre-van den Berg (UL), nl. *Eastern Christian communities in the Middle East in Context*.

Ten slotte vinden er bijna jaarlijks privatissima plaats op verzoek van studenten uit Leiden (UL) of Utrecht (UU).

Rijksuniversiteit Groningen (RUG)

Aan de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen is het onderwijs in het Vroege jodendom van oudsher nauw verbonden met het onderwijs in het Oude Testament. De leeropdracht van prof. Adam van der Woude (emeritaat 1992) was Oude Testament en Vroeg Jodendom. Vanaf 1991 is dr. Jacques van Ruiten aanvankelijk als universitair docent, later universitair hoofddocent, betrokken bij het onderwijs in het Oude Testament en het Vroege Jodendom. Voor de geschiedenis en literatuur van jodendom vanaf de middeleeuwen tot aan de moderne tijd werd tot 2001 expertise ingezet vanuit de Faculteit der Letteren (Talen en Culturen van het Midden-Oosten). Vanaf 2001 wordt dit verzorgd door dr. Jacques van Ruiten. Het onderwijs in het Hebreeuws werd tot 2004 verzorgd door een docent van de faculteit. Vanaf 2004 wordt dit onderwijs verzorgd door de Faculteit der Letteren (Talen en Culturen van het Midden-Oosten: prof. Wout van Bekkum en dr. Ronit Nikolsky). Het onderwijs in de Godsdienst en cultuur van het jodendom behoort tot het verplichte gedeelte van het curriculum van de opleiding Bachelor Godgeleerdheid (theologie). Het onderwijs in het Vroege Jodendom (tot en met de rabbijnse periode) is ondergebracht in de module Oude Testament en Vroeg Jodendom, (6 ECTS; vanaf 2008–2009: 5 ECTS), terwijl het onderwijs in het Jodendom vanaf de middeleeuwen een zelfstandig onderdeel in het bachelorprogramma is (3 ECTS; vanaf 2008–2009: 5 ECTS). Daarnaast is een onderdeel Jodendom ondergebracht in de onderzoeksmodule Interpretatie van oudtestamentische verhalen: receptie en

verwerking in het Jodendom en Christendom (10 ECTS) van de onderzoeksgroep van de Faculteit *Jewish and Christian Traditions*. In de keuzeruimte van het bachelorprogramma (10 ECTS) bestaat de mogelijkheid dat studenten zich verder specialiseren in een onderdeel van het jodendom. In de opleiding Master Godgeleerdheid (Theologie) worden diverse specialisatiemodules aangeboden op het gebied van het Vroege Jodendom en de Dode Zeerollen.

In de opleiding Bachelor Godsdienstwetenschap behoort het onderwijs in de Godsdienst en cultuur van het jodendom eveneens tot het verplichte gedeelte van het curriculum. Tot 2008 was het onderwijs in het Vroege Jodendom (tot de rabbijnse periode) onderdeel van de module Oriëntatie op de oude Godsdiensten (8 ECTS), vanaf 2008 als onderdeel van de module Het vroege Jodendom en Christendom (5 ECTS). Het onderwijs in het Jodendom vanaf de middeleeuwen is ook hier een zelfstandig onderdeel in het bachelorprogramma (3 ECTS; vanaf 2008–2009: 5 ECTS). In de specialiseringsruimte van de opleiding kan men een module Geschiedenis van het Jodendom (10 ECTS) kiezen.

In de opleiding Master Geestelijke Verzorging is er aandacht voor het jodendom in de verplichte module Leven, lijden en dood in godsdienstwetenschappelijk perspectief (7 ECTS), waarin visies op lijden en dood in jodendom, christendom en islam geïntegreerd worden aangeboden. Samenvattend kunnen we stellen dat onderwijs en onderzoek met elkaar verbonden worden op een dusdanige wijze dat het Groningse onderzoeksprofiel met aandacht voor heterodoxe stromingen van het vroege jodendom wordt geïntegreerd in de curricula van Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap, maar dat er daarnaast ook aandacht is voor andere aspecten van het jodendom (rabbijns jodendom en latere perioden). Studenten Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap raken zo vroeg in hun bacheloropleiding bekend met de studie van het vroege jodendom, waaronder Qumran en de Dode Zeerollen, en het latere jodendom. In de latere fase van de bacheloropleiding en in de masteropleiding kunnen studenten zich verder specialiseren.

Radboud Universiteit Nijmegen (RU)

Het onderwijs in het Hebreeuws werd aanvankelijk mede vanuit de vakgroep Semitische talen en later Arabisch gegeven. Recent is voor 0,4 fte dr. Wim Delsman vanuit die vakgroep gedetacheerd bij de vakgroep Oude Testament voor het onderwijs in Bronteksten van het jodendom en het Hebreeuws en Aramees.

Daarnaast is drs. Aviva Pels-Looyen voor 0,3 fte verbonden aan Religiestudies om het verplichte vak Inleiding in het jodendom (4 ECTS) te

geven voor de bachelorstudenten. Van de Bachelor Interreligieuze Spiritualiteitsstudies maakt een vak Spiritualiteit van het jodendom à 3 ECTS deel uit. Ook is aan de faculteit de bijzondere leerstoel namens het Genootschap voor de Joodse Wetenschap gevestigd, die eerder door prof. dr. Herman Loonstein en thans wordt ingenomen door rabbijn prof. dr. Henri Rosenberg voor de studie van Tora en Halacha. Hij is één semester per jaar, twee uur per week aan de faculteit verbonden.

Protestantse Theologische Universiteit (PThU), locatie Kampen

Deze universiteit, tot voor kort Theologische Universiteit Kampen der Gereformeerde Kerken in Nederland geheten, is een van de drie locaties (met Utrecht en Leiden) waar de predikanten voor de Protestantse Kerk in Nederland worden opgeleid. In het gebruikelijke curriculum worden door de hoogleraar en de docenten Oude Testament de vakken Bijbels Hebreeuws, Bijbelse archeologie, Geografie en De instellingen van het oude Israël gegeven. Momenteel zijn dat prof. dr. Klaas Spronk, dr. W. van der Meer en dr. Jan-Wim Wesselius.

Joodse studies heeft een eigen status in de docent die de vakken Judaica (riten en symbolen), Relatie Kerk en Israël en Rabbinica geeft. Dat was van 1978 tot 2001 drs. S.E. Scheepstra (1,0 fte). Haar takenpakket werd deels overgenomen door de bijzonder hoogleraar Relatie Jodendom-Christendom, die de universiteit sinds 1996 kent. Dat was tot 2006 prof. dr. Simon Schoon (0,3 fte), en sindsdien prof. dr. Dineke Houtman (voor 0,2 fte aangesteld). De PThU kent een verdiepingsmaster Judaica.

Daarnaast wordt in Kampen binnen reguliere colleges met enige regelmaat aan joodse onderwerpen aandacht besteed. Zo wordt sinds 1984 binnen het vak Filosofie ook het denken van Buber en Levinas door dr. Renée D.N. van Riessen opgevoerd. Bij Nieuwe Testament besteedde prof. dr. Cees J. den Heyer tot 2002 veel aandacht aan de joodse inbedding van het Nieuwe Testament; de laatste jaren werd dat behartigd door dr. Bret Jan Lietaert Peerbolte. Ten slotte verschijnt de joodse geschiedenis ook op het toneel bij de colleges Kerkgeschiedenis, achtereenvolgens door drs. Jaap van Gelderen en dr. Gert J. van Klinken gedoceerd. De huidige hoogleraar Kerkgeschiedenis, prof. dr. Hans-Martin Kirn, geeft aandacht aan antisemitisme in de christelijke traditie.

De locatie Kampen van de PThU heeft een goede bibliotheek.

Theologische Universiteit Apeldoorn (TUA)

Aan de TUA worden de predikanten opgeleid voor de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Nederlands Gereformeerde Kerken. Daarnaast

staat de studie ook open voor studenten die niet het predikantschap in een van deze kerkgenootschappen ambiëren. In het huidige curriculum wordt een vak Judaica aangeboden in de bachelorfase (1 ECTS), terwijl er daarnaast de mogelijkheid is om als onderdeel van het masterprogramma een minor te doen. Voorheen, in de oude stijl, werd het vak Judaica op doctoraalniveau aangeboden.

Het zwaartepunt van dit vak ligt op de kennismaking met het rabbijnse jodendom, met name de periode tot aan de vorming van de Talmoedien. Daarnaast wordt de relatie tussen kerk en Israël in deze colleges gethematiseerd. Naast de hoorcolleges zijn er werkcolleges waarbij een liturgische tekst wordt gelezen. Toetsingsvorm is een literatuurtentamen. Het vak werd aanvankelijk gegeven door prof. dr. Maas Boertien, die tevens hoogleraar Hebreeuws aan de Universiteit van Amsterdam was. Daarna is het overgenomen door de nieuwtestamenticus drs. Michael C. Mulder, die hiertoe tot 2006 voor 0,2 fte in dienst was. Sinds die tijd verzorgt hij het vak vanuit zijn functie als directeur van het Centrum voor Israëlstudies van de Christelijke Hogeschool Ede, waarbinnen ook de Christelijke Gereformeerde Kerken participeren.

Het aantal studenten dat dit vak met goed gevolg heeft afgesloten, heeft zich sinds 1990 verdubbeld:

1990:	6
1995:	7
2000:	8
2006:	13

Daarnaast waren er in 2006 twee studenten die het minorprogramma Judaica volgden.

Uiteraard maken ook de vakken Bijbels Hebreeuws, Exegese van het Oude Testament en Geschiedenis van Oud-Israël deel uit van het Apeldoornse bachelorcurriculum. In de master kan ook het vak Bijbels Aramees gevolgd worden. Deze colleges worden gegeven door de oudtestamenticus prof. dr. H.G.L. Peels en de Hebraïca dr. Adrie Drint. Binnen een ruime definitie van Joodse studies dienen ook deze vakken daartoe gerekend te worden, terwijl ze tegelijkertijd integraal onderdeel zijn van een christelijke theologiebeoefening.

De staat van de bibliotheek wordt positief beoordeeld.

Theologische Universiteit Kampen (Broederweg)

Aan deze universiteit worden de predikanten opgeleid van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). Daarnaast kunnen ook andere geïnteresseerden hier een theologieopleiding volgen.

In het curriculum wordt geen aparte plaats ingeruimd voor kennismaking met het jodendom. Geïnteresseerde studenten worden daartoe doorverwezen naar de verwante TUA. Wel worden de gebruikelijke vakken op het grensvlak van Joodse studies en christelijke theologie aangeboden: Bijbels Hebreeuws, Exegese van het Oude Testament en Bijbels Aramees. Hoogleraar Oude Testament is prof. dr. G. Kwakkel. Dr. W.H. Rose is aangesteld voor de Semitische talen en de Geschiedenis en cultuur van het Oude Nabije Oosten.

2.3 Geschiedenis

Universiteit van Amsterdam (UvA)

De bijzondere leerstoel ‘Hedendaags jodendom, zijn geschiedenis en zijn cultuur’ wordt momenteel bekleed door prof. dr. Evelien Gans. Haar voorgangers waren achtereenvolgens prof. dr. Rena Fuks-Mansfeld en prof. dr. Wout van Bakkum. Er wordt eens per jaar een hoor- en een werkcollege aangeboden. Het hoorcollege wordt bezocht door een grote groep contractstudenten, in de regel tussen de vijftig en zeventig personen, en door reguliere studenten – in de meeste gevallen historici.

Van Bakkum behandelde in de jaren 1999, 2000 en 2001 respectievelijk Moderne joodse teksten, Invloedrijke gebeurtenissen uit de twintigste eeuw en Joodse steden. Deze colleges werden bezocht door:

1999:	26 (en 125 toehoorders)
2000:	29 (en 110 toehoorders)
2001:	15 (en 104 toehoorders)

Gans is inmiddels vijf jaar bezig en heeft achtereenvolgens de thema’s zionisme, antisemitisme (tweemaal) en Jaap en Ischa Meijer aangesneden. Het aantal reguliere studenten ontwikkelde zich daarbij als volgt:

2003:	26
2004:	25
2006:	35
2007:	20
2008:	12

Het extra werkcollege wordt uitsluitend door reguliere studenten bezocht. Afgelopen jaren wist het volgende aantal studenten dit werkcollege met goed gevolg af te sluiten:

2003:	12
2004:	21
2006:	20
2007:	5
2008:	3

Bij beide reeksen valt op dat bij een stabiel blijvend aantal contractstudenten het aantal reguliere studenten daalt. Een eerste voorlopig onderzoek van de leerstoel wijst uit dat dit met de volgende redenen te maken heeft. Ten eerste trokken de colleges over zionisme en antisemitisme veel meer belangstelling dan die over de Meijers. Dit komt omdat de eerste onderwerpen maatschappelijk sterk in de belangstelling staan, terwijl de Meijers voor de jongere generatie erg onbekend zijn. Daarnaast is er dit jaar ook een groot aanbod aan keuzevakken, waardoor Jodendom als keuzevak sterk moet concurreren. Tegen deze achtergrond ligt het dan ook in de bedoeling in het vervolg meer maatschappelijk georiënteerde thema's te agenderen.

2.4 Wijsbegeerte

Vrije Universiteit Amsterdam (VU)

De VU is de enige Nederlandse universiteit met een hoogleraarpost Joodse filosofie. Tot voorkort betrof dit een bijzondere leerstoel, recentelijk is deze omgezet in een gewone leerstoel, waarbij naast joodse ook 'algemene' filosofie onderdeel van de leeropdracht uitmaakt. Prof. dr. Reinier W. Munk bekleedt deze leerstoel. De omvang van de bijzondere leerstoel bedroeg sinds de aanvang 0,4 fte, nu het een gewone is 1,0 fte.

In 2000 volgden tien doctoraalstudenten het vak Joodse filosofie, in 2006 was dat aantal gegroeid tot twaalf BA- en drie MA-studenten. Het slagingspercentage bedroeg 100%. Er is volop sprake van wisselwerking tussen het onderzoek en het onderwijs.

3. Onderzoek

Het is onmogelijk om een volledig overzicht te bieden van het onderzoek binnen de Joodse studies zoals zich dat sinds 1990 aan de Nederlandse academies heeft ontwikkeld. Daarvoor wordt er eenvoudigweg te veel gedaan en spelen opnieuw de lastige vragen naar de grenzen van het vakgebied een rol. In strikte zin heeft een kunsthistoricus die eenmalig een artikel schrijft over een joodse kunstenaar een bijdrage geleverd aan de Joodse studies – en soortgelijke voorbeelden kunnen gemakkelijk vermenigvuldigd worden. Dit is echter binnen het raamwerk van dit rapport niet in haar totaliteit te vatten. Daarom is besloten om ons in dit hoofdstuk te concentreren op de belangrijkste specialisaties die het landschap van de Nederlandse Joodse studies kenmerken, mede opgesteld met daarbij de inmiddels breed geaccepteerde indeling van het *Oxford Handbook of Jewish Studies* en de *Eajs Online Directory of Jewish Studies in Europe* als leidraad. Tevens zal daarbij gewezen worden op opvallende lacunes.

Specialisaties

Onderzoek naar de Dode Zeerollen en het vroege jodendom

Sinds de ontdekking van de Dode Zeerollen in 1947 hebben talloze geleerden zich met de bestudering daarvan beziggehouden. Nederlandse wetenschappers wisten daarbij een prominente positie te veroveren. Adam van der Woude wist dat te verzilveren door de oprichting van het Qumran Instituut bij de Faculteit Godgeleerdheid aan de Rijksuniversiteit Groningen (1961). Vanaf de jaren zeventig heeft de faculteit tevens een onderzoeker aangesteld voor het onderzoek naar de Dode Zeerollen, eerst dr. Bas Jongeling, later dr. Florentino García Martínez. García Martínez werd in 1995 bijzonder hoogleraar vanwege het Mulierusfonds, en in 2001 persoonlijk hoogleraar. Vanaf 1991 is dr. Jacques van Ruiten, universitair (hoofd)docent, betrokken bij het onderzoek naar literatuur van het vroege jodendom. In de periode 1995–2005 was tevens dr. Eibert Tigchelaar als postdoc betrokken bij het onderzoek naar de Dode Zeerollen. In 2007 werd dr. Mladen Popović als postdoc aangesteld bij de faculteit, en sinds het vertrek van García Martínez berust de leiding van het Qumran Instituut bij hem.

Aan de Rijksuniversiteit Groningen is het onderzoek op het gebied van de Dode Zeerollen en het vroege jodendom ondergebracht bij de onderzoeksgroep *Jewish and Christian Traditions*. De onderzoeksgroep houdt jaarlijks conferenties waarin aandacht wordt besteed aan de

interpretatie van oudtestamentische verhalen in het jodendom en christendom. Wat betreft het jodendom ligt de nadruk daarbij op het vroege en rabbijnse jodendom. In het kader van de onderzoeksgroep houdt Jacques van Ruiten zich bezig met de interpretatiegeschiedenis van de Hebreeuwse Bijbel in de vroeg-joodse literatuur. Met name de verhouding van het boek *Jubileën* met de Hebreeuwse Bijbel werd aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen.

Het Qumran Instituut is uniek in Nederland en sterk in de wereld. Het is in Nederland het enige expertisecentrum waar de bestudering van het vroege jodendom en de Dode Zeerollen centraal staat. Internationaal speelt Groningen een belangrijke rol in het onderzoek naar de Dode Zeerollen en het vroege jodendom. Het Qumran Instituut is betrokken bij de uitgave van internationaal toonaangevende tijdschriften en boekenseries.

De *Revue de Qumrân* (uitgegeven door Gabalda te Parijs) is speciaal gewijd aan de rollen van de Dode Zee. Het *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic and Roman Period* (opgericht door Adam van der Woude in 1970 en uitgegeven door Brill te Leiden) beslaat, zoals uit de titel op te maken is, een veel breder terrein. Beide genoemde tijdschriften bevatten naast artikelen en recensies omvangrijke bibliografische gegevens. Het Qumran Instituut is ook betrokken bij twee boekenseries, die beide door Brill in Leiden worden uitgegeven. De *Studies on the Texts of the Desert of Judah* richt zich specifiek op de tekstvondsten in de woestijn van Juda. En de *Supplements to the Journal for the Study of Judaism* richt zich net als het tijdschrift op het vroege jodendom in het algemeen.

Recentelijk publiceerde het instituut een complete Nederlandse editie van de Dode Zeerollen. Daarnaast wordt de website voor de *International Organization for Qumran Studies* (IOQS) ook door het Instituut verzorgd. De IOQS is in 1989 in Groningen opgericht tijdens een internationaal congres georganiseerd door Florentino García Martínez vanuit het Qumran Instituut.

Vanuit Groningen zijn, al dan niet in samenwerking met de IOQS, diverse wetenschappelijke congressen georganiseerd. Recentelijk (april 2008) organiseerde het Qumran Instituut een internationaal symposium waar toonaangevende onderzoekers zich bogen over de betekenis van de Dode Zeerollen voor het onderzoek naar de vorming van de canon van de Hebreeuwse Bijbel. In 2010 staat het volgende internationale, vakoverschrijdende symposium gepland. Het doel is onder andere om de bestudering van de Dode Zeerollen te integreren in het bredere veld van Oudheidstudies, Joodse studies en Oude en Nieuwe Testament. Ook in Leiden wordt binnen het kader van de vakgroep Hebreeuws onderzoek gedaan naar de Dode Zeerollen – waarbij met name het Hebreeuws van de teksten centraal staat.

Targoem

Het onderzoek naar de Aramese vertalingen van de Bijbel, de Targoemien, heeft zich sinds J.C. de Moor in 1962 aantrad bij de toenmalige Theologische Hogeschool Kampen geconcentreerd aan deze universiteit en haar opvolger, de huidige Protestantse Theologische Universiteit, locatie Kampen. De Moor, zijn medewerkers en promovendi maakten van Kampen het onbetwiste centrum van Targoemstudie in de wereld. Zijn opvolger, Jan-Wim Wesselius nam het Targoemonderzoek over met een onderzoeksproject *Origin and History of Targum Jonathan to the Prophets*. Momenteel wordt het Targoemonderzoek geleid door Dineke Houtman, die daartoe in 2007 een nieuw NWO-project kreeg gehonoreerd: *A Jewish Targum in a Christian World*. Ook de vakgroep Hebreeuws aan de Rijksuniversiteit Leiden heeft onderzoek naar Targoemien in haar portefeuille.

Vroeg en hellenistisch jodendom

Met name in de boezem van Theologie en Religiestudies heeft de studie naar het vroege en hellenistische jodendom zich een vaste plaats verworven. Vanuit de Universiteit Utrecht verscheen een constante stroom van publicaties van de hoogleraar Pieter W. van der Horst en zijn medewerkers. Daarbij is er zowel aandacht voor klassieke joodse teksten als onbekende epigrafiek. Aan de Universiteit van Amsterdam heeft de hoogleraar Jan-Willem van Henten met name de historische werken van Flavius Josephus aan nauwkeurig onderzoek onderworpen. Aan de Rijksuniversiteit Groningen concentreert het onderzoek zich met name op de heterodoxe stromingen binnen het vroege jodendom (cf. bijv. de geschriften van Qumran, het boek *Jubileëën*). Zie hiervoor de vele publicaties die vanuit Groningen op dit gebied verschenen (Van der Woude; García Martínez; Van Ruiten; Tigchelaar; Popović). In Leiden heeft Johannes Tromp zich gespecialiseerd in de religieuze wereld van het jodendom in de Grieks-Romeinse tijd. Daarmee zet hij een traditie voort die eerder was ingezet door de hoogleraar M.J. de Jonge, die zich onder meer bezighield met de testamenten van de patriarchen. In dit verband kunnen ook de werkzaamheden van het Leidse Peshitta Institute (UL) genoemd worden, dat sinds 1961 voorziet in een kritische editie van deze Syrische bijbelvertaling. Wido van Peursen en Bas ter Haar Romeny zetten thans de Leidse Peshittatraditie voort.

Middeleeuwse poëzie

De Rijksuniversiteit Groningen is de enige universiteit in Nederland waar Arabisch en Hebreeuws als ‘oriëntaalse talen’ nog in een vakgroep zijn ondergebracht. Dat dit een vruchtbare combinatie kan zijn, blijkt uit het wetenschappelijk werk van de hoogleraar Wout J. van Bekkum. Hij heeft zich gespecialiseerd in Hebreeuwse en Judeo-Arabische middeleeuwse poëzie, zowel in haar liturgische gestalte (de *pijoetiem*) als de seculiere variant. Daarbij bestrijkt hij zowel de islamitische wereld van het Abbasidische rijk als het christelijke Europa. Het onderzoek naar Hebreeuwse en Judeo-Arabische poëzie door Arie Schippers (Arabisch, UvA) beslaat niet alleen de Andalusische traditie, maar ook de middeleeuws-Hebreeuwse en Judeo-Arabische poëzie in Occitanië (Zuid-Frankrijk), in Portugal en Italië en in het Oosten van de Arabische wereld (bijv. Mosheh Dar‘i).

Sefarad

Het Iberisch schiereiland als bakermat van een specifieke onderscheidende joodse cultuur heeft niet alleen internationaal, maar ook in Nederland veel onderzoekers aangetrokken. Het is met name de intellectuele cultuur van de joodse gemeenschappen in al-Andalus, dan wel Spanje en Portugal, waarnaar hier onderzoek is verricht. In dit verband valt te wijzen op het onderzoek naar joodse filosofen als Abraham ibn Da’oed en Mozes Maimonides door Resianne Smidt van Gelder-Fontaine, het onderzoek naar joodse taal filosofie en Profiat Duran door Irene E. Zwiep en het onderzoek naar Arabische invloed op Hebreeuws-Andalusische poëzie door Arie Schippers.

Haskala en Wissenschaft des Judentums

De joodse Verlichting en de verwetenschappelijking van de studie van het jodendom in haar kielzog, is een van de onderwerpen die recentelijk met meer nadruk op de onderzoeksagenda van Joodse studies in Nederland is geplaatst. Een KNAW-colloquium onder de titel *Sepharad in Ashkenaz, medieval knowledge and eighteenth-century enlightened Jewish discourse* bracht in 2002 onderzoekers uit binnen- en buitenland bijeen. Vanuit Nederland participeerden Albert van der Heide, Resianne Smidt van Gelder-Fontaine, Shlomo Berger, Wout van Bekkum, Emile Schrijver en Irene Zwiep. Verschillenden van hen hebben zich zowel voor- als nadien aan het onderzoek van de Haskala en *Wissenschaft des Judentums* gezet. Vanuit een filosofische insteek houdt Reinier Munk zich met beide bewegingen bezig.

Joden en het socialisme

Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, gevestigd in Amsterdam, heeft zich een naam verworven als onderzoeksinstituut naar de geschiedenis van sociale bewegingen. Daartoe dienen ook joodse bewegingen, als de *Bund*, en de betrokkenheid van joden bij 'algemene' sociale bewegingen bestudeerd te worden. Zowel binnen als buiten het IISG is daar veel onderzoek naar gedaan. Karin Hofmeester publiceerde naast haar dissertatie tal van andere publicaties over dit onderwerp, Evelien Gans onderzocht joodse socialistische en zionistisch-socialistische in Nederland en Salvador Bloemgarten publiceerde een volumineuze biografie van arbeidersvoorman Henri Polak.

Holocauststudies

Sinds de jaren zestig is aan veel Nederlandse universiteiten en onderzoeksinstituten onderzoek verricht naar de Holocaust en zijn receptie. Voor de periode sinds 1990 moet met name gewezen worden op een tweetal centra: dat is allereerst het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), dat tal van onderzoeken initieerde of faciliteerde. In dit verband valt te denken aan David Barnouws onderzoek naar Anne Frank, maar evenzeer aan het grote SOTO-project waarbij de terugkeer van met name joden en Indische Nederlanders in de naoorlogse jaren werd onderzocht. Het tweede centrum van onderzoek is het in 2002 gestichte Centrum voor Holocaust- en Genocidestudies, dat verbonden is aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn eerste directeur was Johannes Houwink ten Cate, die opgevolgd werd door Wichert ten Have. Ook hier wordt onderzoek gedaan – veelal comparatief – naar de geschiedenis van de Holocaust en worden (internationale) congressen en lezingen georganiseerd.

Nederlands-joodse geschiedenis

Het onderzoek naar de geschiedenis van de joden in Nederland vindt grotendeels plaats binnen de geschiedenisdepartementen van de universiteiten. Het heeft nergens een institutionele plaats weten te veroveren en is daarmee afhankelijk van de persoonlijke voorkeuren van onderzoekers. Aan vrijwel alle Nederlandse universiteiten zijn sinds 1990 publicaties voorbereid op het terrein van de Nederlands-joodse geschiedenis. Een kleine illustratieve greep: aan de Universiteit Utrecht is prof. Ido de Haan verbonden, die de reconstructie van de joodse gemeenschap in de naoorlogse periode heeft onderzocht. Aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam promoveerde Wieke Vink op de geschiedenis van de joden in Suriname. De

bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het moderne jodendom aan de Universiteit van Amsterdam, Evelien Gans, deed het eerste deel van een tweeluik over Jaap en Ischa Meijer het licht zien. Vanuit het Rijksarchief Groningen werd het initiatief voortgezet van een inventarisatie van grafstenen op joodse begraafplaatsen in de provincie Groningen. Het biografischwoordenboekproject – gestart en voortgezet vanuit de Bibliotheca Rosenthaliana – is in deze periode tot een eerste afronding gekomen met het boek *Joden in Nederland in de twintigste eeuw* (2007).

Voor een geannoteerd overzicht van veel publicaties op het gebied van de geschiedenis van de joden in Nederland en België zij verwezen naar de *Bibliografie (1992–2006)* van Hanna en Lodewijk Blok en Bart Wallet (p. 275–431).

Hebreeuwse en Aramese taalkunde

Het profiel van de vakgroep Hebreeuws aan de Rijksuniversiteit Leiden is sterk gestempeld door het onderzoek naar Hebreeuwse en Aramese taalkunde. Daarbij is er aandacht voor de verschillende taalfases (laatbijbels, rabbijns, Qumran en modern Hebreeuws) en voor dialecten (met name binnen het Aramees). De huidige hoogleraar, Holger Gzella, doet onderzoek naar de syntaxis van het verbum in het klassiek Hebreeuws.

Jiddisj

Een recente ontwikkeling is de bestudering van het Jiddisj op academisch niveau. Al langer werd Jiddisj gedoceerd binnen de vakgroep Hebreeuws van de Universiteit van Amsterdam, en incidenteel bij de vakgroep Duits aan de Vrije Universiteit. Sinds 2005 is er sprake van een bijzondere leerstoel Jiddisch aan de UvA. Die wordt bekleed door prof. Shlomo Berger. Zijn onderzoek richt zich op de Jiddisje boekcultuur in zeventiende- en achttiende-eeuws Amsterdam. Meerdere publicaties hierover zijn inmiddels verschenen. Daarnaast is hij betrokken bij het door NWO en de Deutsche Forschungsgemeinschaft gefinancierde onderzoeksproject *Yiddish in the Netherlands, an expression of Ashkenazic culture*, dat is ondergebracht bij de Universiteit van Amsterdam en de Heinrich Heine-Universität Düsseldorf. Dit project behelst inventarisatie van Jiddisje bronnen in Nederland en de studie van een viertal deelonderwerpen.

Joodse literatuur in de moderne talen

Binnen de vakgroepen van specifieke talen, zoals het Engels, Duits en Frans, wordt ook onderzoek verricht naar joodse auteurs. Niet altijd wordt daarbij

de joodse identiteit van de betreffende auteur(s) gethematiseerd en als zodanig bevindt veel van dit werk zich op de rand van de Joodse studies. Niettemin kan een enkel voorbeeld de breedte van deze deeldiscipline onderstrepen. Aan de Universiteit Utrecht valt te wijzen op het werk van D. Rubin van de vakgroep Engels, die zich heeft gespecialiseerd in de omvangrijke Amerikaans-joodse literatuur. Zijn collega bij Italiaans, R.M. Speelman, heeft op zijn beurt de joodse bijdrage aan de Italiaanse literatuur tot onderzoeksvoorwerp genomen. Aan de Vrije Universiteit vervulde de hoogleraar Elrud Ibsch een cruciale rol door onderzoek te verrichten en te stimuleren naar onder meer Holocaustliteratuur, Duits-joodse en Nederlands-joodse schrijvers.

Joodse filosofie

Tot in de jaren negentig bestond het gezelschap Philosophia Judaica, dat zich toelegde op de studie van de joodse filosofie. Het verenigde filosofen, theologen en anderen die de breedte van de joodse filosofische traditie bestudeerden. Inmiddels is het gezelschap opgegaan in het Nederlands Genootschap voor Joodse Studiën, maar het voorwerp van haar onderzoek kent nog altijd toegewijde studenten. Aan de Vrije Universiteit is in 2000 de Goudeketeleerstoel voor joodse filosofie ingesteld, van waaruit prof. Reinier Munk publiceert over denkers als Spinoza, Ulman, Mendelssohn, Cohen en Soloveitchik. Aan de Universiteit van Amsterdam is Victor Kal actief, aanvankelijk binnen Religiestudies, thans binnen de vakgroep filosofie. Hij heeft onder meer over Levinas en Rosenzweig geschreven. Aan de Protestantse Theologische Universiteit, locatie Kampen, houdt Renée van Riessen zich met name met Levinas bezig.

Joods-christelijke relaties

Voor de studie van joods-christelijke relaties zijn in Nederland twee brandpunten aan te wijzen. Dat is in de eerste plaats de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg, voorheen de Katholieke Theologische Universiteit Utrecht. Daar functioneert de onderzoeksgroep Bronnen van christelijke/joodse identiteit in relatie tot andere religieuze identiteiten. Daarnaast is er de Werkgroep Relatie Jodendom-Christendom (RJC). RJC bestaat al 25 jaar en is in het leven geroepen door de systematisch theoloog Leo Bakker om te werken aan een christelijk-theologische respons op de ontmoeting met het jodendom. De onderzoekers aan de FKT, Judith Frishman, Marcel Poorthuis en Theo Saleminck, publiceren met grote regelmaat over deze onderwerpen. Het tweede brandpunt vormt de bijzondere leerstoel aan de Protestantse Theologische

Universiteit, locatie Kampen. Die werd tot 2007 bekleed door Simon Schoon, die zich expliciet bezighield met de relatie tussen Kerk en Israël. Hoewel de omschrijving van zijn opvolger, Dineke Houtman, breder is dan louter de joods-christelijke ontmoeting, is die nog altijd een integraal onderdeel van de portefeuille.

Joodse kunst

Voor de studie van joodse kunst heeft het Joods Historisch Museum zich ontwikkeld tot voornaamste centrum van onderzoek in Nederland. De conservatoren en wetenschappelijk medewerkers van het museum publiceren met grote regelmaat voor zowel specialisten als breder publiek over deze en aanverwante thema's. Te denken valt aan de overzichtswerken van Edward van Voolen, het kunsthistorisch onderzoek van Mirjam Alexander en het cultuurhistorisch onderzoek naar ceremoniële voorwerpen door Julie-Marthe Cohen.

Joodse boekwetenschap

De respectievelijke conservatoren van de Bibliotheca Rosenthaliana hebben zich in hun onderzoek gespecialiseerd in de joodse boekwetenschap. Adri Offenbergh heeft talloze internationale publicaties op zijn naam staan over zeventiende- en achttiende-eeuwse joodse boekcultuur en heeft recentelijk het prestigieuze project voltooid waarin hij de Hebreeuwse incunabelen van de British Library beschreef. Adjunct-conservator Frits Hoogewoud vestigde aandacht op de geschiedenis van het geroofde boek in Nazitijd, onder meer door tentoonstellingen in Duitsland en Nederland. Offenberghs opvolger, Emile Schrijver, is bekend als specialist in achttiende-eeuwse Hebreeuwse manuscripten en in de internationale wereld van het joodse boek een veelgevraagd spreker en 'consultant'.

Joodse filmwetenschap

De afdeling Film- en tv-wetenschappen van de Universiteit Utrecht kent momenteel een tweetal wetenschappers die zich met de joodse filmindustrie bezighouden. Judith Thissen concentreert zich hierbij op de situatie in de Verenigde Staten, terwijl Fransje de Jong de rol van joden in het Nederlandse filmbedrijf in ogenschouw neemt.

Lacunae

Opvallend is, tegen de rijke geschakeerdheid van de Joodse studies in Nederland, dat enkele belangrijke deeldisciplines niet of nauwelijks worden bestudeerd. Die kunnen in de eerste plaats geclusterd worden onder het kopje ‘jodendom als religie’. De studie van de belangrijkste joodse tekst, de Talmud, is in de Nederlandse academie maar nauwelijks van de grond gekomen. Terwijl internationaal gezien dit een zeer snel groeiende en zich ontwikkelende deeldiscipline is, blijft het in Nederland met slechts een enkele publicatie opvallend achter. Datzelfde geldt voor de studie van de halacha, in haar religieuze vorm en als bron voor historisch onderzoek. Terwijl de responsaliteratuur van Nederlandse rabbijnen daartoe volop mogelijkheden biedt, blijft het vooralsnog een nauwelijks ontwikkeld onderzoeksterrein. Ook de in andere opzichten zo populaire joodse mystieke traditie, de Kabbala, geniet – met uitzondering van projecten rond de leerstoel Hermetische filosofie aan de Universiteit van Amsterdam – weinig academische aandacht.

Het tweede cluster kan betiteld worden als ‘het moderne Israël’. Terwijl een groeiend aantal Amerikaanse universiteiten aparte masterprogramma’s *Israel Studies* aanbiedt, wordt in Nederland weinig onderzoek naar de Israëlische geschiedenis, samenleving en politiek gedaan. Dat geldt ook voor de modern-Hebreeuwse literatuur, die zeer succesvol is in de Nederlandse boekwinkels. Vooralsnog wordt er aan de Nederlandse universiteiten weinig tot geen onderzoek gedaan naar de Israëlische republiek der letteren. Tot slot zou te wijzen zijn op de Sociologie en Sociale wetenschappen in het algemeen. Na het onderzoek naar de demografie van joods Nederland in het jaar 2000, dat aan de Universiteit van Amsterdam is uitgevoerd, en het kwantitatieve onderzoek van Wout Ultee van de Radboud Universiteit Nijmegen naar joodse zelfmoorden in de oorlogsjaren, valt ook op dit terrein nog veel winst te behalen.

Internationale samenwerkingsverbanden

Vrijwel alle Nederlandse onderzoekers op het terrein van de Joodse studies werken structureel of incidenteel samen met onderzoekers in het buitenland, hetzij in Europa, hetzij in de Verenigde Staten of Israël. Daarnaast zijn velen lid van internationale verbanden, zoals de *European Association for Jewish Studies*.

Een tweetal samenwerkingsverbanden verdient extra aandacht, omdat het grotere onderzoeksprojecten betreft. Dat is in de eerste plaats de al vermelde RJC aan de FKT. De RJC onderhoudt structurele internationale contacten met een groep Duitse historici (Katholische Akademie Schwerte), met

onderzoekers naar de geschiedenis van het antisemitisme in Zwitserland (de groep-Altermatt), en met het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum (KADOC) van de Katholieke Universiteit Leuven. Gedurende de jaren is de RJC verbreed tot een unieke uitwisseling tussen joodse en christelijke geleerden, waarvan de joint venture *Jewish and Christian Perspectives* (JCP) met de Israëlische Bar-Ilan University het belangrijkste element vormt. Iedere twee jaar vindt een symposium plaats van christelijke en joodse wetenschappers op basis van een samenwerkingsovereenkomst tussen de Faculteit Katholieke Theologie te Utrecht (vertegenwoordigd door dr. Marcel Poorthuis) en de Bar-Ilan University (prof. dr. J. Schwartz). De deelname is breed opgezet en uit Nederland participeren vooral onderzoekers van de FKT met gastwetenschappers van de Protestantse Theologische Universiteit, locatie Kampen, de Theologische Faculteit (departement) van de Universiteit van Tilburg, de Theologische Faculteit van de Radboud Universiteit Nijmegen en de Utrechtse Universiteit voor Humanistiek. De deelname vanuit Israël betreft de Bar-Ilan University, aangevuld met de Hebrew University (Jeruzalem), de City University of New York (CUNY) en andere. Sinds de start in 1996 vonden er zes internationale conferenties plaats. Deze joint venture tussen FKT en de Bar-Ilan University is sinds een jaar uitgebreid met het Schechter Institute for Jewish Studies in Jeruzalem, dat een academische wetenschapsbeoefening combineert met een rabbijnenopleiding en dat in doelstelling en omvang vergelijkbaar is met de FKT. Daarnaast wordt via het Hebrew Union College in de Verenigde Staten contact gelegd met de omvangrijke Reformbeweging. De bijdragen aan de JCP-conferenties en andere individuele studies worden gepubliceerd in een prestigieuze internationale serie, die is gestart in 1998 en wordt uitgegeven door Koninklijke Brill in Leiden/Boston. De serie omvat zowel congresbundels als monografieën en telt nu zestien titels. De *Advisory Board* bestaat uit een groep prominente wetenschappers uit de Verenigde Staten, Europa en Israël. Door het grote succes van het JCP-platform in de afgelopen tien jaar zijn de werkzaamheden aanzienlijk toegenomen. Voor de komende twee jaar zijn vier omvangrijke publicaties gepland. Het tweede onderzoeksverband is het onder het kopje 'Jiddisj' al vermelde project *Yiddish in the Netherlands*, waarbij de afdeling Jiddisj van de Heinrich-Heine-Universität in Düsseldorf samenwerkt met de vakgroep Hebreeuws van de Universiteit van Amsterdam. Daarnaast vindt er uitwisseling en samenwerking plaats binnen het kader van reguliere samenwerkingsverbanden tussen Nederlandse en buitenlandse universiteiten, zoals die tussen de Universiteit Utrecht en University of California Los Angeles (UCLA). De hoogleraar Geschiedenis Ido de Haan

organiseert momenteel in samenwerking met het UCLA Center for Jewish Studies een aantal expertmeetings over joden en moderne politiek. Van meer incidentele aard, maar niet minder veelzeggend voor de internationale waardering voor de Nederlandse vakgenoten, is het feit dat voor de in 2006 verschenen *Encyclopaedia Judaica, Second Edition* een speciale deelredactie 'The Netherlands' is gevormd (Resianne Smidt van Gelder-Fontaine, Irene Zwiep en Bart Wallet). Daarnaast hebben tal van Nederlandse onderzoekers op hun eigen specialisme bijdragen geleverd aan dit standaardnaslagwerk voor een ieder die met Joodse studies bezig is.

Onderzoeksinstellingen

In dit hoofdstuk behoren ook de buitenuniversitaire instituten genoemd te worden waaraan geen onderwijs in de Joodse studies worden gegeven, maar die hetzij onderzoek faciliteren hetzij onderzoek genereren. In Nederland bevindt zich een aantal unieke collecties die een bijzondere uitgangspositie geven aan onderzoekers in ons land in vergelijking met collega's elders.

Bibliotheken

De Amsterdamse Bibliotheca Rosenthaliana, sinds het midden van de negentiende eeuw onderdeel van de universiteitsbibliotheek, staat in binnen- en buitenland bekend als een van de belangwekkendste collecties Hebraica en Judaica. De collectie omvat zowel middeleeuwse handschriften als de recentste publicaties uit Israël. Sterke punten van de collectie vormen een aantal Hebreeuwse manuscripten en incunabelen, Amsterdamse drukken (in het Hebreeuws, Jiddisj en de Iberische talen) en Haskala-materiaal. In de periode sinds 1990 heeft zich een aantal ingrijpende wijzigingen voltrokken. Allereerst is er een wisseling van de wacht geweest. De conservator dr. Adri Offenbergh is opgevolgd door dr. Emile Schrijver (1,0 fte), terwijl de plaats van adjunct-conservator drs. F.J. Hoogewoud is ingenomen door drs. Monika Saelemaekers (0,8 fte). Sinds kort is tevens aan de staf toegevoegd drs. Wout Visser (0,1 fte).

De tweede wijziging is de verandering van locatie. Van de vertrouwde zaal in het UB-gebouw aan het Singel is de Rosenthaliana, samen met de andere bijzondere collecties, verhuisd naar de Oude Turfmarkt. Daar is de open opstelling van de collectie opnieuw de hele dag te raadplegen, in tegenstelling tot de oude zaal waar halverwege de jaren negentig tot een middagopenstelling besloten moest worden.

Van hetzelfde kaliber is de collectie van de Portugees-Israëlietische Gemeente te Amsterdam, formeel de boekerij van het seminarium: Ets Haim. In 2000 keerde de kerncollectie na een decennialange bruikleen aan

de Jewish National and University Library in Jeruzalem terug naar Amsterdam. Dit omdat met de bloei van de Joodse studies in Nederland de collectie hier ook weer met vrucht gebruikt kan worden. Als conservator is drs. Avraham Rosenberg aan Ets Haim verbonden. Het voornaamste project van de afgelopen periode is de catalogisering geweest van het boekenbezit. In mei 2004 is de bibliotheek inclusief zijn collecties geplaatst op de Werelderfgoedlijst van UNESCO. Daarmee werd het universele belang van de bibliotheek formeel erkend.

Een derde bibliotheek die hier vermeld moet worden is de Fuks-collectie in Tresoar in Leeuwarden. De privécollectie van Leo Fuks, de vroegere conservator van de Rosenthaliana, is in 1990 naar de bibliotheek van de vroegere Provinciale Bibliotheek van Friesland – thans Tresoar – gegaan om er zo voor te zorgen dat ook buiten Amsterdam gelegenheid is om met de bronnen van de joodse cultuur in aanraking te komen. De conservator van deze collectie is drs. Uzi Hagai.

Archieven

In vrijwel alle rijks-, provinciale en lokale archieven zijn joodse collecties opgenomen. In veel gevallen zijn de inventarissen daarvan inmiddels online beschikbaar gesteld. Een volgende stap in de archiefwereld is de digitalisering van hele archieven.

Voor de Joodse studies vormen met name de joodse collecties in het Stadsarchief Amsterdam een uiterst gewichtige bron. Dat heeft het management van het archief ook onderkend door het aanstellen van een speciale conservator voor deze archieven, drs. Odette Vlessing. Het gaat hierbij onder meer om de archieven van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap, de Amsterdamse Portugees-Israëlitische Gemeente en de Nederlands-Israëlitische Hoofdsynagoge, de Liberaal-Joodse Gemeente Amsterdam, maar ook tal van collecties van joodse families (bijv. de rabbijnenfamilie Berenstein) en bedrijven (denk aan De Bijenkorf). Omdat er veel Hebreeuws en Jiddisj in deze collecties voorkomt, heeft het Stadsarchief het belang ingezien van een archiefambtenaar die terzake kundig is. Sinds 1990 is de collectie uitgebreid met de bibliotheek en verzameling van de prominente joodse historicus Jaap Meijer.

Joods Historisch Museum

Het Joods Historisch Museum te Amsterdam, onder zijn directeur drs. Joël Cahen, beheert een omvangrijke collectie artefacten en geschreven en gedrukte bronnen. De mediatheek bevat publicaties, een documenten- en een fotocollectie. Naast zijn publieksvoorlichtende educatieve taak, wordt binnen

het JHM ook aan onderzoek gedaan. Wetenschap heeft een coördinerende functie binnen het museum. Het verschaft het fundament voor tentoonstellingen en de begeleidende publicaties en zorgt daarnaast voor inhoudelijke ondersteuning bij de collectievorming. De conservatoren op de deelreinen Geschiedenis, Religie en Kunst hebben het museum tot een centrum van onderzoek naar joodse kunst en cultuur weten om te buigen. Ze publiceren met regelmaat in nationale en internationale tijdschriften en zijn betrokken bij de organisatie van wetenschappelijke evenementen. Daarnaast voorziet het museum in publicaties, congressen en lezingen in aansluiting op speciale tentoonstellingen.

Van 1990 tot 2001 was het museum betrokken bij de organisatie van een speciale cursus op het terrein van de Joodse studies binnen de *Amsterdam(-Maastricht) Summer University*. Daarbij passeerden uiteenlopende onderwerpen als vrouwen, herinnering, lichamelijkeheid en joods fundamentalisme de revue. Het museum participeert in diverse onderzoeksverbanden, zoals de Stichting Bijzondere Leerstoel Joodse Studiën, de KNAW-commissie voor de Geschiedenis en Cultuur van de Joden in Nederland en het Menasseh ben Israel Instituut.

Onderzoeksinstituten

Sinds 1996 kent Nederland een apart onderzoeksinstituut dat erop is gericht om joodse sociaalwetenschappelijke en cultuurhistorische studies te bevorderen: het Menasseh ben Israel Instituut (MbII). De partners daarin zijn de Universiteit van Amsterdam en het Joods Historisch Museum.

Aanvankelijk participeerde ook de Vrije Universiteit in het samenwerkingsverband, totdat ze er in januari 2004 uitstapte.

Het MbII, van 1996 tot 2003 geleid door directeur dr. Emile Schrijver, heeft een belangrijke impuls gegeven aan het onderzoek in de Joodse studies in Nederland. Onder zijn auspiciën is het eerder vermelde NWO/Deutsche Forschungsgemeinschaft-gefinancierde onderzoeksproject *Yiddish in the Netherlands* opgezet. Daarnaast heeft hij er zorg voor gedragen dat de Hebreeuwse collectie van de Rosenthaliana gecatalogiseerd kon worden, evenals de omvangrijke brievencollectie van de Pekidim en Amarcalim (die opgenomen is in de Rosenthaliana). Ook het in 2007 verschenen biografisch woordenboek (*Joden in Nederland in de twintigste eeuw*) werd gecoördineerd vanuit dit instituut. In 2005 inaugureerde Shlomo Berger als hoogleraar Jiddisch aan de Universiteit van Amsterdam vanwege het MbII. Thans wordt het instituut geleid door coördinator dr. David J. Wertheim. Een tweede onderzoeksinstituut dat hier niet onvermeld mag blijven is het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD). Hoewel niet de volledige breedte van het onderzoek aan dit instituut onder de noemer Joodse

studies valt, zijn er veel raakvlakken. Het NIOD, tot 2007 onder leiding van prof. dr. Hans Blom en sindsdien opgevolgd door prof. dr. Marjan Schwegman, zet met regelmaat de lotgevallen van joden tijdens en na de oorlog op de agenda. Medewerker David Barnouw geldt als de internationale Anne Frank-specialist, terwijl dr. Gerard Aalders reputatie heeft opgebouwd met onderzoek naar de roof van en restitutie aan joden in respectievelijk na de oorlog.

Ten slotte moet ook gewezen worden op de Folkertsma Stichting voor Talmudica, gevestigd te Hilversum. Hierbinnen wordt de traditie voortgezet die rond Yehuda Aschkenasy is ontstaan. De stichting geeft een tijdschrift uit, *Tenachon*, verzorgt andere publicaties, heeft een cursusaanbod voor breder publiek en huisvest een bibliotheek met voornamelijk rabbinica. De automatisering van de catalogus van deze collectie vindt momenteel plaats. Aan de Folkertsma Stichting is thans verbonden rabbijn dr. Tsvi Marx, terwijl als directeur Carine Casutto recentelijk is aangesteld. Verschillende *fellows*, aan meerdere Nederlandse universiteiten verbonden, ondersteunen de stichting in de uitvoering van haar activiteiten.

Verenigingen

Zoals ieder vakgebied kennen ook de Joodse studies verenigingen waarbinnen academici zich verenigd hebben rond specifieke thema's. Als eerste dient hierbij het Nederlands Genootschap voor Joodse Studiën (NGJS) genoemd te worden, de opdrachtgever van dit rapport. In dit genootschap hebben zich circa 100 personen verenigd die zich op academisch niveau bezighouden met Joodse studies. Zij zijn verbonden aan vrijwel alle Nederlandse universiteiten. Het NGJS organiseert met regelmaat studiedagen rond uiteenlopende thema's. Daarnaast is zij via haar voorzitter vertegenwoordigd in de *European Association for Jewish Studies* (EAJS), de overkoepelende Europese organisatie waarvan de meeste Nederlandse onderzoekers ook lid zijn. De EAJS organiseert vierjaarlijks een congres en geeft een eigen *peer-reviewed* tijdschrift uit, het *European Journal of Jewish Studies* (zie tevens de Appendix).

Zij die zich met de Hebreeuwse taal- en letterkunde bezighouden, hebben elkaar gevonden in de Vereniging Hebreeuws – formeel: de Vereniging tot bevordering van kennis van het Hebreeuws. Deze vereniging kent ca. 375 individuele en institutionele leden. Zij stelt zich ten doel om de belangen van de studie van de Hebreeuwse taal in de breedste zin des woords te bevorderen. Daartoe biedt zij op internet een doorlopend actueel overzicht aan met alle locaties waarop in Nederland en in Vlaanderen Hebreeuws taalonderwijs wordt gegeven, overigens niet alleen op academisch niveau (www.hebreeuws.org). Daarnaast wordt momenteel een reizende

tentoonstelling over de taal voorbereid, die in tournee langs veel Nederlandse openbare bibliotheken zal gaan.

Hoewel niet strikt academisch georiënteerd, verdient ook de Stichting Jiddisj het om hier genoemd te worden. Deze stichting, die sinds 2000 bestaat, is samen met de instelling van de leerstoel Jiddisch aan de Universiteit van Amsterdam een teken van de toegenomen aandacht voor deze Europees-joodse taal. De stichting geeft een eigen tijdschrift uit, *Grine Medine*, waarin naast Jiddisje literatuur in origineel en vertaling ook essays en boekbesprekingen worden aangeboden. Met regelmaat worden internationale specialisten op het terrein van het Jiddisj naar Nederland gehaald voor lezingen.

4. Interviews

4.1. ‘Wat goed is voor Hebreeuws, is goed voor de faculteit’

Interview met prof. dr. Irene E. Zwiep

Met een speelse eruditie weet ze haar visie te onderbouwen. Klassieke joodse teksten zijn haar even vertrouwd als de nieuwste films en met groot gemak weet ze die tijdens haar colleges met elkaar te verbinden. In haar onderwijs en onderzoek bestrijkt ze een groot deel van wat Joodse studies wordt genoemd: van Bijbels Hebreeuws tot de studie van de negentiende-eeuwse *Wissenschaft des Judentums*. Volgens haar is dit vakgebied daarom ook de *Interventionswissenschaft par excellence*.

‘Ik studeerde Klassieke talen aan de UvA. Dat vond ik saai, er hing een gezapige sfeer. Het vak had een lange traditie en daardoor was het voor mij te dichtgetimmerd. Het sleepte me niet mee. Als bijvak ging ik vervolgens Hebreeuws doen bij Aryeh Gebhard. Ik vond het een fantastische taal en realiseerde me: op dit vakgebied is, in tegenstelling tot de Klassieken, nog zoveel te doen. Via mijn joodse achtergrond had ik al een intellectuele verbondenheid. Via de studie kon ik die op een constructieve, vitale manier uitbouwen, maar wel op intellectuele en afstandelijke wijze.’

‘Door die studie werd ik opeens vlijtig. Ik vond alles even leuk. Niek van Uchelen, Jan-Wim Wesselius en Arjeh Gebhard waren toen verbonden aan de vakgroep. Ook studeerde ik een jaar in Jeruzalem. Toen de mogelijkheid kwam om aio te worden, wilde ik geen serveerster meer worden. Mijn onderzoek richtte zich op middeleeuwse joodse taal filosofie. Een belangrijke stap in mijn carrière was dat ik vervolgens *Francis Yates Fellow* aan het Warburg Institute in Londen werd. Dat was werkelijk een intellectuele gemeenschap, ik zat er op een kamer naast Ernst H. Gombrich. Ik werkte aan een project over Profiat Duran en veertiende- en vijftiende-eeuwse scholastiek. Ondertussen gaf ik ook colleges op het Leo Baeck Institute en het Warburg. Van het Warburg kwam ik terug in Amsterdam als hoogleraar Hebreeuws.’

‘Ik ben een echte generalist, mijn onderzoek is mede afhankelijk van mijn omgeving. Het materiaal waar ik mee werk, maakt me niet zoveel uit, maar mijn blik is altijd hetzelfde. Ik bedrijf vooral *close reading*, met een beetje theorie als bagage. Ik zoek naar wat de tekst probeert te zeggen en zie daarbij door het zorgvuldig lezen vaak andere dingen dan onderzoekers voor mij. Ik hou van de grijze zones, waar we zulke fraaie woorden als

“hybridity” en “liminality” voor gebruiken. Uiteindelijk gaat het erom dat je recht doet aan je bronnen.’

‘In Nederland hebben we over het algemeen de ruimte om individueel kritisch onderzoek te doen. Wij zijn minder dan in het buitenland gebonden aan vaste onderzoeksprogramma’s. Daar maken we ook ruimschoots gebruik van. Vaak hebben universiteiten overigens wel verplichtingen om op enigerlei wijze samen te werken met andere universiteiten, bij voorkeur in het buitenland.’

Eigenheid van joodse studies

‘Joodse studies is als term de vertaling van *Jewish Studies*, maar het is niet hetzelfde. Het is een rare Nederlandse term voor een Amerikaans begrip, dat we hier niet hebben. Daar is het namelijk een vakgebied voor en door joden. Voor mij persoonlijk is het feitelijk *Wissenschaft des Judentums* anno 2008, met de huidige middelen. Het sterke literair-historische perspectief moet daarbij wel worden herzien. In feite is Joodse studies in Nederland een fascinerend conglomeraat van tradities, waarbij er sprake is van uitlopers van de *Wissenschaft*, van de klassieke Oriëntalistiek en jodendomstudie binnen de Theologie. Door tijdgebrek, onvermogen en uiteenlopende persoonlijkheden lukt het maar nauwelijks om die tradities met elkaar in gesprek te krijgen. Daarbij speelt ook de Nederlandse traditie van specialisatie een belangrijke rol. Door de nieuwe BaMa-structuur gaat dat nu allemaal wel op de schop en zien we dat dergelijke tradities ons belemmeren.’

‘Vanwege onze verschillende herkomst zijn we over meerdere faculteiten verspreid en komen we elkaar daarom nauwelijks tegen. Het is beslist belangrijk om een goede en duidelijke disciplinaire basis te hebben. Hier aan de Universiteit van Amsterdam is ons onderzoek ondergebracht bij het Instituut voor Cultuur en Geschiedenis, waar we prima bij passen. Voor ons onderwijs is het lastiger. We horen bij Taal & Letterkunde, maar onze studenten worden feitelijk opgeleid tot een soort cultuurhistoricus. Omdat ze de bronnen goed moeten leren lezen in de oorspronkelijke talen, zitten we bij Taal & Letterkunde. Een van de grote dilemma’s van ons vakgebied is: je kan Joodse studies verrichten zonder kennis van het Hebreeuws, maar het legt je grote beperkingen op. Kennis van de talen is feitelijk onmisbaar.’

‘*Jewish Studies* komt uit de *Wissenschaft* voort. Die had een grote negentiende-eeuwse preoccupatie: zowel subject als object van onderzoek waren joden. Daar zat een hegeliaans idee achter. Hierdoor was er automatisch sprake van wisselwerking. In de huidige Amerikaanse context zie je dat nog altijd. Daar wordt *Jewish Studies* onder meer gebruikt om een seculiere joodse identiteit te creëren en beleven. Het *Center for Cultural Judaism* in New York is daar een voorbeeld van.’

‘Hier in Nederland zijn we, ondanks onze verschillende tradities, op elkaar aangewezen. We worden onder dezelfde noemer gebracht en met goede redenen. Daarom moeten we ons ook inspannen om samen te werken. Als we namelijk louter disciplinair zullen zijn, blijven we volstrekt tot de marge veroordeeld, terwijl er voor Joodse studies uitgelezen kansen liggen.’

‘We hebben als vakgebied nadrukkelijk betekenis voor het publieke debat. Wij doen dat automatisch, omdat er een intense vraag is naar onze expertise vanuit de samenleving. Die wordt niet louter door de actualiteit bepaald, maar vanwege de kennis die we in huis hebben over joodse traditie, cultuur en geschiedenis. Er is wel een verschuiving in de interesse, die uit christelijke hoek wordt minder. In de jaren zestig was ons vakgebied de exotische, burgerlijke variant van het maken van een reis naar India. In denk dat het heel goed is dat dat nu verdwenen is. Filosemitisme is ongezond.’

‘De belangstelling komt nu onder meer uit twee nieuwe circuits. De betrokkenheid vanuit de joodse gemeenschap bij ons vakgebied is zienderogen toegenomen. Daarnaast zie ik een nieuw type student, die breed is geïnteresseerd, óók in het jodendom. Soms heeft hij een joodse link, vaak ook niet. Als ik naar mijn huidige studenten kijk, zie ik een groep met een joodse achtergrond, een groep vanuit christelijke interesse en ten slotte intellectueel gemotiveerden. Het vervult mij met hoop voor de toekomst. We zijn van een studie van vooral tweede keuze weer aantrekkelijk geworden voor schoolverlaters. Die willen er ook iets mee gaan doen in hun leven. Ik weet niet waar het precies vandaan komt, maar het is erg leuk.’

Beleid

‘Door de omvang van ons vakgebied hebben we bijna noodgedwongen een sterke internationale oriëntatie. Maar onze kansen voor bijvoorbeeld internationale subsidies en *fellowships* zijn niet altijd even groot, omdat er nu veel geld in Oost-Europa wordt geïnvesteerd. Of dat verstandig is, is nog maar de vraag. Wij kunnen slechts met onze kwaliteit daarmee concurreren.’

‘Aan de universiteiten heerst thans de wet van het getal. Ze hebben nagelaten om echt goed beleid te ontwikkelen voor Kleine letteren. Wat er is, is slechts lapwerk! Het probleem is dat de kleine talen met de maten van de grote talen worden gemeten. Ik wil graag met alle talen goed samenwerken. Als het aantal studenten bij Hebreeuws net zo groot is als bij Engels dan heb je een maatschappelijk probleem, dat snap ik ook wel.’

‘Er moet beleid ontwikkeld worden waarin Hebreeuws volledig tot zijn recht kan komen. Daarvoor hebben we een verdeelsleutel nodig waardoor we ons werk goed kunnen doen. Natuurlijk moeten we dat ook verdienen, maar dat is voor ons allerm minst een bedreiging. Ik roep de universiteiten op om te komen met een infrastructuur waarbinnen wij onze meerwaarde kunnen laten zien aan de faculteit als geheel. Daarbij blijft altijd een zekere mate van

specialisatie mogelijk. Het oprichten van *undergraduate* en *graduate schools* aan de meeste universiteiten haakt al goed op een dergelijk idee in. Ik ben ervan overtuigd: wat goed is voor Hebreeuws, is goed voor de faculteit.'

Toekomst

'Ik zie nu twee ontwikkelingen binnen de universiteiten. De eerste is een toenemende nadruk op inter- en multidisciplinariteit. Dat is een ontwikkeling die voor ons heel positief is, daarin is een mooie rol voor ons weggelegd. De andere ontwikkeling is een sterke benadrukking van je disciplinaire basis. Dus: wees een goede letterkundige, "cultural analyst" of cultuurhistoricus. Ook dat biedt voor ons voldoende mogelijkheden.'

'Onze plaats als Joodse studies in Nederland in Europees perspectief is constant, we worden zeker niet minder prominent. Veel Europese landen zijn erg geïsoleerd in hun traditie, zoals Spanje, Frankrijk en Italië. In Engeland gaat het, met uitzondering van University College London en Southampton, niet heel goed. In Duitsland is de traditie van de *Judaistik* behoorlijk aan het kelderen. Berlijn met name is geen schim meer van wat het is geweest. *Jüdische Studien*, de andere, recente traditiestroom in Duitsland, is eigenlijk alleen succesvol in München. Daarnaast zijn er velen in Duitsland met ons vakgebied bezig, maar het zijn geen vakgenoten. Ze weten niets inhoudelijks van jodendom. Oost-Europa is simpelweg ontwikkelingswerk.'

'Als je Nederland daarmee vergelijkt, valt op dat onze kwaliteit sterk is. Wat we doen, doen we heel goed. Onze taak is om dat ook zichtbaar te maken. Voor wat betreft het onderzoek zijn we daar redelijk succesvol in. Zowel Israëliische als Amerikaanse wetenschappers geven geregeld aan dat ze graag met Amsterdam willen samenwerken. Tegen de aantrekkingskracht van Israël als centrum van Joodse studies zullen we nooit op kunnen, maar we hebben alles in huis om in Europa prominent aanwezig te zijn.'

'Ik zou graag zien dat we in Nederland binnen het vakgebied nauwer samenwerken. Daarbij denk ik met name aan onderwijs op *graduate* niveau. Een jaarlijks terugkerende landelijke *Summerschool*, over telkens variërende onderwerpen, zou daartoe een goed initiatief zijn. Onderwerpen waar we dan iets mee moeten doen zijn wat mij betreft: Hebreeuwse en joodse archieven, Jiddisj, *Jewish queer studies*, West-Asjkenaz en Moderne joodse filosofie. De verantwoordelijkheid voor de organisatie moet dan rouleren en natuurlijk moet er ook samenwerking gezocht worden met internationale partners.'

'We hebben in de naoorlogse periode bewezen dat we een volwaardig vak zijn, dat een vruchtbare en stimulerende plaats inneemt in de academie. Naast een sterke disciplinaire basis hebben wij alles in huis om interdisciplinair onderzoek en onderwijs te initiëren. Daarmee hebben we een unieke plaats binnen de universiteit.'

4.2. ‘Jodendom moet aan elke wetenschappelijke opleiding voor theologie gegeven worden’

Interview met prof. dr. Pieter W. van der Horst

‘Het zou een culturele blamage van de eerste orde zijn als Joodse studies in Nederland, na een periode van grote bloei, worden afgeknepen en tot een onaanvaardbaar minimum worden gereduceerd. Internationaal gezien spelen wij volop mee en heeft Nederland een goede naam. Dat gooi je niet weg. Daarnaast is kennis ook nog eens de beste manier om antisemitisme te bestrijden. Dus niet alleen academisch, maar ook maatschappelijk gezien, zijn de Joodse studies onmisbaar.’

Als de Utrechtse emeritus-hoogleraar in zijn Zeister woning aan het werk is, wordt hij omringd door vrijwel alle klassieke joodse teksten. Zorgvuldig gerangschikt staan ze in het gelid: de Misjna, de Babylonische Talmoed, de Tosefta en de Targomem. ‘Het is op het moment zelfs zo dat collega’s uit Utrecht bij me komen lenen,’ zegt Van der Horst, ‘omdat de universiteitsbibliotheek een heel aantal boeken niet heeft.’ Vanuit deze privébibliotheek heeft hij enkele decennia lang op het hoogste niveau gewerkt aan de ontsluiting en analyse van het vroege jodendom uit de eerste eeuwen van de jaartelling – daarbij geholpen door zijn kennis van het hellenisme en het vroege christendom.

De wetenschapper werd in 2006 plotseling ook bekend bij het grote publiek. Zelfs op de voorpagina van de *Wall Street Journal* dook Van der Horst op, als het zeldzame slachtoffer van censuur op zijn afscheidscollege in Utrecht. De passages daarin over islamitisch antisemitisme werden in het heersende maatschappelijke klimaat door de rector van de universiteit, Willem Hendrik Gispen, als niet opportuun beschouwd. Zodra dit bekend werd, leverde het een storm van verontwaardiging op en stond het thema van de gespannen verhouding tussen moslims en joden in één klap hoog op de agenda. ‘Nu nog steeds geef ik twee à drie keer per maand lezingen in het hele land over antisemitisme, je wilt niet geloven wat deze rede heeft losgemaakt.’ Terwijl alle aandacht zich richtte op de eigentijdse vormen van antisemitisme die Van der Horst ontwaarde, werd er weinig aandacht besteed aan de minstens even kritische noten die hij in zijn afscheidscollege kraakte over de omgang met de Joodse studies aan de Universiteit Utrecht. Hij vestigde er de aandacht op dat de afgelopen periode er een gestage neergang is geweest van het vakgebied aan de universiteit, onder meer uitkomend in het feit dat zijn eigen leerstoel – Nieuwe Testament én Vroeg jodendom – als

een uitsluitend nieuwtestamentische leerstoel is voortgezet. Reden genoeg voor een gesprek om na te gaan hoe Joodse studies er binnen het domein van de Theologie nu precies voorstaan.

Vroege jodendom

‘Zowel de Joodse studies als de Theologie ben ik tamelijk toevallig ingerold. Ik studeerde Klassieke talen en omdat ik uit een gereformeerd milieu kom, waarin de Bijbel erg belangrijk was, leerde ik er ook Hebreeuws en Aramees bij. Toen de hoogleraar Nieuwe Testament W.C. van Unnik een college Syrisch aanbod, bleek ik de enige te zijn die zich had ingeschreven. Ik heb toen een jaar lang een privatissimum van hem gehad. Aan het eind daarvan zei hij dat hij mij als zijn assistent wilde. Kennelijk zag hij wel iets in me. Hij gaf me toen een goed advies, dat ik erg serieus nam: ‘Veel theologen en classici die zich met het vroege christendom bezighouden, hebben eigenlijk alleen maar aandacht voor de invloed van het hellenisme, terwijl ze de andere poot, het vroege jodendom, helemaal vergeten. Zorg dat je daar even goed in thuis raakt!’

Dat advies nam Van der Horst ter harte. In zijn onderzoek ging het vroege jodendom een steeds grotere plaats innemen. Na een periode als medewerker te hebben gefungeerd, kreeg hij het hoogleraarschap Nieuwe Testament en Vroeg jodendom toebedeeld. Vanuit die positie heeft hij, samen met verschillende collega’s, de Joodse studies hecht weten te verankeren binnen de Utrechtse theologische opleiding. ‘Het gebeurde met enige regelmaat dat hoogleraren elders in Europa, uit Hongarije of Duitsland, hun studenten naar Utrecht doorstuurden als die verder wilden in de studie van het jodendom.’ De vruchten van het onderzoek en onderwijs van Van der Horst en zijn collega’s zijn inmiddels alom zichtbaar binnen de Theologie. ‘In de jaren vijftig was het nog tamelijk uniek om aandacht te vragen voor de joodse context van Jezus en het Nieuwe Testament, dat kunnen we ons nu bijna niet meer voorstellen. Tegenwoordig is er vrijwel geen nieuwtestamenticus meer in Nederland te vinden die in zijn wetenschappelijke arbeid niet het joodse karakter van zijn bronnen verdisconteert. In die zin hebben de Joodse studies een belangrijke bijdrage geleverd aan de Theologie. Willen we deze verworvenheid echter niet verliezen, dan moeten we theologen blijven trainen die in staat zijn de klassieke joodse teksten te lezen.’

Het is in het domein van de Theologie dat we op een van de grenzen van de Joodse studies stuiten. Want welke onderdelen van een theologisch curriculum kunnen nu eigenlijk tot de Joodse studies gerekend worden? ‘Mijn definitie is tamelijk pragmatisch. Joodse studies omvat de breedte van de studie van het jodendom, dus niet alleen de godsdienst, maar ook de cultuur en de kunst. In Europa is het zo gegroeid dat het chronologische vertrekpunt ligt bij de nabijbelse periode. In die zin vormen de Dode

Zeerollen het begin van ons onderzoeksgebied, hoewel delen daarvan ook voor oudtestamentici zeer interessant zijn. Ik besef echter dat dit onderscheid is ontstaan uit de praktijk van de Europese theologische faculteiten en dat bijvoorbeeld in Israël de studie van Tenach wel als onderdeel van Joodse studies wordt beschouwd.’

‘Ik vind het belangrijk dat binnen Theologie Joodse studies niet slechts als een “achtergrondstudie” worden beschouwd voor de bestudering van het Nieuwe Testament, maar een eigen plaats hebben. Net zoals er binnen theologiefaculteiten ook aandacht wordt besteed aan islam, boeddhisme en hindoeïsme, zo heeft ook het jodendom recht op een eigen plaats. Het zou me een lief ding waard zijn als dat gerealiseerd zou worden.’

Groei

Door zijn centrale positie in het vakgebied heeft Van der Horst een goed overzicht over de ontwikkelingen in de afgelopen decennia. ‘In de jaren zestig en zeventig zijn de Joodse studies flink gegroeid. Overigens niet alleen in Nederland, maar ook in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland. Als ik voor de theologische faculteiten spreek, dan kan ik bijvoorbeeld wijzen op de hoogleraar Jodendom die we aan de Universiteit Utrecht hadden. Kampen wist een centrale plaats in het Targoemonderzoek te veroveren, terwijl de studie van de Dode Zeerollen in Groningen werd geconcentreerd.’

‘Deze inhoudelijke bijdragen werden uiteraard ook internationaal gewaardeerd. Zelf ben ik tweemaal gasthoogleraar geweest aan de Hebrew University of Jerusalem, terwijl ik de enige niet-jood was die betrokken werd bij een consultatiegroep over joods gebed op het Institute for Advanced Studies in Jeruzalem. Dergelijke voorbeelden zijn ook voor collega’s te geven. Mijn Groningse collega Wout van Bekkum en ik vertegenwoordigen nu samen in het nationale academische landschap de Joodse studies binnen de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen. Ik heb zelf overigens altijd naast het wetenschappelijk forum ook het brede publiek op het oog gehad. Na een Engelstalig boek publiceer ik in de regel een Nederlandstalig boek.’

‘In Utrecht hadden we een behoorlijke staf voor Joodse studies. We werkten met verschillende mensen op het breukvlak van Nieuwtestamentische en Joodse studies. Wel is het zo dat mijn eigen leerstoel al een fusie was van de leeropdrachten Nieuwe Testament en Jodendom. In 1980 vond namelijk de eerste reductie plaats, doordat de leerstoelen Nieuwe Testament en Judaica in elkaar werden geschoven. Na mijn vertrek is het Jodendom verder gemarginaliseerd. Vanuit de studenten was er altijd goede belangstelling voor onze vakken. De afstudeerrichting Judaica trok de nodige belangstelling, hoewel die natuurlijk wel enigszins fluctueerde. Zij voorzag

echter in een duidelijke behoefte. Een goede samenwerking was er daarbij met de collega's van de toenmalige Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht. Studenten volgden over en weer vakken. Zo konden we heel wat aanbieden.'

'Eerlijkheidshalve moet ik er wel bij zeggen dat onze positie nooit helemaal onomstreden was. Met name vanuit de kant van de kerkelijke opleiding werden studenten wel eens gewaarschuwd dat ze met de afstudeerrichting Judaica moeilijk aan de bak zouden kunnen komen. Ook de in Utrecht talrijke groep meer behoudende studenten, gereformeerde bonders, werden – zo hoorde ik – door hun dominees gewaarschuwd dat er bij Nieuwe Testament te veel aandacht aan jodendom werd gegeven. Ze kregen dan het advies om te proberen een ander vak te volgen.'

'Een kans die we misschien hebben laten liggen in Nederland is dat er bij ons nooit echt wetenschappelijk onderzoek is gedaan naar de Talmoed. Natuurlijk hebben we allemaal wel eens wat bladzijden Talmoed gelezen, maar de wetenschappelijke bestudering daarvan is een ander verhaal. Dat staat internationaal gezien ook nog in de kinderschoenen, voorheen was het vooral voorbehouden aan de jesjiwes.'

Nieuwe ontwikkelingen

'Met teleurstelling moet ik opmerken dat de situatie behoorlijk aan het veranderen is, en dat niet ten positieve. Sinds het vertrek van Florentino García Martínez naar Leuven, heeft het Groningse Qumran Instituut praktisch opgehouden te bestaan. Het was een wereldvermaard centrum voor de studie van de Dode Zeerollen, nu zit er nog slechts een postdoc, Mladen Popović. Aan de Universiteit van Amsterdam is Joodse studies binnen Theologie ook steeds verder teruggedrongen. Tilburg heeft nooit veel aandacht aan Joodse studies besteed, dat komt er nu pas een klein beetje dankzij de fusie met de vroegere KTU in de nieuwe Faculteit Katholieke Theologie. Ook aan mijn eigen Utrechtse universiteit is het armoe troef, daar kom ik zo nog even op terug.'

'Natuurlijk is het zo dat er niet alleen negatieve ontwikkelingen zijn. In Kampen aan de Protestantse Theologische Universiteit is Dineke Houtman tot bijzonder hoogleraar Judaica benoemd. Dat doen ze daar dan toch maar mooi. Tegelijkertijd kan ze slechts een klein deel van haar tijd aan haar leeropdracht wijden. Ze weet echter de Kampense Targoemtraditie levendig te houden. Daarnaast zoekt de Vrije Universiteit een opvolger voor de leerstoel van Albert van der Heide en heeft Leiden besloten tot een fulltime leerstoel Jodendom in het kader van de studie van de wereldgodsdiensten. Ik vind het overigens wel absoluut schandalig dat de bekostiging daarvoor niet door de universiteit wordt gedragen, maar via een fondsenwervingsactie

binnengehaald werd. Terwijl er wel geld is voor een soortgelijke leerstoel in de islam!’

‘Aan de Universiteit Utrecht is het tamelijk treurig gegaan. Van de ooit forse staf is nu nauwelijks meer iets overgebleven. Eric Ottenheim mag nu in colleges Nieuwe Testament af en toe nog iets over jodendom zeggen. Hoe dit zo gekomen is? Naast de argwaan die er altijd al enigszins was naar de studie van het jodendom, speelden er allerlei vreemde argumenten mee. Men vond het tijd om meer aandacht aan andere godsdiensten te gaan besteden. Ooit merkte een decaan tegen mij op: “Piet, je weet toch wel dat er meer boeddhisten dan joden in Nederland zijn?” Onverstelbaar dat je zoiets kunt zeggen, zonder je zelfs af te vragen hoe dat zover is gekomen! En daarbij dat de studie van het jodendom voor de Theologie een heel andere betekenis heeft dan die van het boeddhisme, vanwege de directe verbinding met de andere twee monotheïstische godsdiensten.’

‘Minstens zo merkwaardig vond ik het andere argument dat ik te horen kreeg voor de onttakeling van ons vakgebied. “Joden kunnen dat toch zelf heel goed,” werd er geantwoord op mijn pleidooi voor voortzetting van de Utrechtse traditie binnen Joodse studies. Buitengewoon onwetenschappelijk, zo’n antwoord. De invoering van de BaMa-structuur werd aangegrepen om de plaats van Judaica in het curriculum verder te marginaliseren. Helemaal heb ik dat niet meer kunnen volgen, omdat ik toen al in een afvloeiingsregeling zat waardoor ik me niet meer met de reorganisatie mocht bemoeien.’

‘Door mijn slechte zicht moest ik helaas eerder ophouden met het geven van colleges dan ik wilde. Voor 50% werd ik arbeidsongeschikt verklaard. In die andere 50% deed ik nog slechts onderzoek. Ondertussen werd er in een dakpanconstructie al wel een fulltime opvolger voor mij benoemd, iemand die louter nieuwtestamenticus is. Hij is geïnteresseerd in interne narratieve structuren, maar geeft geen aandacht aan de *Umwelt* van het Nieuwe Testament. Toen er een bezuinigingsoperatie kwam, waarbij alle 55+’ers werd aangeboden om vervroegd uit te treden, heb ik aangegeven te willen blijven vanwege de continuïteit van het vakgebied. Dat is me uiteindelijk toch niet gelukt, waardoor ik op mijn 59ste al mijn afscheidscollege heb moeten geven. Daarmee lijkt het einde gekomen te zijn aan een periode van bloeiend onderwijs en onderzoek in Joodse studies in Utrecht. In 1986 was immers ook al de vakgroep Semitische talen opgeheven.’

‘De switch van Theologie naar Religiestudies, zoals veel universiteiten die de afgelopen jaren hebben gemaakt, had een goede mogelijkheid kunnen zijn om Joodse studies een eigen geïntegreerde plaats te geven. Helaas moet ik constateren dat het een gemiste kans is gebleken. Vrijwel overal is het jodendom er bekaaid vanaf gekomen.’

Toekomst

‘Het zou een slechte zaak zijn als Joodse studies in Nederland na een periode van bloei vrijwel verdwijnen. We hebben internationaal gezien een sterk profiel. Daarnaast heeft Nederland juist in een tijd waarin voor het eerst sinds de Sjo’a joden weer bang zijn om met keppel of hangertje met Davidster naar buiten te gaan, de morele plicht om tegen antisemitisme te strijden. Joodse studies vormen daarin een zeer belangrijke schakel. Ik zeg het Elie Wiesel na, het beste wapen tegen antisemitisme is: Kennis, kennis, kennis.’

‘Ik vind dat iedere theologiefaculteit in Nederland minimaal 1 fte helemaal voor de studie en het onderwijs in het jodendom dient te hebben. Datzelfde is nu ook het geval voor islam, wat een prima zaak is, maar waarom zou dat voor het jodendom niet gelden? Alle theologiestudenten dienen op niveau geïnformeerd te worden over het jodendom en Nederland dient z’n sterke positie in het vakgebied te behouden. Daarnaast denk ik dat het verstandig is om Jodendom los te koppelen van Nieuwe Testament. De ervaring heeft geleerd dat we daardoor te gemakkelijk weg worden bezuinigd. Daarnaast is het gewoon zo dat Jodendom een eigen, zelfstandige plaats in het theologisch curriculum verdient. Kortom, het wordt dus hoog tijd dat een zware delegatie van het NGJS met de Colleges van Bestuur en de rectores gaat praten, want dit is een zaak van nationaal belang.’

4.3. ‘Geschiedenis van de Joden in Nederland is een deel van een wetenschappelijke discipline, geen enclave’

Interview met prof. dr. Hans Blom

Lange tijd stond hij als publiek historicus midden in de schijnwerpers. Als directeur van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie woog zijn oordeel over historische en actuele kwesties zwaar. Daarnaast fungeerde hij als de primus inter pares onder historici, in zijn rol als voorzitter van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap. Sinds Hans Blom in 2007 met emeritaat ging, heeft hij veel functies neergelegd, maar over de toekomst van de Joodse studies in Nederland denkt hij graag mee.

‘Ik ben eigenlijk toevallig in dit vakgebied verzeild geraakt en wel op twee manieren. Bij het onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog is de Jodenvervolgving uiteraard een centraal thema en via de studie daarvan raakte ik ook geïnteresseerd in de achtergronden ervan. Dan komen zaken als antisemitisme aan bod. Daarnaast heb ik een onderzoeksproject geïnitieerd om de verzuiling in de Nederlandse samenleving te onderzoeken, in het bijzonder op lokaal en regionaal niveau. Daarbij diende zich de vraag aan of joden een eigen zuil hadden en zo niet, of en hoe ze dan in de andere zuilen participeerden. Uiteindelijk heeft dat slechts enkele alinea’s in de meeste boeken van dat project opgeleverd, maar in het hoofdstuk dat Joël Cahen en ik hebben geschreven in *De geschiedenis van de Joden in Nederland* over de periode 1870–1940 hebben we deze vraag wel met nadruk besproken.’

‘Ik ben een historicus van de meer recente periode en in de benadering van de geschiedenis van de Joden in Nederland staan de vragen van integratie en assimilatie voor mij centraal. Dat roept vervolgens de vragen op: Hoe verhoudt de oorlog zich hiertoe? En wat is er na de oorlog over? Wat betekent Joods zijn na de oorlog, waarbij naast de herinnering aan de Holocaust ook de staat Israël een belangrijke rol gaat spelen? Ik ben op het moment betrokken bij een project om tot een twintigste-eeuwse familiechroniek te komen van twee met elkaar verwante Joodse families in Nederland. Daarbij zie je al deze vragen op microniveau terugkeren. Als ik me had gespecialiseerd in de vroegmoderne tijd, dan was ik uiteraard bij de Portugezen uitgekomen – naast de nog nauwelijks ontgonnen geschiedenis van de Asjkenaziem.’

Toenemende belangstelling

‘Het was vanaf het begin van de jaren tachtig dat ik me met de geschiedenis van de Joden in Nederland bezig ging houden. Dat kwam ook omdat mijn leermeester Ivo Schöffler mij daarin stimuleerde. Hij begon samen met Jo Michman uit Israël congressen te organiseren en werd zelf de eerste voorzitter van de KNAW-commissie die de organisatie van de Nederlandse congressen voor zijn rekening nam. In zijn slijpstream ben ik er vervolgens ook in geraakt en heb tot 2007 in de commissie gezeten. Daarnaast zijn het persoonlijke contacten, zoals die met Joël Cahen, die me gestimuleerd hebben om me in dit deel van de Nederlandse geschiedenis te verdiepen.’

‘In de loop van de jaren tachtig groeide de belangstelling voor de geschiedenis van de Joden in Nederland. We hadden de congressen, waarvoor we ook mensen specifiek vroegen om zich te verdiepen in joodse onderwerpen, we zetten nieuwe thema’s op de agenda en er kwam een handboek. Ik denk dat dit overzichtswerk, *De Geschiedenis van de Joden in Nederland*, een geslaagd project is. Het kwam in 1995 uit, terwijl even daarvoor in 1992 ook al *Pinkas, Geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Nederland* was verschenen. De beide projecten waren afzonderlijk van elkaar opgezet. Er zit uiteraard overlap tussen beide boeken, maar beide hebben ook duidelijk eigen invalshoeken. Voor ons het lastigste was de invulling van de hoofdstukken over de tweede helft van de achttiende en de negentiende eeuw tot ongeveer 1870. Daar was nog weinig onderzoek naar gedaan – dat is overigens nog altijd het geval, al zijn er wel enkele nieuwe publicaties. Rena Fuks heeft uiteindelijk deze twee hoofdstukken geschreven.’

‘Een versterking betekende ook de instelling van de bijzondere leerstoel voor de ‘Hedendaags jodendom, zijn geschiedenis en zijn cultuur’ bij de vakgroep Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam. Na Rena Fuks en Wout van Bakkum wordt die stoel nu door Evelien Gans bekleed. Het is uiteraard minimaal, maar voor één dag in de week en zelfs zonder volwaardige betaling. Maar het is behalve een winstpunt voor het facultaire onderwijs ook een mooie trait-d’union tussen de universiteit en de intellectuele en culturele bovenlaag van de joodse gemeenschap, waaruit velen al jarenlang deze colleges bezoeken.’

‘Naast deze kleine reguliere plek, met een regelmatig aanbod, ben je sterk afhankelijk van het persoonlijke aanbod. Het zijn dan individuele interesses van de docenten en de studenten die leidend zijn. Dat vertaalt zich in scripties en soms dissertaties. Ik denk onder meer nu aan het werk van Karin Hofmeester naar Joden in de arbeidersbeweging, die nu inmiddels bijzonder hoogleraar in Antwerpen is geworden (ook op een minimale aanstelling).

En natuurlijk aan Evelien Gans, die gepromoveerd is op joods en zionistisch links in Nederland en recent het eerste deel van haar boek over Jaap en Ischa Meijer uitbracht.’

Onderzoeksvelden

‘Als we proberen het onderzoek naar de geschiedenis van de Joden in Nederland te overzien, valt in de eerste plaats op dat bijzonder veel aandacht is uitgegaan naar de geschiedenis van de Jodenvervolging. Ook veel mensen zonder Joodse achtergrond verdiepen zich hierin. In het kader van het onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog is het vanaf het begin een topic geweest en dat is in de loop der tijd nog sterk toegenomen. Misschien moet je zelfs wel zeggen dat de geschiedenis van de Joden alleen tijdens deze vijf bezettingsjaren werkelijk een integrale plaats heeft gekregen binnen de Nederlandse geschiedenis. Naast de beroemde drie klassiekers van Herzberg, Presser en De Jong kunnen, in willekeurige volgorde en niet uitputtend, namen genoemd worden als Sijes, Stuhldreher, Meershoek, Aalders, Romijn en de duo’s Griffioen/Zeller en Croes/Tammes. Uit recent gestart onderzoek noem ik een onderzoek naar Joods verzet. Ook internationaal zijn er vakgenoten bezig (geweest) met de vervolging van de Joden in Nederland (Hirschfeld, Michman, Moore, Seibel). Kortom een rijke en hoogwaardige oogst en het is zeker niet ten einde. Dat is uiteraard heel gunstig. Niettemin is er misschien tegelijkertijd reden om je af te vragen of het onderzoek naar de geschiedenis van de Joden in Nederland meer in brede zin op dit moment niet ook behoefte heeft aan een bevrijding van de dominantie van de Jodenvervolging.’

‘Je ziet dat de studie van de Jodenvervolging zich aan de universiteiten voegt in de internationale trend die de Holocaust plaats in het kader van breder genocide-onderzoek. Dat is ook het geval met het Centrum voor Holocaust- en Genocidestudies aan de Universiteit van Amsterdam (en nauw geassocieerd met NIOD/KNAW), waar Wichert ten Have directeur van is en Johannes Houwink ten Cate hoogleraar. De bekende Jeruzalemse historicus van de Holocaust Yehuda Bauer is in dat opzicht toonaangevend geweest. De invloed van de maatschappij- en gedragswetenschappen is op dit terrein op vruchtbare wijze aantoonbaar.’

‘Een ander terrein waarop veel is gepubliceerd, is dat van de lokale studies, met name over de negentiende en twintigste eeuw. Over die periode daarvoor ontbreekt nog veel. Wel moet gezegd worden dat veel van die studies niet erg diepgravend zijn (er is daarover een discussie gevoerd), terwijl eveneens de synthese ontbreekt. Daar staat tegenover dat het onderzoek naar de Portugese Joden in Nederland onder het ancien régime op een hoog niveau staat, met internationale onderzoekers als Yosef Kaplan en Jonathan Israel. Die internationale betrokkenheid is belangrijk voor de

integratie van de beoefening van de geschiedenis van de Joden in Nederland in de internationale geschiedbeoefening (die van Joden in de eerste plaats; maar ook in breder perspectief). Over het algemeen zijn de Nederlandse onderzoekers ook goed op de hoogte van de internationale literatuur en ook dat helpt. Maar het zou jammer zijn als het er bij bleef dat de Nederlandse historici overwegend steeds de Nederlandse casus behandelen en zich daar ook toe zouden blijven beperken.'

Geschiedenis van de Joden, niet joodse geschiedenis

'Er zijn uiteraard ook terreinen die nog veel onderzoek verlangen. Daarbij denk ik in de eerste plaats aan de geschiedenis van de Asjkenaziem, met name tijdens het ancien régime. Dat overigens niet alleen beperkt tot Amsterdam, maar nadrukkelijk ook uitgebreid naar andere delen van Nederland. Ik probeer op het moment onder meer een project van de grond te krijgen over de geschiedenis van de Joden in Leiden, een kleinere stad, maar van waaruit de grote thema's als immigratie en integratie heel goed bestudeerd kunnen worden. Ook Rotterdam en Den Haag verdienen extra belangstelling. Sowieso bepleit ik een uitbreiding van wat de medienestudies genoemd worden (zie ook wat ik zojuist over lokale studies zei). Met name over een langere tijd is er nog weinig beschikbaar.'

'Zoals gezegd, met ons overzichtswerk hadden we de grootste moeite met het einde van de achttiende en de negentiende eeuw tot 1870. Gelukkig komt daar nu langzaam een verandering in. Er is een aantal boeken over de revolutieperiode (Huussen, Michman, Bloemgarten) en recent is er het boek van Wallet (*Nieuwe Nederlanders*), maar er moet werkelijk nog veel gebeuren. Nederland is sinds de Bataafs-Franse tijd zienderogen veranderd en dat had ook effect op de Joden, onder meer via het emancipatiedecreet. Maar naast een politiek-institutionele, waren er ook de godsdienstige, culturele, sociaal-economische en staatsburgerlijke (breder dan politiek alleen) dimensies. De strijd tussen de orthodoxie en de Verlichting is een belangrijk thema. Deze werd soms scherp gevoerd.'

'Als benaderingswijze bepleit ik een bestudering van de geschiedenis van de Joden in Nederland vanuit het historisch métier in bredere zin. Het verhaal van de Joden is onderdeel van het verhaal van de Nederlandse samenleving als geheel. Daarom spreek ik liever ook niet over joodse geschiedenis, maar over geschiedenis van de Joden in Nederland. Dit hangt uiteraard samen met hoe je aankijkt tegen de identiteitsvragen die tegenwoordig zo op de voorgrond staan. Als er sprake is van een aparte groep/eenheid, dan moet deze ook eigen kenmerken hebben en dan kan je ook spreken over een "eigen geschiedenis". Diezelfde vraag kan je ook stellen voor Nederland: als het bestaat, dan heeft het ook kenmerken. Die zijn er in ieder geval voor het grondgebied, de staat en diens instituties en de samenleving. Die

eigenschappen vormen te samen een identiteit, nadrukkelijk dus niet iets genetisch, maar juist zeer dynamisch. Ik denk dat het voor de Nederlandse situatie in ieder geval nu het meest vruchtbaar is om vanuit dit perspectief de Joden als een onderdeel van de samenleving in bredere zin te bestuderen en na te gaan welke (vaak zeer uiteenlopende) posities zij daarin innemen. Je moet je dan afvragen wat het betekent “minderheid” te zijn en wat Joden bij elkaar heeft gehouden te midden van de Nederlandse samenleving (waren zij wel steeds overwegend een als zodanig herkenbaar groep?).’

‘Naar mijn opvatting is de beoefening van de geschiedenis van Joden iets wat iedereen die bereid is zich daar zorgvuldig in te verdiepen, kan doen, los van zijn of haar eigen achtergrond. Dat heeft gewoon van doen met de beheersing van het historisch ambacht en of je de geschiedenis van Joden in een nationale, in dit geval Nederlandse, context kan historiseren en kan positioneren in de internationale historiografie. Daarnaast staat de traditie van joodse geschiedenis die bijna bij definitie alleen vanuit de eigen vertrouwde met het joodse (c.q. alleen door Joden) kan worden beoefend. Het heeft dan bovenal een rol in de vorming en ontwikkeling van een joodse identiteit. Voor de wetenschappelijke bestudering van de geschiedenis van de Joden in Nederland acht ik dat een te schraal uitgangspunt.’

Nog geen nieuw handboek

Het is natuurlijk altijd mooi als er weer een nieuw handboek verschijnt. Maar ik vind het toch te vroeg om nu bij voorrang heel veel energie te steken in de productie van een nieuw handboek. Daarvoor zijn er nog te veel thema’s waarover we meer helderheid moeten krijgen. Ik denk daarbij, naast aan de eerder genoemde onderwerpen, ook aan de geschiedenis van de Oostjoden in Nederland. Het verhaal gaat bijvoorbeeld dat de joodse elite er uitstekend in geslaagd is hen naar het Verenigd Koninkrijk en Amerika door te sluisen. Maar klopt dat? Daarnaast is de geschiedenis van het antisemitisme in Nederland nog altijd niet afdoende bestudeerd. Gelukkig is dat een van de centrale thema’s van Evelien Gans. Klopt het beeld eigenlijk wel dat het in ons land relatief niet erg manifest en virulent was?’

‘Met name de naoorlogse geschiedenis zou ook, zoals gezegd, “bevrijd” moeten worden van de volledige dominantie van de herinnering aan de nasleep van Holocaust, op zich overigens wel een belangrijk thema. Er zou een mentaliteits- en stemmingsgeschiedenis wenselijk zijn over wat het, naast de betekenis van de Holocaust en Israël, betekende joods te zijn in Nederland. Bijvoorbeeld de vraag hoe het het NIK is gelukt om in de traditie van gematigde orthodoxie te blijven staan, met maar een kleine groep die echt praktiserend is. En hoe passen de uitdrukkelijk niet-religieuze Joden in het beeld? Omgekeerd zou de vraag interessant zijn naar wat Israël in de

Nederlandse politiek en samenleving betekende over de grens van joods en niet-joods heen.’

‘Internationaal gezien weten onderzoekers het deelveld geschiedenis van de Joden in Nederland te vinden. Op de congressen zie je dat het duidelijkst, maar natuurlijk ook in de vertaling van het handboek voor het Engelstalige publiek. Onlangs is er zelfs nog een pocketeditie van verschenen. We moeten ons uiteraard realiseren dat Nederland voor internationale onderzoekers niet het meest voor de hand liggende onderwerp is, tenzij het gaat om in Nederlandse geschiedenis gespecialiseerde vakgenoten. Toch is het goed dat buitenlanders zich ermee inlaten. De Nederlandse historici zijn over het algemeen nogal specialistisch en veronderstellen vaak veel kennis van de Nederlandse geschiedenis bekend, waardoor het met name buitenlanders zijn, zoals Bob Moore over de Jodenvervolging, die toegankelijke syntheses voor een breed publiek leveren.’

‘Nederlandse historici, ook met andere specialisaties, publiceren overwegend in het Nederlands. Daar zijn uiteraard goede redenen voor, maar het zou goed zijn als er meer in lopende Engelstalige tijdschriften gepubliceerd zou worden – naast uiteraard monografieën. Dit om de Nederlandse casus een breder publiek te geven en een plaats in internationale historische debatten.’

Uitstraling naar de samenleving

‘Bijzonder aan de geschiedenis van de Joden in Nederland is dat het een niet louter academische kwestie is. Tegelijkertijd moeten we ons ook realiseren dat het geen kwestie is die de bevolking als geheel in sterke mate bezighoudt, zoals nu het integratievraagstuk van de nieuwe minderheden. In de Nederlandse samenleving is er een grote gevoeligheid voor het thema van de bezetting. Voor veel Nederlanders is het verhaal van de Tweede Wereldoorlog helemaal gaan samenvallen met de Jodenvervolging. Het slachtofferperspectief overheerst dan. Het is uiteraard de vraag of je daar in alle opzichten gelukkig mee moet zijn.’

‘Daarnaast is het echter bijzonder aan dit vakgebied dat er altijd een behoorlijke groep geïnteresseerde leken is, meestal wel nadrukkelijk uit Joodse kring afkomstig, met een sterke belangstelling. De internationale congressen van de KNAW-commissie hebben vanaf het begin altijd naast academici ook deelnemers uit deze groep getrokken. Er komen zelfs mensen speciaal uit Israël als het congres in Nederland is en omgekeerd trokken niet alleen vakhistorici uit Nederland naar de congressen in Israël. Dit is overigens na de jaren negentig wel enigszins teruggelopen, omdat het een overwegend wat oudere groep was en misschien ook omdat de congressen strikter wetenschappelijk zijn geworden.’

‘De laatste decennia is het aantal onderzoekers naar mijn indruk wat toegenomen, zowel internationaal als nationaal. Dat is een positief teken.

Maar het blijft een punt van zorg dat we in sterke mate afhankelijk blijven van de min of meer toevallige en wisselende belangstelling van docenten en onderzoekers, wier vakgebied niet geschiedenis van de Joden is. Deze is weinig institutioneel ingebed. Daarom is het ook zo belangrijk dat er één of enkele plekken zijn die ten minste enig houvast bieden, zoals het Juda Palache Instituut aan de UvA of het Menasseh ben Israel Instituut (met op de achtergrond een rol voor het Joods Historisch Museum en voor de KNAW-commissie). Ik ben bang dat de belangstelling voor het vakgebied op de universiteiten buiten Amsterdam minder is geworden, al lijkt er bij Godgeleerdheid in Leiden het nodige initiatief te zijn om meer aandacht aan het jodendom te besteden. Bij de Letteren en Sociale wetenschappen was daar ooit in de persoon van de sociaalhistoricus Van Arkel ruim aandacht voor onderzoek naar antisemitisme.'

'Ik vraag me af of het niet een goed idee zou zijn als er een master *History of the Jews* zou komen. Eventueel kan dat ook als variant binnen een andere, bredere master. Ik denk dat het het meest voor de hand zou liggen als de UvA dat gaat doen, met incidentele lijnen naar de andere universiteiten. Ik geloof dat zo'n master beslist een stimulerende werking zal hebben.'

'Uiteraard spreken we over relatief kleine aantallen studenten en in het geheel van de wereldgeschiedenis is het natuurlijk maar een van de vele belangwekkende thema's. Daarom ben ik ook beducht voor overdreven profileringszucht (met een wildgroei aan kleine organisaties), we moeten namelijk geen enclave worden, maar voluit deel uitmaken van bredere disciplines. Joodse studies moeten naar mijn mening binnen de Geschiedwetenschappen, Letterkunde, Taalkunde en Sociale wetenschappen beoefend worden, in het wetenschappelijke discours dat daarbij gangbaar is. Affiniteit is uiteraard belangrijk, maar je hoeft niet zelf Joods te zijn. Het is als met vrouwenstudies, als die bij voorbaat niet door mannen beoefend kunnen worden, dan is er met het wetenschappelijk gehalte iets grondig mis.'

'Er is nog zo veel onderzoek te doen naar de geschiedenis van de Joden in Nederland dat het van groot belang is dat er op hoog niveau en in goede samenwerking een vervolg wordt gegeven aan de traditie die we sinds de jaren tachtig hebben. Extra fondsenwerving is heel moeilijk, maar kan daarbij wel een belangrijke rol spelen. Het valt te hopen dat er op dat gebied ook positieve initiatieven worden ontwikkeld.'

4.4. ‘Bewijs het belang van de studie van het jodendom binnen je eigen discipline’

Interview met prof. dr. Reinier Munk

Net buiten de Amsterdamse ring torent de grijze kolos van de Vrije Universiteit. Op de dertiende verdieping van dat gebouw werkt de hoogleraar Joodse filosofie: Reinier Munk. Een plaats die een dergelijk filosoof past: iets van een afstand, maar met een groot overzicht beziet hij de breedte van de Joodse studies in Nederland.

‘Joodse studies bestaan eigenlijk niet en passen niet in het academische bestel,’ zo zet Munk gelijk fors in. ‘Je kan het hier nergens in Nederland studeren. We hebben verschillende disciplines aan de universiteiten, en Joodse studies passen daar niet in. Ikzelf behoor tot de wijsgerige discipline, daarbinnen richt ik me op joodse filosofie. Andere onderdelen die tot Joodse studies worden gerekend, vallen weer binnen andere disciplines: Taalkunde, Geschiedenis of Sociale wetenschappen bijvoorbeeld. Het is wel mogelijk om na een BA Hebreeuws door te stromen naar een MA Joodse filosofie, maar dan moet die student wel gebruikmaken van een schakelprogramma, want Filosofie is nu eenmaal een andere discipline. Voor de beheersing van zowel het Hebreeuws als de Wijsbegeerte is deze overstap niet aan te bevelen, en dat lijkt me ook de moeilijkheid met een constructie als “Joodse studies”. In plaats van door te stromen, kun je studenten beter adviseren, twee studies op MA niveau te voltooien, bijvoorbeeld Wijsbegeerte en Hebreeuws. Een student die in Joodse studies verder wil, moet eigenlijk standaard twee studies doen. Hij moet zorgen dat hij het jodendom leert kennen, en daarnaast moet hij zich een discipline eigen maken.’

Joodse filosofie

‘Joodse filosofie beschouw ik als de uiteenzetting over bepaalde wijsgerige vragen die op enigerlei wijze aan de joodse traditie zijn gerelateerd. De context van het jodendom moet er wel in naar voren komen. Wil je, bijvoorbeeld, Mendelssohn als filosoof begrijpen, dan moet je zowel zijn joodse als filosofische context kennen.’

‘Jodendom is daarbij overigens niet beperkt tot het religieuze, het gaat om de culturele setting waarbinnen een filosoof te verstaan is. Naast vragen over aspecten van de rabbijnse traditie is dus evenzeer de vraag naar het ware, het goede en het schone van belang. Het doen van de *mitswot* kun je zien als een onderdeel van het ware, het goede en het schone.’

‘Natuurlijk blijft het lastig om de grenzen van joodse filosofie af te palen. Maimonides’ *Hilchot Yesode ha-Tora* en zijn *Gids der Verdoolden* zijn daar goede voorbeelden van. En Spinoza fungeert voor deze vraag vaak als voorbeeld bij uitstek. Wat zou hem tot een joods filosoof maken?

‘Zelf ben ik met een vooropgezet doel gaan studeren, ik wilde me de joodse filosofie eigen maken. Daartoe ben ik eerst Theologie, met specialisatie Jodendom, gaan studeren bij Albert van der Heide aan de VU en in Leiden. Daarna heb ik in Jeruzalem gestudeerd, veel Hebreeuws en Joodse filosofie, bij docenten als Fackenheim en Rotenstreich. Nadat ik aan de VU was afgestudeerd, ben ik promotieonderzoek aan de Hebrew University gaan doen bij Rotenstreich en Ravitzky. Ik wilde uiteindelijk in Nederland promoveren, en Albert van der Heide was bereid me daartoe te begeleiden. Na mijn promotie kreeg ik een postdocplek bij Wijsbegeerte aan de VU, waar ik mede vorm gaf aan de opzet van Goudekettlezingen over joodse filosofie.’

‘Ik heb de situatie in het buitenland leren kennen door de jaren in Jeruzalem, een *fellowship* in Oxford en een gastdocentschap in Halle. Wat dat laatste betreft: Fackenheim zou in zijn geboortestad Halle een eredoctoraat krijgen, maar had als voorwaarde voor acceptatie gesteld dat een semester onderwijs gegeven zou worden in Joodse filosofie. Dat heb ik toen ingevuld.’

‘Vervolgens kreeg ik in 2000 aan de VU de Goudekettleerstoel aangeboden. Dat is een bijzondere leerstoel met 0,4 fte. Vanaf 2002 kwam daar Leiden bij met een bijzondere leerstoel Jodendom in de moderne tijd binnen de Faculteit der Godsdienstwetenschappen, ook voor 0,4 fte. De positie aan beide universiteiten is inmiddels uitgegroeid: Leiden heeft nu een gewone leerstoel Jodendom voor 0,8 fte, en aan de VU is de bijzondere leerstoel omgezet in een voltijds ordinariaat. Ik heb ervoor gekozen om aan de VU te blijven, waar mijn leeropdracht nu Geschiedenis van de moderne filosofie en van de moderne joodse filosofie is.’

Aantrekkingskracht

‘Van belang voor de Goudekettleerstoel was onder meer, dat die is opgezet door mensen van binnen en buiten de universiteit. De naam van Goudekett blijft na de recente verandering wel aan de joodse filosofie verbonden: het Centrum voor joodse filosofie van de faculteit is nu naar Goudekett vernoemd.’

‘Het Goudekettcentrum stimuleert het onderzoek naar de joodse filosofie. Daartoe organiseren we onder meer de *Amsterdam Colloquia Jewish philosophy*, en hebben we bijvoorbeeld de boekenserie *Amsterdam Studies in Jewish Philosophy*. In het Centrum werken we, vooral met buitenlandse collega’s, samen aan bepaalde projecten. Vaak is er een gezamenlijke

publicatie aan verbonden. Aan onze jaarlijkse internationale colloquia Joodse filosofie nemen ongeveer 25 collega's deel. Het Centrum voor joodse filosofie was verder ook nauw betrokken bij het KNAW-colloquium over Salomon Maimon, najaar 2006.'

'Ik ben gelukkig niet de enige voor onderwijs en onderzoek in de Joodse filosofie in Nederland. Aan de Universiteit van Amsterdam zijn Victor Kal en Resianne Smidt van Gelder-Fontaine daar eveneens mee bezig. Filosofen als Rosenweig en Levinas genieten in ons land binnen en buiten de universiteit naar verhouding brede bekendheid. Lange tijd hadden we het gezelschap Philosophia Judaica, opgericht door professor H.J. Heering uit Leiden, waarin onderzoekers van Joodse filosofie in Nederland elkaar ontmoetten. We hadden een tweeledig doel, het opzetten van een bijzondere leerstoel en de bevordering van het onderwijs en onderzoek in Joodse filosofie. Het eerste doel is met de Goudeketeleerstoel bereikt. Daarom hebben we vervolgens besloten om ons aan te sluiten bij het NGJS. We waren maar een klein clubje en passen als deeldiscipline goed binnen het NGJS.'

'Internationaal gezien is er veel waardering voor wat er in Nederland op ons vakgebied gebeurt. Wereldwijd zijn er niet enorm veel mensen die Joodse filosofie aan de universiteit bedrijven. Toen de Goudeketeleerstoel werd opgericht, was deze de eerste in Europa die expliciet aan Joodse filosofie was gewijd, een mooie primeur voor de VU.'

Toekomst

'Wat de toekomst van joodse studies betreft, moeten we er mijns inziens primair voor zorgen dat we de studenten goed opleiden in de eigen discipline, of dat nu Hebreeuwse taalkunde, Theologie, Filosofie of Geschiedenis is. Daar heb je de korte tijd van de studie helemaal voor nodig. Een tussentijdse overstap naar een andere studie lijkt me voor de student niet gewenst. In plaats daarvan kunnen studenten beter twee volledige studies doen, beide op BA en MA niveau.'

'Aan mijn filosofiestudenten laat ik zien dat je heel wat mist van de geschiedenis van de filosofie als je de joodse filosofie daarin overslaat. Dat is de *raison d'être* van Joodse filosofie aan de universiteit.'

'Groot zullen we nooit worden met de studie van het jodendom, het studentenaantal zal niet enorm toenemen, maar goed kunnen we wel zijn.'

4.5. ‘Ondanks digitalisering blijven archivariissen en bibliothecarissen met kennis van groot belang’

Interview met drs. Odette Vlessing en dr. Adri Offenbergh

Nog niet zo langgeleden nam het Stadsarchief Amsterdam zijn intrek in het oude, robuuste gebouw van de Nederlandsche Handelsmaatschappij aan de Vijzelstraat. Daarmee is het in het hartje van de stad terechtgekomen. Vele tientallen meters joods archief zijn daarmee nog beter bereikbaar geworden. En op iets meer dan een steenworp afstand is de al even indrukwekkende Bibliotheca Rosenthaliana gevestigd, de grootste Hebraica- en Judaica-collectie op het Europese continent.

De afgelopen decennia waren Odette Vlessing en Adri Offenbergh de boegbeelden van deze respectievelijke instellingen. Vlessing is sinds 1979 formeel aangesteld als medewerker voor de joodse collecties in het Stadsarchief en zal nog ruim zeven jaar tot aan haar pensioen deze positie vervullen. Offenbergh heeft in 2004 afscheid genomen als conservator van de Bibliotheca Rosenthaliana, door haar vele gebruikers altijd liefkozend ‘de Ros’ genoemd.

Tussen beide instellingen, nu op loopafstand van elkaar gelegen, bestaat een goed contact. Vlessing: ‘Bezoekers in het Stadsarchief verwijs ik stevast door naar de Rosenthaliana en heel wat internationale onderzoekers verdelen hun onderzoekstijd over beide collecties. In grote lijnen werken we aanvullend op elkaar, de archieven bij ons en de boeken bij de Ros. Dat neemt overigens niet weg dat wij ook een goede handbibliotheek hebben voor de mensen die hier onderzoek doen, naast de indrukwekkende collectie van Jaap Meijer die hier onderdak heeft gevonden.’

Wat zijn Joodse studies?

Voor het aanschafbeleid van collecties komt de vraag naar wat Joodse studies nu eigenlijk zijn wel heel pregnant naar voren. Want welk aanschafbeleid moet gehanteerd worden, welke boeken en archieven passen in de collectie? Vlessing: ‘Ik hanteer een heel brede definitie, voor mij behoort alles ertoe wat enigszins met joodse cultuur te maken heeft. In het archief hanteer ik bijvoorbeeld bij persoonsarchieven het criterium of iemand iets binnen de joodse gemeenschap heeft betekend. We hebben nogal wat archieven van Amsterdams-joodse politici. In veel gevallen combineren zij publieke en joodse betrokkenheid. Dan beschouw ik hun archieven als joodse archieven. Zo iemand is burgemeester Samkalden geweest. Maar iemand als Benno Premssela, die hoewel joods vooral

betrokken geweest is bij de kunst en de homo-emancipatie, hoort niet bij mijn pakket. Het is uiteindelijk toch vrij willekeurig. Bij het joodse establishment (de kerkgenootschappen en de verschillende joodse organisaties) ligt het veel duidelijker.'

Offenberg: 'Voor de periode vóór de emancipatie en het begin van de assimilatie, zo rond 1800, is het allemaal nog eenvoudig. Toen vielen jodendom als religie, etniciteit en cultuur samen. Daarna wordt het lastig. Is bijvoorbeeld een joodse auteur die over Friesland schrijft object van 'Joodse studies'? Wij hebben als Rosenthaliana een lange traditie, tot diep in de negentiende eeuw. Iedere conservator heeft wat aanschafbeleid betreft zijn stempel gedrukt op de collectie. Zo heeft na de oorlog Leo Fuks ervoor gezorgd dat er op het gebied van Jiddisj en Oude-Testamentstudies ruim werd aangeschaft. Dat laatste was te verklaren vanuit de vriendschap van Fuks met de hoogleraar M.A. Beek, die daar erg in geïnteresseerd was. Ik heb er altijd wel wat moeite mee gehad om ons budget aan veel christelijke oudtestamentische studies te besteden, het zijn in zekere zin toch Fremdkörper in de Ros (in tegenstelling uiteraard tot de joodse Tenachstudies en -commentaren). Verder is het natuurlijk van belang om zich te realiseren dat we opereren binnen het grotere geheel van de universiteitsbibliotheek. Zo hebben we met de afdeling Engels flinke discussies gehad over de vraag wie de moderne Amerikaans-joodse literatuur zou moeten bijhouden.'

Specialisatie

Zowel Vlessing als Offenberg zijn als wetenschappers in de collectievorming en het -beheer terechtgekomen. Vlessing: 'Ik liep in 1979 een stage voor de opleiding Hoger archiefambtenaar in het archief, om het archief van de Berensteins te inventariseren. Daar zat veel Hebreeuws en Jiddisj materiaal in en ze hadden iemand nodig met kennis van zaken. Ik had eerder al een BA Engels en Geschiedenis gehaald aan de Hebrew University in Jeruzalem en ben vervolgens Middeleeuwse geschiedenis gaan studeren aan de Universiteit van Amsterdam met als bijvakken Archivistiek en Bibliotheekwetenschap. Dat gaf me de juiste kennis voor deze baan. Want na twee jaar werd besloten om een vaste formatieplaats te creëren voor de joodse archieven, waardoor ik kon blijven. Deze functie was noodzakelijk omdat er belangrijke joodse archieven in het Stadsarchief te vinden waren. Na mijn aanstelling zijn er vele bij gekomen. Daarnaast heb ik in de loop van de tijd ook algemene taken uitgevoerd, maar mijn zwaartepunt ligt nog altijd bij de joodse collecties en zeker in mijn laatste zeveneneenhalf jaar wil ik daar niet vanaf wijken.'

Offenberg kwam op een vergelijkbare manier in de Rosenthaliana terecht. 'Ik ben van oorsprong neerlandicus, waarbij na het kandidaats het accent lag

op bibliografie- en boekwetenschap, met als bijvakken Geschiedenis, Hebreeuws en Scandinavische talen. Bovendien had ik op het gymnasium een tweetal jaren Bijbels Hebreeuws gevolgd. Mijn hoogleraar Hellinga had een deal met de Haarlemse stadsbibliotheek, een van de oudste in ons land, dat wij als studenten de oude collectie zouden hercatalogiseren. Nu bleek daarin ook een interessant cluster zestiende- en zeventiende-eeuwse Hebraica te zitten en dat werd mij toebedeeld. De Talmoed van Benveniste (Amsterdam 1644–1648) maakte daar bijvoorbeeld deel van uit. Men wist zo weinig van het Hebreeuws dat de boeken vaak ondersteboven stonden!’ ‘Zo kwam ik in de Rosenthaliana terecht om achtergrondinformatie over de Haarlemse boeken te vinden. Ik heb me toen in het nergens gedoceede terra incognita van de Joodse boekwetenschap verdiept. Fuks, de toenmalige conservator, hielp me daar soms goed bij. Na mijn afstuderen in 1965 had ik de keus om of bij Hellinga door te gaan of bij Fuks te beginnen in de Ros. Die keus was snel gemaakt. Ik vind talenbeheersing zeer belangrijk. Omdat een deel van de Ros-collectie uit Portugeestalig werk bestaat, heb ik me via cursussen ook die taal eigen gemaakt. Van Fuks leerde ik het Jiddisj.’

Ontwikkeling

Beiden hebben vanuit het perspectief van hun instelling de belangstelling voor Joodse studies zien groeien en ontwikkelen. Vlessing: ‘Toen ik werd aangesteld, was het archief binnen de joodse wetenschap een vrijwel onbekend terrein. We kregen eigenlijk alleen enkele onderzoekers binnen die geïnteresseerd waren in de Amsterdamse Sefardiem. Daarom was een van mijn opdrachten om bekendheid te geven aan onze collecties. Dat lukte goed. Toen ik voor Mau Kopuit in het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* een artikel had geschreven over onze bronnen voor genealogisch onderzoek, nam het bezoekersaantal zienderogen toe. Het begon met Dave Verdooner, die zijn stamboom wilde uitzoeken, daarna breidde het zich als een olievlek uit. Dit resulteerde in 1987 in de oprichting van de Nederlandse Kring voor Joodse Genealogie. Die groeide binnen een paar maanden tot enkele honderden leden! Met deze vrijwilligers heb ik veel samengewerkt, zo hebben ze gezorgd voor indices op tal van belangrijke bestanden.’ Naast de genealogen onderscheidt Vlessing een tweede groep gebruikers van de joodse archieven. ‘Daarnaast zijn er natuurlijk ook de onderzoekers. Die heb ik ook altijd bewust geprobeerd aan te spreken, onder meer door zelf lezingen te geven en artikelen te publiceren en zo de mogelijkheden van onze collecties te laten zien. Toen ik op een congres een lezing hield over het archief van de Permanente Commissie van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap en daarbij vertelde dat er veel materiaal in zit over joods leven in de provincie, zagen we werkelijk een *boom* aan mediene-onderzoek. Het archief werd veelvuldig gebruikt. Dat is inmiddels een beetje gezakt.

Niet te vergeten is echter de constante stroom van professionele onderzoekers, van universiteiten uit het binnen- en buitenland. Zij zijn altijd blijven komen. Recent trekken we ook sociaal-economisch historici die hebben ontdekt hoe belangrijk de archieven van de Portugese gemeente zijn als bron voor de Amsterdamse handel. In de *Studia Rosenthaliana* hebben we overigens jarenlang gegevens uit de notariële aktes gepubliceerd, in het Engels, zodat het ook door buitenlandse onderzoekers te gebruiken is.’

‘Ten slotte zijn er natuurlijk ook nog de studenten van de Nederlandse universiteiten die hier voor hun scripties komen. Met het Juda Palache Instituut, de opleiding Hebreeuws van de UvA, hebben we een vaste samenwerking. Hun studenten krijgen een rondleiding en kunnen voor hun BA- of MA-scriptie origineel Amsterdams Hebreeuws- of Jiddisjtalig materiaal gebruiken. De laatste jaren zie je ook dat het aantal mensen dat onderwerpen als de Tweede Wereldoorlog behandelt, de weg naar het archief vindt. Hier zie je een ander aspect van de samenhang in de collecties. Het meeste materiaal vinden zij in archieven van de overheid. Politiearchieven, de stedelijke secretariearchieven en dergelijke. Hiermee wordt zichtbaar dat de geschiedenis van de Joden onderzocht moet worden niet alleen in de joodse archieven maar zeker ook in de archieven van de stad zelf. De Joden hebben veel sporen achtergelaten in hun niet-joodse omgeving. In die zin zijn onze collecties werkelijk een mer à boire.’

Offenberg constateert naast de overlap met de bezoekers van het Stadsarchief dat de Ros ook eigen groepen gebruikers trekt. ‘Vanouds trokken wij al de “Beekmensen”, de leerlingen van de oudtestamentische Beek, voornamelijk van protestantse huize. Toen het Juda Palache Instituut groeide, nam het gebruik door de studenten zienderogen toe. Ook historici hadden veel interesse voor onze collectie. “Jodendom is in”, zeiden we in de jaren zeventig en tachtig tegen elkaar. Ieder boekje met een joods onderwerp was toen een succesnummer. En wij moesten dat ook nog eens allemaal bijhouden! Die explosie van boeken is nu langzaam aan het dalen. Wat erg vervelend was voor ons was dat halverwege de jaren negentig onze openingstijden werden gehalveerd. Dat was een grote schadepost.’

‘Wij hebben op de Ros altijd een vrij constante bezoekersgroep uit het buitenland. Voor een deel waren dit specialisten die voor een artikel in de *Studia* hier in de zomer kwamen om van de collecties gebruik te maken. Zo bijvoorbeeld de Fransen Méchoulan en Nahon. Veel mensen weten eigenlijk niet hoe bijzonder de collectie van de Ros is. Toen in de jaren tachtig in Italië een tentoonstelling in de Ambrosiana werd georganiseerd over Hebreeuwse drukken uit Noord-Italië ben ik dat nog weer eens nagegaan. Voor die tentoonstelling hadden ze boeken gehaald uit twintig Italiaanse

bibliotheken. Maar wij in de Ros hadden alleen al meer dan al die bibliotheken bij elkaar! Van drukken uit Italië en Constantinopel hebben we werkelijk een uitzonderlijke verzameling.'

Onderzoeksgebieden

Waar liggen nu de sterke kanten van de collecties in Nederland en in hoeverre zijn die al grondig bestudeerd? Vlessing: 'Van oudsher wordt er veel onderzoek gedaan naar de Portugezen. De redenen daarvoor zijn tamelijk eenvoudig. Ze zijn een beetje exotisch, maar schrijven wel in een leesbare taal. Het Portugees is per slot van rekening veel eenvoudiger dan het Hebreeuws. Vanwege de internationale netwerken van de Portugezen krijgen we met name voor deze collecties veel buitenlandse onderzoekers. Momenteel is er een proces gaande om steeds meer digitale bestanden aan te bieden, waardoor wellicht een deel van de gebruikers niet meer naar Amsterdam zal komen.'

'Helaas worden de Hebreeuwse en Jiddisje bronnen van Asjkenazische herkomst veel beperkter voor onderzoek gebruikt. Dat komt omdat je niet alleen beide talen moet beheersen, maar ook nog eens de paleografie. Dat maakt deze bronnen allesbehalve gemakkelijk. Interessant is dat we hiervoor vele streng orthodoxe onderzoekers uit Israël, maar ook uit Antwerpen krijgen. Zij willen de geschriften van aanzienlijke rabbijnen bestuderen en hun brievencollecties. Ik verwacht door de digitalisering nog veel meer vraag naar deze bronnen te krijgen, met name uit Israël en de Verenigde Staten.'

'Voor een deel is het gebruik van het archief onderhevig aan hypes. Zoals rond de LiRo-affaire, waardoor allerlei mensen toch weer in het verleden van hun eigen familie willen duiken en gegevens over de oorlogsperiode zoeken. Wij hebben hier het archief van het Joods Maatschappelijk Werk, waarvan het JOKOS-archief een onderdeel is geworden. Hoewel dit archief in de regel niet openbaar is wegens de privacygevoelige gegevens daarin, kunnen slachtoffers en nabestaanden, na verkregen schriftelijke toestemming van JMW, de dossiers over hun familie raadplegen. Dit gebeurt ook zeer vaak, vooral nadat de melding van het bestaan van zo'n dossier op de site van het Digitaal Monument Joodse Gemeenschap is opgenomen.'

'Veel te weinig wordt er nog gedaan met het archief van de Asjkenazische gemeente hier in Amsterdam, de NIHS. Daar valt nog een grote slag te behalen. Het archief van de Liberaal-Joodse Gemeente is daarentegen al wel goed gebruikt. Ook hebben we nog veel archieven van joodse personen en bedrijfjes, die op onderzoekers liggen te wachten. En natuurlijk zijn er in de niet-joodse archieven ook nog veel bronnen over joden te vinden.'

Offenberg: 'Het is wellicht goed om erop te wijzen dat de Ros ook tientallen meters archieven beheert, die echter nauwelijks ontsloten zijn. Belangrijk

daaronder zijn die van de Pekidim en Amarcalim, het archief van Jacob Israël de Haan – beide gelukkig al wel ontsloten – maar ook allerlei mediene-archieven. Dit is typisch een overblijfsel van de vooroorlogse periode, toen werden archieven nog bewust aangeworven, nadien is dat veel minder gebeurd. Ook hebben we een unieke prentencollectie, de “joodse Atlas van Stolk” zogezegd. Je kan je natuurlijk afvragen of die in de Ros thuishoort, of misschien in het Joods Historisch Museum. Hillesum, de vooroorlogse conservator, verzamelde zelfs Palestijnse muntjes en Pesachbordjes. En niet te vergeten de grote handschriften- en eenbladsdrukkencollectie, met een zwaar accent op de Nederlands-joodse cultuurgeschiedenis.’ Vlessing: ‘Als wij voorwerpen in archieven aantreffen, dan geven we die altijd aan musea. Zo heeft het Joods Historisch Museum voorwerpen uit het Wertheim-archief in bruikleen gekregen.’

Een belangrijke verandering voor de Rosenthaliana is de recente verhuizing van het Singel naar de Oude Turfmarkt geweest. Offenberg: ‘De nieuwe locatie is uiteraard prachtig, daar doe ik geen woord aan af, maar het is helaas wel te klein. Daardoor is de collectie nu opgesplitst tussen materiaal voor 1800, dat op de Oude Turfmarkt is terechtgekomen, en materiaal na 1800, dat in de magazijnen op het Singel is gebleven. Dat maakt het onderzoek soms erg lastig. Als je bijvoorbeeld een Engels commentaar uit 1999 op een Maimonides-uitgave uit 1615 wil raadplegen, dan kan je die niet meer direct naast elkaar leggen. Bovendien zijn de UB-tijdschriften ook nog eens naar de opslagplaats in de Bijlmer gegaan. Dat geldt gelukkig nog niet voor de Rosenthaliana-tijdschriften, maar wel voor de unieke Cassuto-collectie met Sefardische Hebraïca en Judaïca.’

‘Ook in de collectie van de Rosenthaliana is nog bijzonder veel werk te verzetten. Mijn eigen onderzoek heeft zich (naast de zeventiende-eeuwse Amsterdamse joodse boeken en de biografieën van bijvoorbeeld Menasseh ben Israel, Jacob Judah Leon Templo, de drukkers Athias, en Baruch de Spinoza) in het bijzonder geconcentreerd op Hebreeuwse incunabelen. Daarbij heb ik vooral aandacht besteed aan de analytisch-bibliografische aspecten daarvan (oude zet- en druktechniek, watermerkenkunde, lettertypenkunde, provenances etc.). Dit resulteerde uiteindelijk in mijn proefschrift en de monumentale catalogus van de Hebreeuwse incunabelen in de British Library. Inhoudelijk valt er echter nog veel over deze boeken uit te zoeken. Het algemene probleem is dat er te weinig expertise is op het gebied van de joodse boekwetenschap. Onze collectie is voor wat betreft de zeventiende eeuw goed gebruikt, maar de achttiende eeuw is bijna nog een zwart gat. Dat is onvoorstelbaar: in die eeuw vond er een verdubbeling plaats van het aantal joodse drukkers in Amsterdam. De stad had toen echt het monopolie op het gedrukte joodse boek. Neem bijvoorbeeld de firma Proops, die van het eind van de zeventiende tot aan het begin van de twintigste eeuw

actief is geweest. Daar moet beslist een monografie over komen, nu is er nog nauwelijks iets over bekend. In de Ros-collectie hebben we talloze Proops-drukken. Het mooie van Hebreeuwse boeken is dat daarin, in tegenstelling tot de “christelijke” boeken, in de colofons informatie wordt gegeven over zeters en drukkers.’

Toekomst

De digitalisering van collecties zorgt momenteel voor een kleine revolutie in de bibliotheek- en archiefwereld. Dat gaat uiteraard ook aan de joodse collecties niet voorbij. Vlessing: ‘Alles moet momenteel gedigitaliseerd worden. Dat is natuurlijk een goede zaak, omdat onze bronnen zo voor een breder publiek beschikbaar worden. Er kleven ook nadelen aan. Ik ben nog zo’n zeveneneenhalf jaar aan het archief verbonden, daarna ga ik met pensioen, maar ik vrees voor mijn opvolging. Men denkt: als er veel digitaal beschikbaar is, dan is een specialist voor joodse archieven niet meer nodig. Dat is volgens mij een denkfout. Voor het verrichten van onderzoek heb je een wegwijzer nodig. Zeker op joods gebied. Iemand moet weten hoe de archieven in elkaar zitten en wat de logische plaats is om stukken te vinden. De logica van een zoektocht in de archieven heeft meer te maken met de logica van de archiefvormende administratie en minder met het zoeken op onderwerp. Studenten die hier bijvoorbeeld komen, weten dat nog niet en dat moet uitgelegd worden. Systematiek is in een digitale structuur lastig te overzien. Dus ik ben ervan overtuigd dat een inhoudelijke archiefambtenaar nodig blijft.’

Offenberg: ‘Ook bij de Rosenthaliana speelt de digitalisering uiteraard. Ik ben al lang blij dat ik een goede opvolger heb gekregen, Emile Schrijver. Niettemin is de Ros voor zo’n grote en belangrijke collectie ernstig onderbezet. Er wordt met te weinig mensen gewerkt. Als je de betekenis van de Ros in internationaal perspectief beziet, wordt dat extra wrang.’ Vlessing: ‘Een opvolger zou enige jaren nodig hebben om de collecties goed te leren kennen, niet alleen de joodse. Die persoon zou ook goed ingewerkt moeten worden. Het gevaar is groot dat met mijn vertrek veel inzakt, daarom zouden we als vakgebied ons sterk moeten maken voor het behoud van deze portefeuille.’

Offenberg: ‘We moeten de eilandjesmentaliteit in ons vakgebied ook te boven zien te komen. Laat ik een voorbeeld geven uit mijn eigen onderzoeksgebied, het oude joodse boek. We hebben mensen die bezig zijn met de Hebreeuwse, de Jiddisje, de Spaanse of Portugese en de Nederlandse boeken, maar een totaaloverzicht ontbreekt. Er zou een boek moeten komen over het joodse boek in Nederland tot 1800, waarbij er een goede synthese wordt geboden.’

‘In Amsterdam is er naast de Rosenthaliana uiteraard nog een belangrijke joodse collectie, die van Ets Haim. Dat is een collectie in privébezit van de Portugees-Israëlietische Gemeente. Ik heb zitting in de bibliotheekcommissie van Ets Haim. Ik zou het zeer toejuichen als er een nauwere samenwerking tussen de Ros en Ets Haim zou komen. Nu gebruiken we beide bijvoorbeeld een ander catalogussysteem, waardoor ze niet op elkaar aansluiten. Het beleid van beide bibliotheken zou ook meer in elkaar geschoven moeten kunnen worden. Avraham Rosenberg, de conservator van Ets Haim, gaat overigens ook binnenkort weg en hoewel er altijd geldgebrek is, proef ik gelukkig de wil om direct een opvolger aan te stellen.’

Vlessing: ‘Wellicht is het ook nog goed erop te wijzen dat de betekenis van mijn portefeuille niet beperkt is tot het Amsterdamse Stadsarchief. Ook uit de rest van archiefland, zoals lokale archieven, wordt met enige regelmaat een beroep gedaan op de kennis die hier in Amsterdam aanwezig is. Zo bevinden zich ook in de rest van het land Hebreeuwse, Jiddisje en andere documenten en archieven. Het lijkt me voor het totaal van de Nederlandse archiefwereld dus van belang dat er ten minste één iemand blijft die toegang tot deze bronnen heeft, ze in hun samenhang begrijpt en ze kan ontsluiten en toegankelijk kan maken voor een breder publiek.’

5. Nationale en internationale trends

Joodse studies in Nederland vormen geen geïsoleerd vakgebied, maar zijn integendeel nauw verbonden met nationale en internationale ontwikkelingen. Voor wat betreft het nationale niveau is de toekomst van joodse studies vervlochten met de respectievelijke disciplines waarbinnen ze worden bedreven. Internationaal gezien gaat het daarbij over ontwikkelingen binnen Joodse studies in de rest van Europa, de Verenigde Staten en Israël. In dit hoofdstuk zullen enkele relevante trends naar voren gehaald worden aan de hand van rapporten en publicaties die hiervoor representatief zijn.

Nationale ontwikkelingen

Een belangrijk deel van het vakgebied, met name de vakgroepen Hebreeuws, valt onder de zogenaamde ‘Kleine letteren’. Sinds het rapport *Baby Krishna* uit 1992, geschreven door de zgn. commissie-Staal, vormen ‘Kleine letteren’ het voorwerp van specifieke aandacht van overheid en universiteiten. Een speciaal convenant diende Kleine letteren in Nederland voor verdere neergang te bewaren. In 2000 werd dit opgevolgd door een breder convenant voor de Letterenstudies, met specifieke aandacht voor Kleine letteren. Een aparte commissie van de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen werd belast met het toezicht en de evaluatie.

Deze commissie kwam in 2002 met een nieuw rapport, *Vensters op de wereld*. Hierin werd een beeld geschetst van de recente ontwikkelingen en een aantal aanbevelingen gedaan. Voor het geheel van de Kleine letteren signaleert het rapport een daling van het aantal studenten, hoewel er vanwege het relatief geringe aantal studenten al snel sprake was van grillige fluctuaties.

Gezien het specifieke karakter van de Kleine letteren bepleit het echter een manier van financiering die afwijkt van de gebruikelijke, die gebaseerd is op instroom van studenten en het aantal afgelegde examens. Omdat Kleine letteren voor samenleving en academie belangrijk zijn – ze bestuderen immers de wortels van de beschaving, hebben economische betekenis in relaties met verschillende landen en vertegenwoordigen een wetenschappelijk belang – dienen ze een op maat gesneden behandeling te krijgen. De financiering, zo stelt het rapport voor, dient mede gebaseerd te zijn op wetenschappelijke productiviteit en hoge kwaliteitseisen voor onderwijs en onderzoek. Specifieke aandacht vraagt het rapport voor keuzevakken, omdat grotere groepen binnen de universiteit op deze wijze gebruikmaken van de kennis binnen Kleine letteren.

Hebreeuws komt in het rapport ter sprake als onderdeel van een van de vier groepen binnen Kleine letteren: Talen en culturen van het antieke en islamitische Midden-Oosten. Het rapport signaleert dat de instroom van eerstejaars Hebreeuws in de peiljaren 1995 en 2000 respectievelijk 16 en 12 was. Het wordt geclassificeerd onder de hoogdrempelige studies. Een recentere dwarsdoorsnede bieden de rapporten die de Quality Assurance Netherlands Universities (QANU) in het kader van de kwaliteitszorg voor het academisch onderwijs heeft geproduceerd. In 2007 verschenen de rapporten over de drie opleidingen Hebreeuws, die alledrie door de onderzoekscommissie voldoende werden beoordeeld en waaraan een nieuwe accreditatie werd verleend. In de rapporten wordt het belang van de omschakeling van het klassieke programma naar de BaMa-structuur benadrukt. In veel gevallen is deze onderwijsvernieuwing aangegrepen om meer of minder structurele problemen te verhelpen.

De QANU-commissie, onder leiding van de Londense semiticus Willem Smelik, laat in haar beoordeling ook de eigen profielen van de drie opleidingen doorklinken. Groningen wordt gewaardeerd op de nadruk op Semitistiek. Tevens wordt gesignaleerd dat de nadruk verschuift naar Modern Hebreeuws. De Leidse opleiding wordt als breed en klassiek omschreven, waarbij Aramees als sterk punt wordt genoemd. De commissie is ingenomen met de consistente manier waarop joodse cultuurgeschiedenis de leidraad vormt voor het Amsterdamse programma, met daarbij onder meer aandacht voor het Jiddisj.

De commissie signaleert dat de studierendementen bij de opleidingen over het algemeen wat lager liggen dan bij andere studies, omdat de studenten relatief veel tijd aan hun studie besteden en een of meerdere ‘niet-schooltalen’ moeten leren. De commissie constateert dat de huidige stafbezetting net voldoende is, maar dat een verder terugbrengen van formatie niet gewenst is.

Een jaar eerder, in 2006, verscheen het QANU-rapport over de opleidingen Godgeleerdheid aan de Nederlandse universiteiten. Hierbinnen is ook aandacht voor de component Jodendom in de diverse programma’s. Daaruit komt hetzelfde beeld naar voren als in dit rapport, dat een groot deel van de Nederlandse theologieopleidingen op inleidend niveau ‘Jodendom’ aanbiedt, terwijl op enkele plaatsen de mogelijkheid bestaat om binnen het masterprogramma verdere verdieping in deze kennis aan te brengen. Met name de Theologische Universiteit Kampen van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt), en de klassieke godgeleerdheidprogramma’s aan de Radboud Universiteit Nijmegen en de Universiteit van Tilburg blijven achterwege in de aandacht voor Jodendom of Kerk en Israël in hun curricula. Dit QANU-rapport gaat nog niet in op de nieuwe situatie die is ontstaan voor de

Universiteit van Tilburg door de fusie met de Katholieke Theologische Universiteit Utrecht in de nieuwe Faculteit Katholieke Theologie. In dit verband is het de vermelding waard dat de Protestantse Kerk in Nederland in haar recentelijk vastgestelde rapport *Het Israëliisch-Palestijns conflict* heeft besloten dat in de opleiding en nascholing van theologen voldoende aandacht moet zijn voor de studie van en ontmoeting met het jodendom. Dit betekent een positieve impuls voor Joodse studies aan de Protestantse Theologische Universiteit op de locaties Kampen, Utrecht en Leiden. Vanuit de rooms-katholieke kerkprovincie bestaat eveneens de nodige steun. Zo heeft de bisschoppenconferentie besloten tot een jaarlijkse Dag van het Jodendom op 17 januari.

Internationale ontwikkelingen

Er bestaan tal van dwarsverbanden tussen de Nederlandse beoefenaars van Joodse studies en die in andere landen. Die bestaan op individueel niveau, via onderzoeksprojecten en via verenigingen als de *World Union of Jewish Studies* en de *European Association for Jewish Studies* (EAJS). In dit verband vindt ook uitwisseling plaats over de toekomst van het vakgebied. Met name de Verenigde Staten en de andere Europese landen vormen hierbij de gesprekspartners. Door de eigen aard van Israël zijn de mogelijkheden voor Joodse studies in dat land zo anders, dat het voor de Nederlandse situatie niet veel parallellen herbergt.

In de Verenigde Staten zijn Joodse studies pas een viertal decennia stevig vertegenwoordigd aan de universiteiten. In de jaren twintig van de vorige eeuw kwamen er leerstoelen aan Harvard en Columbia, maar de echte groei zette zich pas in de jaren zeventig in. In 1969 startte de *Association for Jewish Studies*, de Amerikaanse zusterorganisatie van de EAJS, met 47 leden – die vooral meer traditionele onderwerpen bestudeerden als Hebreeuwse Bijbel, rabbinica en joodse geschiedenis. Tegenwoordig hebben veel Amerikaanse universiteiten, niet alleen aan de oostkust, maar overal in het land, departementen voor Joodse studies. De AJS telt thans circa 2000 leden.

Voor de grote groei van het vakgebied zijn twee redenen aan te wijzen. Allereerst past het in de trend van *Minority studies*, waarbij toegenomen etnisch bewustzijn zich vertaalde in universitaire programma's. Daarnaast vormt het onderdeel van de expansie van Religiestudies, waarbinnen godsdiensten buiten het traditionele kader van de klassieke (christelijke) theologie worden bestudeerd. De groei van het vakgebied werd sterk bevorderd door externe financiering, meer dan enig ander nieuw onderzoeksgebied aan Amerikaanse universiteiten.

Het specifieke van de Amerikaanse situatie is dat Joodse studies zich zowel hebben ontwikkeld tot een discipline binnen de Geesteswetenschappen, als tegelijkertijd onderdeel zijn blijven uitmaken van de joodse gemeenschap. Hierdoor heeft het een sterke band met lokale joodse gemeenschappen en spelen de wetenschappers daarbinnen vaak een actieve rol.

Recente ontwikkelingen zijn een sterke groei van een drietal onderzoeksgebieden. Ten eerste het onderzoek naar Oost-Europese en Russische joodse geschiedenis, dat sinds de *Wende* een stevige impuls heeft gekregen. Ten tweede een toenemende focus op *Israel Studies*, waarbij de veelzijdige Israëliëse geschiedenis en samenleving object van onderzoek vormen. Ten slotte de aandacht voor populaire cultuur en moderne media, al dan niet in Amerikaanse context.

Door '9/11' is er een trend dat aan steeds meer Amerikaanse universiteiten *Muslim Studies* worden gestart, veelal betaald door Midden-Oosterse landen. Binnen meer gepolitiseerde academische contexten wordt dit door onderzoekers Joodse studies als toegenomen competitie ervaren. Mede hierdoor blijft er een sterke nadruk op afzonderlijke programma's en departementen Joodse studies, terwijl anderzijds sinds het afgelopen decennium ook veel moeite wordt gedaan om de joodse invalshoek sterker in te bedden in de 'algemene' curricula van bijvoorbeeld Geschiedenis, Theologie en Filosofie.

De Europese bestudering van Joodse studies wordt in de regel sterk gestempeld door nationale tradities en contexten. Onderzoek naar joodse cultuur wordt in veel gevallen ingebed in het onderzoek naar de nationale geschiedenis en cultuur. Daar komt bij dat vrijwel ieder Europees land een eigen sterk profiel heeft ontwikkeld, zoals de Italiaanse bestudering van joden in de Renaissance, de Spaanse Sefarad-traditie en de Engelse studie van joods-christelijke relaties.

In vrijwel heel Europa zijn de Joodse studies voortgekomen, en voor een deel nog altijd verbonden aan, hetzij de Theologie, hetzij de studie van de Oriëntaalse talen. Dit was tot aan de Tweede Wereldoorlog grotendeels het terrein van niet-joodse wetenschappers. De joodse traditie van wetenschapsbeoefening die in negentiende-eeuws Duitsland ontstond, de zogenaamde *Wissenschaft des Judentums*, wist nauwelijks voet aan de grond te verkrijgen aan de reguliere universiteiten. Slechts rabbinale seminaria, zoals die in Breslau en Budapest, verschaften deze traditie een institutionele context.

Sinds de jaren zestig is, evenals in Amerika, ook in Europa hierin verandering gekomen. Het zijn daarbij echter niet zozeer een hernieuwd minderheidsbewustzijn van nationale joodse gemeenschappen die hiertoe inspireerden, maar een sterk besef van de gevolgen van de Holocaust en een grote aandacht voor de jonge staat Israël. Hierdoor ontstonden, deels uit de

oudere onderwijs- en onderzoekstradities, nieuwe leerstoelen en instituten voor Joodse studies. Die expansie heeft zich tot in de jaren negentig voortgezet, met in West-Europa als een van de laatste loten het Instituut voor Joodse Studies aan de Universiteit Antwerpen, terwijl in Oost-Europa (inclusief de voormalige DDR) er een kleine *boom* plaatsvond. De groei is sinds het begin van de eenentwintigste eeuw over en wordt op meerdere plaatsen bedreigd door afnemend besef van urgentie, universitaire bezuinigingen en, binnen ‘gedeelde’ vakgroepen Semitistiek of Midden-Oosten het verleggen van het accent naar de studie van de islam. Voor de vigerende academische tradities kan de Duitse situatie tekenend heten. Daar fungeren momenteel een tweetal tradities naast elkaar. Dat is enerzijds de *Judaïstiek*, die de negentiende-eeuwse traditionele en sterk filologische traditie van studie van het jodendom vertegenwoordigt. Met name binnen theologische faculteiten leeft deze traditie onverminderd voort. Daarnaast zijn sinds de jaren zestig de nieuwe *Jüdische Studien* geïntroduceerd, die sterk interdisciplinair van karakter zijn en geïnspireerd door de Angelsaksische wereld. Aan relatief jonge universiteiten, als die te Düsseldorf en Potsdam, heeft deze benadering wortel geschoten. Momenteel groeien de beide tradities wel meer naar elkaar toe.

6. Aanbevelingen

Uit het rapport komt het beeld naar voren van een actief, sterk internationaal georiënteerd vakgebied, dat een stabiel of stijgend aantal studenten weet aan te spreken. Tegelijkertijd vertaalt dit zich niet in extra formatieplaatsen, integendeel, op de meeste universiteiten is sprake van een dalend aantal fte's.

Voor de versterking van het vakgebied in zowel nationale als internationale context, worden daarom de volgende aanbevelingen gedaan aan het adres van het departement voor onderwijs, de universiteiten, NWO, de joodse gemeenschap, de kerken en het vakgebied zelf:

1. Aan iedere Nederlandse universiteit dienen bachelorstudenten op inleidend niveau kennis te kunnen maken met Joodse studies, waarbij met name aan religie en geschiedenis gedacht dient te worden. Dit kan zowel binnen een geesteswetenschappen-, sociaalwetenschappelijke als een theologische faculteit gebeuren. Het vak dient minstens 5 ECTS te bedragen.
2. De inbedding van Joodse studies binnen de universiteiten verdient extra aandacht. Vakken als Joodse geschiedenis, Joodse filosofie en Joodse kunst dienen hecht verankerd te zijn binnen de respectievelijke disciplines en deel uit te maken van (de) verplichte curricula.
3. De drie kleineletterenafdelingen in Leiden, Amsterdam en Groningen dienen in onderling gesprek zich helder te profileren, zodat de breedte van het vakgebied wordt omvat. Daarbij dient specifiek gekeken te worden naar lacunes in het huidige aanbod, zoals *Israel Studies* en *Talmoedica*.
4. De onderlinge samenwerking binnen het vakgebied dient bevorderd te worden door specifieke kennis te bundelen ter gelegenheid van concrete initiatieven. Hiertoe dient een jaarlijkse *Summerschool* georganiseerd te worden, waarbij de verantwoordelijkheid afwisselend bij een van de universiteiten ligt maar erin geparticipeerd wordt door de relevante docenten uit Nederland, Europa, Israël en de Verenigde Staten. Ook lezingenreeksen tijdens het studiejaar behoren tot de mogelijkheden, waarbij voor studenten studiepunten te behalen zijn in een aan deze lezingen gekoppeld programma.
5. Er dient een landelijke website te komen waarop alle universiteiten hun vakken op het gebied van joodse studies publiceren, wat studenten de mogelijkheid biedt om hun eigen programma samen te stellen en gebruik te maken van de brede expertise die er in Nederland aanwezig is.

6. Er dient een speciaal fonds te komen dat een nieuwe injectie kan geven aan de vitaliteit van Joodse studies door promotie- en postdocplaatsen en bijzondere leerstoelen te initiëren en subsidiëren.
7. De gezamenlijke Nederlandse universiteiten dienen te komen tot de oprichting van een Nederlands Instituut in Jeruzalem, waar studenten relevante cursussen kunnen volgen en onderzoekers kunnen verblijven tijdens hun onderzoek in Israël op uiteenlopende gebieden als Archeologie, Bijbel, Joodse traditie, Joodse geschiedenis, Hebreeuwse taal en literatuur, Arabische taal en cultuur, Politicologie van het moderne Midden-Oosten etc.
8. De docenten joodse studies dienen open te staan voor een grotere flexibiliteit van personeel, zodat kleinere instellingen ook gebruik kunnen maken van hun expertise en een breder pakket op het terrein van Joodse studies kunnen aanbieden dan thans mogelijk is.
9. Er dient verder doorgesproken te worden over de wenselijkheid en haalbaarheid van de oprichting van een al dan niet interuniversitair instituut voor Joodse studies, waarin de diverse academische tradities die thans in Nederland bestaan, bijeenkomen en uitgebouwd worden met nieuwe benaderingen.

Bijlage 1: Leerstoelen

Gewone

Hebreeuws, RUL, Holger Gzella
Hebreeuws, UvA, Irene Zwiep
Hebreeuws, RUG, Wout van Bekkum
Rabbinica, UvT, Judith Frishman
Tenach, UvA, Atalya Brenner
Hellenistisch jodendom, UvA, Jan-Willem van Henten
Jodendom, RUL, Judith Frishman (vanaf 1september 2008)
Jodendom, VU, vacature
Joodse filosofie, VU, Reinier Munk

Bijzondere

Jiddisch, UvA, Shlomo Berger
Tora en Halacha, RU, Henri Rosenberg
Geschiedenis van het moderne jodendom, UvA, Evelien Gans
Judaica, PThU, Dineke Houtman

Verdwenen

Hebreeuws, Semitische talen en cultuurgeschiedenis van het Nabije Oosten, ThUK (thans: PThU), J.C. de Moor
Joods-chr. relaties, RUL, Judith Frishman (was een tijdelijke bijzondere leerstoel)
Qumran, RUG, Florentino García Martínez (was een persoonlijke leerstoel)
Hebreeuws, VU, Wim Baars
Aramees, RUL, Lucas van Rompay
Joodse antropologie, VU, Daan Meijers (tijdelijk bijzonder)

Bijlage 2: A short history of the EAJS – the first 25 years

Prof. dr. Albert van der Heide

Early in the summer of 1980 Professor Jacob Neusner, then of Brown University, sent out a 'Proposal for a European Consultative conference on Judaic Studies', which began as follows:

'My recent trip to lecture at a number of universities in Germany, France, The Netherlands, and Britain, left the impression that Judaic studies in Europe are now poised for an important step of stabilisation and consolidation. The purpose of this letter is briefly to describe the situation as I see it and to propose a modest but concrete act to improve that situation.'

After some months of energetic correspondence Prof. Neusner sent out a letter of invitation to some 25 European Judaic scholars to attend the first meeting of an organising committee, to be held at the Oriental Institute in Oxford from 11th to 13th May 1981 and chaired by Dr. Geza Vermes, who by then had taken over all preliminary responsibilities.

The meeting was held, with the participants from abroad lodged in, no less, the Randolph Hotel; the participants also attended the Sacks Lecture given by Prof. Neusner at Yarnton Manor. The organising committee agreed that periodic conferences, inventories of research, a newsletter, and a journal, would be the proper means to promote research in Jewish studies, and immediately started to implement these resolves. A conference was announced for July 1982, a bulletin was planned, and membership solicitation was undertaken. Prof. Neusner took leave of the enterprise with a final report dated 21 May, which, among other matters, thanked The Max Richter Foundation for its support.

The next year the first Congress was held in Hertford College Oxford, 18–21 July. At its business meeting Dr Geza Vermes was elected as president and the first Constitution of the EAJS was discussed and accepted. The next Congress was planned for 1984, and was held again in Hertford College, 22–26 July, under the presidency of Geza Vermes. During these years the EAJS Newsletter, edited by Harry E. Gaylord, appeared regularly, though in diminishing frequency. In 1987 (26–31 July), under the presidency of Prof. Arnold Goldberg and organised by Professor Peter Schäfer and the Institut für Judaistik in Berlin, the third Congress took place there in Schloss Glienicke, practically on the border between West and East. The 950th anniversary of the birth of Rashi offered the setting for the fourth Congress, held 8–13 July 1990 in Troyes under the presidency of Dr Gabrielle Sed-Rajna, with an opening session in the Institut de France in Paris. The fifth Congress was held in Copenhagen, 14–18 August 1994, under the

presidency of Dr. Ulf Haxen. It was the scene of some important resolutions for improvement. In 1998 the sixth Congress was held in Toledo, 19–23 July, under the presidency of Prof. Angel Sáenz Badillos, and in 2002 the seventh Congress took place in Amsterdam, 21–25 July, under the presidency of Prof. Albert van der Heide. In 2006, the eighth Congress is being held in Moscow under the presidency of Prof. Rashid Kaplanov. In November 1995 a permanent secretariat was established at Yarnton Manor, Oxford, and in 1996 a new start with the Newsletter was made after an interval of six years. From this date business meetings of the Executive Committee were held annually, and in this context the production of the first Directory of Jewish Studies in Europe was realised in 1998, with support, amongst others, of the European Union. A new Directory, to replace the directory published in 1998, was launched in 2006 on a new EAJS website, designed to adapt the exchange of information to the standards of the twenty-first century.

Also in 1995 an affiliation with the Jerusalem based Centre for the University Teaching of Jewish Civilisation (henceforth ECUTJC) was established, resulting in a series of seven EAJS/ECUTJC Summer Colloquia held at Yarnton Manor since 1996 in the years between congresses:

1996: Medieval Jewish Bible Exegesis (15–19 July)

1997: Early Rabbinic Judaism (22–26 September)

2000: Medieval Hebrew Poetry in its Religious and Secular Context (24–27 July)

2001: Issues in Jewish Philosophy (23–25 July)

2003: Teaching the Holocaust in Higher Education in Europe (30 June–2 July)

2004: Epigonism and the Dynamics of Jewish Culture (5–8 July)

2005: The Teaching of Hebrew in European Universities (18–21 July)

2007: The Cultures of Maimonideanism: New Approaches to the History of Jewish Thought (16–19 July)

In 2006 the Newsletter was transformed, after 17 issues, into the *European Journal of Jewish Studies*.

It is abundantly clear that the plans formulated in 1981 were not only desirable, they were realistic too. May the next 25 years, and more, confirm that view.

Summary

In the international world of Jewish Studies, the Netherlands plays a relatively small yet vital role. Jewish Studies courses are offered at a variety of Dutch universities, although none have a separate institute of Jewish Studies. The present report, commissioned by the Dutch Association for Jewish Studies, provides an inventory of Jewish Studies in the Netherlands and shows how education and research in the subject have developed since 1990.

This examination of recent developments is divided into four categories: Language, Theology and Religious Studies, History and Philosophy. Jewish Studies forms a structural part of each of these disciplines at universities in the Netherlands. In the Language category there are three departments at which Hebrew, Aramaic and Yiddish are taught and studied: Leiden, Amsterdam and Groningen. Each has a distinct profile: Leiden specialises in linguistics and concentrates on Aramaic, Amsterdam focuses on the cultural historical aspect of Jewish culture, while Groningen teaches Hebrew alongside Arabic in a single department. This is the only category in which departments present a complete Jewish Studies curriculum. Under Theology and Religious Studies, History and Philosophy there are no departments specialising in Jewish Studies, only courses set within a wider framework. Generally, the number of students has remained stable or has risen since 1990.

Clearly, Jewish Studies has integrated successfully into academic life in the Netherlands. However, staff levels at some universities have declined. Several explanations are offered. It reflects budget cuts that have effected the humanities in general, as well as changing preferences in society. While growth in Islamic Studies may have helped strengthen the position of Jewish Studies, it has also led to a relocation of budgets from Jewish to Islamic subjects.

Nevertheless, Jewish Studies has managed to maintain its position, and even grow in some universities. At Amsterdam's Free University (VU) a chair in Jewish Philosophy was created; a professor of Yiddish was appointed at University of Amsterdam; Leiden University provided a position for the study of Judaism as a world religion.

Dutch researchers specialise in various themes. The report mentions internationally-focused specialisations on Qumran, Targum, Hellenistic Judaism, Sephardic Studies, Yiddish, Jewish philosophy, Dutch Jewish history, Jewish book history and Jewish-Christian relations, although the study of the Talmud, Halakha and Israel Studies is barely represented at

Dutch universities. On the whole, Dutch scholars, while relatively small in number, perform well on the Dutch and international scene.

Interviews with key personalities offer interpretations and ideas about recent developments in Jewish Studies in the Netherlands, as well as hope and advice for the future. Irene Zwiép, speaking for the Hebrew departments, notes that the future of Hebrew is closely tied to the fate of other languages and humanities faculties at large. Pieter van der Horst laments the gradual decline of Jewish Studies in some theology departments and emphasises the importance of the study of Judaism for theology students. Hans Blom describes the development of the study of the history of Dutch Jewry and points to the importance of additional funding for education and research in the field. The first professor in Jewish philosophy in the Netherlands, Reinier Munk, sees a solid base for Jewish Studies in the respective disciplines as a priority. Odette Vlessing, of Amsterdam's Municipal Archive, and Adri Offenbergh, of Amsterdam's Bibliotheca Rosenthaliana, highlight the importance of qualified staff for the Jewish archival and library collections and express the fear that digitalization of collections will lead some to assume that this expertise is no longer needed.

The report concludes with a number of practical recommendations to strengthen and improve Jewish Studies in the Netherlands:

Recommendations

1. Every Dutch university should offer BA students an opportunity to follow an introductory Jewish Studies course, focusing particularly on religion and history. Courses should be organised either as humanities, social sciences or theology classes. A course should earn a minimum of 5 ECTS credits.
2. Extra effort should be taken to embed Jewish Studies in the university curriculum. Subjects such as Jewish History, Jewish Philosophy and Jewish Art should occupy a solid place in their respective disciplines and should form a compulsory part of the course.
3. The three Minor Humanities departments at Leiden, Amsterdam and Groningen should collaborate on presenting a clearer profile and publicising the full extent of the available courses. Attention should be paid to gaps in the current range, such as Israel Studies and Talmudica.
4. Cooperation between departments offering Jewish Studies courses should be encouraged by combining specific expertise in concrete initiatives. An annual summer school should be organised at rotating universities, with staff participating from sibling departments in the Netherlands, Europe, Israel and

the USA. Another suggestion is for lecture series to be presented during the academic year, for which students would earn credits in a course coupled to the lectures.

5. A national website should be established where all universities would be able to publicise their Jewish Studies courses, enabling students to compile their own study programme and benefit from the wide range of expertise available in the Netherlands.

6. A special fund should be set up to inject new vitality into Jewish Studies by initiating and subsidising PhD and postdoctoral places as well as special chairs.

7. Dutch universities should combine to set up a Dutch Institute in Jerusalem, where students would be able to follow relevant courses and researchers would be able to reside while studying in Israel, focusing on subjects such as Archaeology, Bible Studies, Jewish Tradition, Jewish History, Hebrew Language and Literature, Arabic and Arab Culture, Politics of the Middle East etc.

8. Jewish Studies departments should cultivate a more flexible approach to staff, enabling smaller departments to benefit from their expertise and to offer a wider range of Jewish Studies courses than currently available.

9. The desirability and feasibility should be discussed of founding a possibly inter-university Institute of Jewish Studies combining and building on the various current academic traditions in the Netherlands to foster new approaches.

Week van de
joodse wetenschap

2 t/m 5 juni 2008 | www.joodsewetenschap.nl

Colofon

Organisatie

Julie-Marthe Cohen (JHM en NGJS)
Lisalette Dijkers (UvA, student)
Bart Wallet (UvA)

Ontwerp logo

Jet van Zwieten

Ontwerp website en affiche

Matthijs Kleywegt

De Week van de Joodse Wetenschap werd mogelijk gemaakt dankzij de
financiële steun van

Joods Historisch Museum, Amsterdam
Maatschappij tot Nut der Israëlieten in Nederland
Nederlands Genootschap voor Joodse Studiën
Ramselaarfonds

Deelnemende instellingen

Amstelveen

Crescas

Amsterdam

Bibliotheca Rosenthaliana, Bijzondere Collecties Universiteitsbibliotheek

Genootschap voor de Joodse Wetenschap in Nederland

Ets Haim / Livraria Montezinos

Fontys Hogeschool Amsterdam

Goudeketcentrum voor Joodse filosofie

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Joods Historisch Museum

Levisson Instituut

Nederlands Genootschap voor Joodse Studiën

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie

Stadsarchief van Amsterdam

Studievereniging Sechel

Universiteit van Amsterdam

Groningen

Rijksuniversiteit Groningen

Hilversum

B. Folkertsma Stichting voor Talmudica

Overlegorgaan voor Joden en Christenen

Leeuwarden

Tresoar / Dr. L. Fuks Bibliotheek

Leiden

Joods Studiecentrum Leiden

Universiteit Leiden

Tilburg

Universiteit van Tilburg

Utrecht

Universiteit Utrecht

Wassenaar

Netherlands Institute for Advanced Study
in the Humanities and Social Sciences